सरस्वती-विहार-ग्रन्थाः

२१

सामवेदीयं

जैमिनीय-ब्राह्मणं

तस्य

द्वितीये काण्डे

गवामयन-प्रतिपादका

अशीतिः खण्डाः

श्रीलोकेशचन्द्रेण परिष्कृतम्

मूल्यं—रूप्याणां दश

विक्रमाब्दाः २००६

प्रकाशयिता—सरस्वती-विहारः, नागपुरम्

SARASVATI VIHARA SERIES

EDITED BY

RAGHU VIRA, M. A., PH. D., D. LITT. ET PHIL.
Director, International Academy of Indian Culture, Nagpur

IN COLLABORATION WITH OTHER SCHOLARS

Volume 21

JAIMINIYA BRAHMANA

of the

SAMAVEDA

II.1-80

(Gavamayana)

Rupees 10/- Shillings 15/-

1950

Published by
Shri Lokesh Chandra
Secretary
The International Academy of Indian Culture
Nagpur, India

Printed by the Secretary at the Academy's own printing works
The Arya Bharati Press
NAGPUR

PREFACE

The Jaiminīya Brāhmaṇa is of no less importance than the Śatapatha in the richness of its legends and ritual. Nevertheless its complete text has not been edited so far, on account of its abstruseness. It has no commentary, no prayoga, no paddhati. Its śrautasūtra is also not found in its entirety. It bristles with equations which correlate the earthly details of the yajña to the world of Gods, numbers and etymologies often supplying the link. Besides the peculiarities of morphology and syntax, the minutiae of yajñas extending over months and months, the ubiquitous technical terms of the ritual, and a legion of sāman names greatly add to the difficulties in grasping situations, simple or otherwise. To heighten them, the MSS are few and corrupt. Every section has to be reconstructed. Punctuation is no easy task. At times, a ransacking search has to precede even the establishment of single words.

Previous Work

Since the discovery of MSS from the Tinnevelly district by A. C Burnell, several attempts have been made to edit the text. On the basis of Burnell's transcripts (now in the India Office, London), Whitney prepared his copy (Proceedings of American Oriental Society, May 1883). From it Prof. H. Oertel has published a mass of material, ranging from single sentences to entire sections. He published a series of articles, the first of which appeared in *JAOS* XVIII p.15f; the second *ibid.* XIX p.97f; the third in *Actes du onzième Congrès International des Orientalistes* Paris 1897, Vol. I, 1899, p.225f; the fourth in *JAOS* XXIII p.325f; the fifth *ibid.* XXVI p.176f, 306f; the sixth *ibid.* XXVIII p.81f, the seventh in *Transactions of the Connecticut Academy of Arts and Sciences* Vol XV, 1909, p.155f; the eighth in *JAOS* XV p.233f (for the list of reviews of these articles see Prof. Renou's Bibliographie Védique). He quotes examples from JB in his *Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas.* His last article *Roots and Verb-forms from the Unpublished Parts of the JB* (published in

the Journal of Vedic Studies, Lahore, Vols. I, II) contains a large number of extracts.

Prof. Oertel compiled a list of mantras and other sacrificial formulae for Bloomfield's Vedic Concordance. It is deplorably incomplete. By way of illustration, let us take the entries under the letter अ—

(i) Out of the hundred and odd entries, the Vedic Concordance does not note the JB references to the following:

अक्रान् समुद्रः प्रथमे विधर्मन् III.240
अगन्म महा नमसा यविष्ठम् III.243
अग्न आ याहि वीतये I.319, III.12
अग्न आ याहि वीतये गृणानो हव्यदातये ।
  नि होता सत्सि बर्हिषि ॥ I.65
अग्न आ याह्य् अग्निभिः II.225
अग्न आयूंषि पवसे I.92, II.137
अग्निं वो देवम् अग्निभिस् सजोषाः III.207
अग्निं वो वृधन्तम् III.81
अग्निनाग्निस् सम् इध्यते III.37
अग्निनाग्निस् सम् इध्यते कविर् गृहपतिर् युवा ।
  हव्यवाड् जुह्वास्यः ॥ I.65
अग्निं दूतं वृणीमहे III.22, 188
अग्निं नरस् त्रिषधस्थे सम् इन्धते III.63
अग्निं नरो दीधितिभिर् अरण्योः II.328
अग्निम् इळेन्यावसे गाथाभिश् शीरशोचिषम् ।
  अग्निं राये पुरुमीढ श्रुतं नरः ॥ I.151
अग्निर् वृत्राणि जंघनत् III.331
अग्न इव दम आ जातवेदाः ।
  स नो रक्षिषद् दुरिताद् अवद्याद् अस्मान् गृणत उत नो मघोनः ॥ III.243
अग्निम् सुदीतये छर्दिः I.151
अग्ने चरन्त्य् अजरा इधानाः ।
  अच्छा द्याम् अरुषो धूम एषि सं दूतो अग्न ईयसे हि देवान् ॥ III.207
अग्ने त्वं नो अन्तमः III.167
अग्ने त्वं नो अन्तम उत त्राता शिवो भवा वरूथ्यः III.169
अग्ने पावक रोचिषा II.137
अग्ने युंक्ष्वा हि ये तव II.379
अग्ने वाजस्य गोमतः II.328

अग्ने विवस्वद् उषस: I.349
अग्ने विश्वेभिर् अग्निभि: II.223
अग्ने सख्ये मा रिषामा वयं तव III.140
अग्मन्न् ऋतस्य योनिम् आ I.104
अग्रियो वाच ईरयन् III.20
अग्रे सिन्धूनां पवमानो अर्षस्य् अग्रे वाचो अग्रियो गोषु गच्छसि ।
अग्रे वाजस्य भजसे महद् धनं स्वायुधस् सोतृभिस् सोम सूयसे ॥ III.135
अङ्गोषिणं पवमानं सखायो दुर्मर्षं वाणं प्र वदन्ति साकम् III.174
अचिक्रदद् वृषा हरि: I.137
अच्छा समुद्रम् इन्दव: I.104
अतप्ततनूर् न तद् आमो अश्नुते शृतास इद् वहन्तस् तत् समाशत III.54
अत्राह गोर् अमन्वत नाम त्वष्टुर् अपीच्यम् ।
इत्था चन्द्रमसो गृहे ॥ III.65
अथा नो वस्यसस् कृधि II.10, III.138
अदस् सु मधु मधुनाभि योधी: II.144
अध क्षपा परिष्कृत: II.199
अधि ष्णुभिर् अवीनाम् III.97
अधुक्षत प्रियं मधु III.137
अध्वर्यो अद्रिभिस् सुतम् III.209
अध्वर्यो किं स्तुतं स्तोत्रं होता प्रातरनुवाकेनान्वशंसीत् I.76
अनागा मित्रो अर्यमा ।
सुवाति सविता भग: ॥
सुप्रावीर् अस्तु स क्षय: प्र नु यामन् सुदानव: ।
यो नो अंहो ऽतिपिप्रति ॥ III.208
अनु त्वा रोदसी उभे III.89
अनु यं विश्वे मदन्त्य् ऊमा: II.144
अन्वविन्दन् छिश्रियाणं वने-वने III.62
अपघ्नन् पवते मृध: I.96
अपघ्नन् पवसे मृध: III.222
अप श्वानं श्नथिष्टन सखायो दीर्घजिह्वियम् I.161
अप सोमो अराव्ण: I.96
अपां यद् गर्भो ऽवृणीत देवान् ।
अदधाद् इन्द्रे पवमान ओजो ऽजनयत् सूर्ये ज्योतिर् इन्दु: ॥ III.240
अपाम् ऊर्मिं सचमानस् समुद्रम् III.205
अपो वसानो अर्षसि I.322
अप्सा इन्द्राय वायवे III.91
अप्सु दक्षो गिरिष्ठा: ।

अर्वन्तो न श्रवस्यवः ।
  सोमासो राये अक्रमुः ॥ III.175
अर्षा सोम द्युमत्तमः III.91
अव स्थिरा तनुहि भूरि शर्धताम् III.275
अविता जरायितॄणाम् आ औ हो हा यि शतां भवस्य औ हो हुं मा ता या हुं मा I.141
  (RV IV.31.3^bc अविता जरितॄणाम् । शतं भवास्यूतिभिः ॥)
अव्यनच् च व्यनच् च सस्नि सं ते नवन्त प्रभृता मदेषु II.144
अव्या वारेभिः पवते मदिन्तमः ।
  क्रीळन्न् ऊर्मिर् अपाम् इव III.192
अश्वायन्तो मघवन्न् इन्द्र वाजिनो गव्यन्तस् त्वा हवामहे I.293
अश्वासो देव साधवः II.379
असर्जि कलशाम् (so MSS) अभि मीढ्वान् सप्तिर् न वाजयुः ।
  पुनानो वाचं जनयन्न् असिष्यदत् ॥ III.78
असावि सोम इन्द्र ते III.133
असावि सोमो अरुषो वृषा हरिः III.259
असाव्य् अंशुर् मदाय III.119
असृक्षत प्र वाजिनः I.94, III.136
असृग्रं वारे अव्यये I.104
अस्कन्न् आधित I.53
अस्मभ्यं सोम विश्वतः III.51
अस्मभ्यम् इन्दव् इन्द्रियं मध्वः पवस्व धारया ।
  पर्जन्यो वृष्टिमम् इव ॥ III.137
अस्मां अव मघवन् गोमति व्रजे वज्रिन् चित्राभिर् ऊतिभिः III.48
अस्माद् वै त्वम् अजायथा एष त्वज् जायतां स्वाहा I.2 (reference to I.47 is recorded)
अस्य प्रत्नाम् अनु द्युतम् I.93
अहल्यायै जार II.79

(ii) Against the above entries, hereunder are those of which the JB reference is given in the Vedic Concordance:

अगन्म ज्योतिर् उत्तमम् II.68
अग्निर् ज्योतिर् ज्योतिर् अग्निस् स्वाहा I.4
अग्निर् दीक्षितः, पृथिवी दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तया दीक्षया दीक्षे । वायुर् दीक्षितो, ऽन्तरिक्षं दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तया दीक्षया दीक्षे । आदित्यो दीक्षितो, द्यौर् दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तया दीक्षया दीक्षे । प्रजापतिर् दीक्षितो, मनो दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तया दीक्षया दीक्षे । वाचं म ऋचो ऽनु दीक्षन्ताम्, मनो यजूंषि, प्राणं सामानि । श्रद्धां मे सोमो राजानु दीक्षताम् । ऋचा दीक्षे, यजुषा दीक्षे, साम्ना दीक्षे, पृथिव्या दीक्षे, ऽन्तरिक्षेण दीक्षे, दिवा दीक्षे ॥ II.65

अतिमात्रम् अवर्धन्त नोद् इव दिवम् अस्पृशन् ।
भृगुं हिंसित्वा माहेना असंहेयं पराभवन् ॥ I.152
अन्तरितं रक्षो ऽन्तरिता अरातय: I.39
अन्नस्य मा तेजसा स्वर्गं लोकं गमय ।
यत्र देवानाम् ऋषीणां प्रियं धाम तत्र म इदम् अग्निहोत्रं गमय । I.40
अपाने ऽमृतम् अधां स्वाहा I.14
अपो ऽन्व् अचारिषम् II.68
अयं वै त्वद् अस्माद् असि त्वम् । एतद् अयं ते योनिर् अस्य योनिस् त्वम् । पिता पुत्राय लोककृज् जातवेदो नया ह्य् एतं सुकृतां यत्र लोक: । अस्माद् वै त्वम् अजायथा एष त्वज् जायतां स्वाहा I.47
अयं स शिङ्क्ते येन गौर् अभीवृता मिमाति मायुं ध्वसनाव् अधिश्रिता ।
सा चित्तिभिर् नि हि चकार मर्त्यं विद्युद् भवन्ती प्रति वव्रिम् औहत ॥ II.265
अयं ते योनिर् ऋत्वियो यतो जातो अरोचथा: ।
तं जानन्न् अग्न आरोहाथा नो वर्धया रयिम् अथा नो वर्धया गिर: ॥ I.61
अयं मातायं पितायं जीवातुर् आगमत् ।
इदं तव प्रसर्पणं सुबन्धव् एहि निर् इहि ॥ III.169
अयुजो युक्ता: प्रवहन्त्य् अग्रे ततो युग्मन्तो ऽनुसंवहन्ति ।
त एकछन्दोभिस् संवत्सरा द्वादश परिसर्पन्ति मासा: ॥ II.438
अयुतम् एकं प्रयुतानि षड्विर् नियुते द्वे नव चाक्षराणि ।
सप्त सहस्राणि दशतो दशैतावान् आत्मा परम: प्रजापते: ॥ II.73
अशीतिर् अस्मिन् सवनानि II.71
अष्टाव् एता नवतयो भवन्त्य् अहोरात्राणां परिवत्सरस्य ।
अशीतिर् अस्मिन् सवनानि त्रीणि च सहस्रं च, पवमानाश् च सर्वे ॥ II.71
असौ य एष वीरको गृहंगृहं विचाकशत् ।
इमं जम्भसुतं पिब धानावन्तं करम्भिणम् अपूपवन्तम् उक्थिनम् ॥ I.220
अस्माद् वै त्वम् अजायथा एष त्वज् जायतां स्वाहा I.47 (reference to I.2 is not given)
अहोरात्राणां परिवत्सरस्य II.71

(iii) Those entries which are not at all found in the Vedic Concordance are :

अकर्म वयं तद् यद् अस्माकं कर्म I.76
अक्षरश: पञ्छो ऽमृतं लिहाना: II.73
अगासिष्म यद् अत्र गेयम् I.76
अग्ने देवानां होतस् त्वं, देवानां होतास्य्, अहं मनुष्याणां, स न इदं ब्रूहि यथेदं भविष्यति II.260
अग्म (so all MSS) वाजं वाजिन: II.193
अथानेनाथानेनाथानेनामृतं गमयेयम् II.45

अन्तरिक्षेण दीक्षे II.65
अपजिघ्र कलशं, मह्या त्वा विशन्त्व् इन्दवस्, सा नो धुक्षम् सहस्रम् उरुधारा: पयस्वती: II.251
अष्टौ संवत्सरे धिष्णियास् त्रिंशतं च II.71
अस्तं मद् उ च गच्छति II.28
अस्माद् अस्तं वृषगणा अयासु: III.174
अस्वप्नजौ सत्रसदौ यत्र देवा: II.27

A few observations on the above will not be out of place here:

(i) There are several new variants, not recorded in the Vedic Concordance:

अर्को देवानां परमे व्योमन्न् अर्कस्य देवा: परमे वियोमन् (Conc. व्योमन्) II.88
अच्छा द्याम् अरुषो धूम एषि (Conc. एति) सं दूतो अग्न ईयसे हि देवान् III.207
अपो ऽन्व् अचार्षं (Conc. अचारिषम्) रसेन समसृक्ष्महि II.68
अभि देवम् (Conc. देवाँ) इयक्षते I.90
अरूरुचद् उषस: पृश्निर् अग्रयु:(Conc. अग्रिय:) I.81. अग्रयु: occurs without any variant in the MSS. It seems to be due to the influence of the next quarter [b] उक्षा बिभर्ति भुवनेषु वाजयु:. Cf. RV IX.2.9[a] अस्मभ्यम् इन्दव् इन्द्रयु: (SV II.396[a] न्द्रियम्).
अर्चन्त्य् अर्कम् अर्किविणा (Conc. अर्किण:) I.189
अविता जरायितॄणाम् (Conc. जरितॄणाम्) I.141
अव्या (Conc. अव्यो) वारेभि: पवते मदिन्तम: III.192
किं स्विद् विद्वान् प्रवसति अग्निहोत्री गृहेभ्य: ।
कथा तद् (Conc. कथं स्विद्) अस्य काव्यं कथा (Conc. कथं) संततो अग्निभि: ॥ I.19-20

(ii) There is non-Ṛgvedic and non-Sāmavedic material, the detailed study of which is sure to elucidate the interrelationship of our text with others. For example:

अतिमात्रम् अवर्धन्त नोद् इव (MSS नवदिव) दिवम् अस्पृशन् ।
भृगुं हिंसित्वा माहेना असंहेयं पराभवन् ॥ (JB I.152) occurs only in AV V.19.1 (the hymn is designated as brahmagavī in Kauśikasūtra XLVIII.13).

Similarly,

अर्को देवानां परमे व्योमन्न् अर्कस्य देवा: परमे वियोमन् (JB II.88) is found in ŚBM VIII.6.2.19 alone.

(iii) Allied to (ii) are cases where a line recurs in *one* other Sāmavedic work alone:

अध्वर्यो किं स्तुतं स्तोत्रं होता प्रातरनुवाकेनान्वशंसीत् (JB I.76) occurs in ṢB I.4.7.

Under Prof. Oertel's guidance Dr. B. Ghosh wrote his thesis entitled *Collection of the Fragments of Lost Brāhmaṇas* (Calcutta 1935), wherein he has quoted JB passages corresponding to the Śāṭyāyana Brāhmaṇa.

This Brāhmaṇa also drew the attention of the famous Vedic savant, Prof. W. Caland. In 1914 appeared a long article from his pen, *Over en uit het JB*[1] (Verslagen en Mededeelingen der K. Akademie v. Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde, 5e Reeks, 1e Deel, 1e Stuk, Amsterdam), discussing its contents, grammatical peculiarities, relation to other Vedic texts *viz.* Śāṭyāyana Brāhmaṇa, PB, ŚBM, ŚBK, Brāhmaṇas of the KṛṣṇaYV, AB, KB and the sūtras, interesting information about the sāmans and rites. In 1919 it was followed by his *Das JB in Auswahl* (Verhandelingen der K. Akademie v. Wetenschappen te Amsterdam, Afdeeling Letterkunde, Deel I, Nieuwe reeks, Deel XIX, no. 4), a collection of 212 long extracts with their German translation and notes. Besides, he published a few emendations on the the then printed work of Prof. Oertel in his article *Emendationen zum JB* (WZKM XXVIII p.61f). He has referred to JB in his notes on the English translation of PB (Bibliotheca Indica, Calcutta 1931). Owing to the insufficiency of MSS-material, his long experience of editing Vedic texts coupled with an intimate knowledge of Vedic ritual failed to materialize in a critical edition of the complete text.

In 1924, Prof. VedaVyasa started a vigorous campaign for the editing of JB. He collected some more MSS, published eight specimen pages and an article *The Literature of the Jaiminīyas* (Proceedings of the Fifth Indian Oriental Conference Vol.I p.292f). In his last-mentioned article he gave a cursory survey of the ancillary literature of the Jaiminīyas, the position of their MSS-material at that time and references to them in other works. Supplement or correct the following in his article :

1 Dhanvin on DŚS VI.2.1 तलवकारास्तु गायत्रसामवत्. A similar passage has not been traced in JB.

2 Vāsudeva-dīkṣita's comm.[2] on the Jaimini-sūtras, entitled

---

1 See Prof. Renou's Bibliographie Védique.

2 Edited by Principal S. Kuppuswamy Sastrigal in the ŚrīVāṇīvilāsa Śāstra Series, Srirangam, 1908.

Adhvaramīmāṃsākutūhalavṛtti[1] quotes or mentions the JB by its other name तलवकारब्राह्मण—

(i) p.28 *l*.15f किं चैवम् 'यो ह वा अविदितार्षेयच्छन्दोदैवतब्राह्मणेन मन्त्रेण याजयति वाध्यापयति वा स्थाणुं वर्च्छति गर्तं वापद्यते पापीयान् भवति प्र वा मीयते यातयामान्य् अस्य छन्दांसि भवन्ति, तस्माद् एतानि मन्त्रे-मन्त्रे विद्याद्' इति ताण्डका तलवकारादिशाखासु मन्त्रप्रतिपाद्यदेवतानां विनियोजकब्राह्मणानां च स्मरणविधानं कृत्स्नवेदार्थ-ज्ञानस्यावश्यकत्वे ऽनर्थकं स्यात.

(ii) p. 91 *l*.16f एवं हि तलवकारब्राह्मणे 'त एतान्य् आज्यानि स्तोत्राण्य् अपश्यन्' इत्य् उपक्रम्य श्रूयते 'यद् इमान् लोकान् आजयन् तद् आज्यानाम् आज्यत्वम्' इति, 'ते ऽब्रुवन् आजिम् एषाम् अयाम गिरिं काष्ठां कृत्वेति यद् अब्रुवन् आजिम् एषाम् अयामेति तद् एषां द्वितीयम् आज्यत्वम्' इत्यादि.

(iii) p. 101 *l*.17f तलवकारीयताण्डकादिब्राह्मणेषु उद्भिदादिष्व् अपि 'अथैष उद्भित् सप्तदशो भवति बृहत्सामा निषेधब्रह्मसामा' 'पञ्चदशो वलभिद् भवति रथन्तरसामा उत्सेध-ब्रह्मसामा' इत्यादिना स्तोत्रपरिमाणब्रह्मसामादिसामांगदर्शनात्.

(iv) p. 102 *l*.5f 'वाजपेयेनान्नाद्यकामो यजेत' इत्य् एव तलवकारीयम् (reference omitted by Prof. VedaVyasa).

(v) p.149 'त्रयो वेदा अजायन्त, भूर् इत्य् ऋग्वेदाद् भुव इति यजुर्वेदात् स्वर् इति सामवेदाद्' इत्य् उपक्रमे 'ऋग्वेदेन ऋग्वेदं भिषज्यति यजुर्वेदेन यजुर्वेदं सामवेदेन सामवेदम्' इति उपसंहारे च वाजसनेयके तथैतरेयक-ताण्डक-तलवकारीयब्राह्मणेषूपक्रमे वेदानाम् एव श्रवणात्.

(vi) p.387 *l*.2 (from bottom) जैमिनिस्मृतिवचनम् उदाहरन्ति.

3 (i) Sāyaṇa on PB XXI.11.3 तथा च तलवकारब्राह्मणं 'वासिष्ठो वा अकामयत सम् इमान् (Bibl. Ind. ed. अकामयत स इमान्) लोकान् सर्पेयम् इति - स एतं चतूरात्रम् अपश्यत् । तान् इमान् लोकान् असर्पत् । तत् संसर्पस्य संसर्पत्वम्' इति. The corresponding passage is JB II.287.

(ii) Sāyaṇa on PB V.6.11 यद् एतान् ह (Caland in PB V.6.11 note 1 यादृग् अह) वै पुरुषो देवेभ्यः करोति तादृग् अस्मै देवाः कुर्वन्ति' इति श्रुतेः. See Dr. Ghosh, Collection of the Fragments of Lost Brāhmaṇas p.109-110. Prof. Caland identifies it with JB II.386 यादृग् अह वै मनुष्यो देवेभ्यः करोति तादृग् अस्मै देवाः कुर्वन्ति.

The crowning piece of JB scholarship was the editing of the *first book* in its entirety by **Prof. Dr. Raghu Vira** (Sarasvatī Vihāra Series, Lahore, 1937). In continuation of the first volume, here are the first eighty sections of the second book.

1 See, *e.g.*, the colophon of the second adhyāya of the vṛtti, p.244: वासुदेवदीक्षितविदुषा विरचितायां जैमिनिसूत्रव्याख्यायामध्वरमीमांसाकुतूहलवृत्तौ द्वितीयोऽध्याय:, but Prof. Veda Vyasa wrongly says "the कुतूहलवृत्ति of वासुदेवदीक्षित on अध्वरमीमांसा."

Emendations and Corrections

I Prof. W. Caland—Das JB in Auswahl.

§117 p.131 *l*.21 (from bottom), II.26—रसम् ओषधीनां, चरथ वनस्पतीनां. For चरथं the MSS read without v.l. चरसं; so also in the parallel III.357 (see note 17 on II.26). रसम् ओषधीनां च रसं वनस्पतीनां is possible. But Prof. Renou proposes " वरसम् 'l'extension', sur le thème *varas-* attesté dans le RV; on attend il est vrai le neutre *varas*, donc ici *varo*, mais cf. *arciṣam* à la ligne suiv. où l'on attend *arciḥ*."

§122 p.136 *l*.16 (from bottom), II.41—Our MSS confirm Caland's conjecture सोल्वाला:.

§127 p.140 *l*.16 (from bottom), II.67—Correct रातिम् to अरातिम् (see note 10 on II.67).

§146 p.183 *l*.17 (from bottom), II.222—Caland omits तद् यद् व्रात्यस्तोमेन यजन्ते स्वर्गस्यैव लोकस्यानुख्यात्यै । तस्य द्वात्रिंशा: पवमाना भवन्ति । द्वात्रिंशदक्षरानुष्टुप् । वाग् अनुष्टुप् । वाचो वा एते व्यृध्यन्ते ये व्रात्यां धावयन्ति after एते ये व्रात्यां धावयन्ति.

§168 p.222 *l*.5 (from top), II.425—After अवोचम् इति add एते ह वै वर्षिष्ठा आजौ युज्यन्ते यद् अग्निष्टोमसामानि यानि वै तान्य् अक्ष्यन्त्य् (so MSS) अहानि । अथ यद् वो ऽवोचम् उत्तरावतीं स्म श्रियम् उपेतेति पृष्ठान्य् एव वस् तद् अवोचम् इति.

§171 p.230 *l*. 19 (from bottom), III.23—Our MSS confirm तान् आत्मने ऽकाल्यद् (v.l. in one MSS ऽकृत). L.18 (from bottom; note 5)—Our MSS support ते (om. in one MSS) तद् अन्वबुध्यन्त. L. 10 (from bottom; note 10)—Our MSS read सामो इ ज्वरेति with Caland's emended text.

§176 p.235 *l*.4(from top), III.73—आसन्दीं वै ते हिरण्मयीं प्रच्छाये (v.l. पृश्छाये, पृच्छाये) निधास्यान्ति । तस्यां मोपवेशीर् इति । ते ह प्रययु: । तस्मै ह हिरण्मयीम् आसन्दीं प्रच्छाये (v.l. पृच्छायै, वृश्छायै) निदधुः । तस्यां ह प्रमत्त उपविवेश (MSS -शा) । सा (v.l. ता) हैनं तद् एव शिला भूत्वा... Our MSS corroborate Caland's conjecture प्रच्छाये at both the places.

§179 p.239 *l*.6 (from top), III.92—Correct Caland's text to सप्तपदा (no v.l.) वै शक्वर्यः । शाक्वराः पशवः । पच्छो (v.l. परो) वावैनांस् तद् दाधार (v.l. तद्दार). Caland translates correctly सप्तपदा.

§180 p.239 *l*.3 (from bottom), III.94—Correct Caland's text to

मत्तो (v.l. मर्त्तो, इतरो has no MSS-authority) ह्यधावयन्न् अभिप्रयुयाव । अपेतर आययाम । स ह्याभिगत्य (v.l. ह्याधिग) न शशाकापायन्तुम्.

§182 p.245 *l*.18 (from bottom), III.105—Correct न to नः (correctly translated by Caland). The text will be तान् नः प्रयच्छ, यैर् वयं क्रीळाम.

§186 p.253 *l*.21 (from bottom), III.127—Add शिरः in Caland's text after यज्ञस्य— तौ तत् प्रजानन्ताव् एतद् यज्ञस्य शिरः प्रतिसंधास्यथ इति. Cf. supra कस् तद् यज्ञस्य शिरो वेदेति (*l*. 24).

§187 p.258 *l*.10 (from top), III.146—Correct Caland's text to ....उत्तरतो वाव स तं (v.l. वावांस) निरवसाययति (v.l. -न्ति). वाव स तं explains वावासन्.

§191 p.264 *l*.4 (from top), III.171—प्रजापतिर् अन्नाद्यम् असृजत । तस्य सर्वे देवा ममत्विन आसन् मम ममेति । सो ऽग्निर् अकामयताहम् इदम् अन्नाद्यम् उज्जयेयम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनैन पर्यगृह्णात् । तद् उदजयत् । तद् एतद् अन्नाव् एव सर्वम् अन्नाद्यम् । तस्माद् यस्यै यस्यै देवतायै जुह्वति... It is strange that such a big lacuna has escaped Prof. Caland's attention.

§199 p. 274 *l*.15 (from top), III.203—Emend अकूपारो वा अयं काश्यपस् समुद्रे ऽन्तर् महद् यक्षम् (v.l.न्तंहद्यक्षम्). In *l*. 18 (from top) note 6 read ते ऽत्रिम् for त.

§204 p. 282 *l*.6 (from top), III.237— एत, ता (v.l. गा) विन्दामहा इति (गा is a gloss).

§206 p. 287 *l*.18 (from bottom), III.250—Put a stop after चैषौ, and read तौ ह (om. in some MSS) बहु परिगृह्य गरगिराव् इव मेनाते. In *l*.15 (from bottom) note 5 *all* our MSS show the better reading एवेमं for एतम्.

§207 p.288 *l*. 9-10 (from top), III.261—Our MSS present a better text प्रजापतिर् उषसं (v.l हरुषसं) स्वां दुहितरम् अभ्यध्यायत् । सास्मै रोहिद् भूत्वातिष्ठत् (MSS भूत्या-) । तां पृषतो भूत्वास्कन्दत् । स (*i.e.* अग्निर्) ऐक्षतास्मै वै मां देवा अजीजनन् नौपद्रष्टाय । अति वा अयं पादयति, हन्तैनं विध्यानीति । तम् अविध्यत् । स विद्ध एतद् रूपं पर्यस्योर्ध्व (MSS पत्यस्योर्ध्व) उदक्रामत्.

§210 p.293 *l*.19 (from bottom), III.272—Correct कश्यपो कलिभिः to कश्यपः कलिभिः (wrong sandhi!).

§211 p.294 *l*.13 (from top), III.273—Read सम् एवैनम् एतेन (v.l. एवैतेन) यज्ञं निह्वयन्ते.

§212 p.295 *l*.1,2 (from top), III.359—ऋतं ज्योतिष्मद्, सत्यं ज्योतिष्मद्, तपो ज्योतिष्मद् is supported by our MSS (ष्म and ष्ठ are confused in

Grantha). *Ibid. l.*8—Read आकाश एवम् (v.l. एवस्). *Ibid. l.*9—Read यद् घ वा इदम् आहुर् (v.l. यद्व वा इमाम् आहुर्) for यद् वा इमा आहुर्. *Ibid. l.*25 (note 19)—Read वेत्स्यते (v.l. वेत्वस्मै).

II Dr. B. Ghosh—Collection of the Fragments of Lost Brahmanas.

Frag. IV p.7 *l.*4 (from bottom), III.15—Delete semicolon after यौधाजयम्. *Ibid.* p.8 *l.*3 (from top)—Add अथ नौधसम् before सलोके......(this cancels Dr. Ghosh's note 22 on it).

Frag. XIX p.51 *l.*10 (from bottom), III.294—Correct इवैतत् to इवै-तद् यत्. The MSS-reading recorded by Dr. Ghosh is explained thereby. *Ibid.* p.52 *l.*4 (from top)—Read मध्यमान्य् अक्षराणि for मध्यमाक्षराणि. Cf. तस्माद् उष्णिह उत्तमान्य् अक्षराणि भूयिष्ठानि just below.

Frag. XXXVI p.82 *l.*7 (from bottom), II.390—Correct sandhi : मनुष्यः (not -ष्यो) करोति.

Frag. XLVIII p.93 *l.*1 (from bottom), II.408—Our MSS प्रतिहितानि for प्रतिहिता.

p.108 *l.*13 (from bottom)—Correct दीर्घजिह्वी वा आसुर्य् आसेति (so in Aufrecht's ed. p. 266 and Bibl. Ind. ed. Vol. I ,p.386). Cf. JB I.162 दीर्घजिह्वा ह वा असुर्य् आस.

p.108 *l.*6 (from bottom)—तथा च कारब्राह्मणं is a printing error fo तथा च तलवकारब्राह्मणम् (so in Kashi Skt. Series ed. II p.467).

III Prof. H. Oertel

(i) **Jaiminiya Upanishad Brahmana** (JAOS XVI) p. 240, III.14.8—Read the text of JB II.12 correctly as: यथा ह वा इदम् आण्डान् निर्भिद्येरन्न् एवम् एवैतस्माद् अह्नो निर्भिद्यन्ते. Prof. Oertel emends आण्डान् to आण्डा(:) nom.pl. आण्डान् is the sandhi form of आण्डात् abl. sg., cf. the abl. in the similarly placed अह्नो निर्भिद्यन्ते.

(ii) **Vedic Concordance** *by* **Bloomfield.** Our text is improved in the following, esp. in the last, instances. For notes see body of the book.

	Concordance	*Our text*
II.52—		
	य ऋतव ऋतुभ्यो ऽध्य् आसन्	य ऋतव ऋतुभ्यो ऽध्य् आसन्
	पूरा (पुरा ?) सूर्याच् चन्द्रमसश् च पूर्वे ।	पुरा सूर्याचन्द्रमसश् च पूर्वे ।
	येभिः प्रजानं प्रदिशो दिशश् च	येभिः प्रजानन् प्रदिशो दिशश् च
	तान् अन्व् आरोहामि तपसा ब्रह्मगा च ॥	तान् अन्व् आरोहामि तपसा ब्रह्मणा च ॥

II.52 —Correct आबभूव्यः (Conc.) of य ऋतवश् चन्द्रमसो to आबभूवुः.

II.73-74—Order has been brought out of chaos in this passage:

Concordance

सुवर् आयन् देवता देवसत्रात्, तपसा कर्म कवयो ऽनुगत्यान् (॰) हाय मृत्युम् अति मेधयायन् विजानन्तो दहतो यन्ति (p.1050a). मनीषिणो वद पक्षाः पतन्ति, यत्रामृतं विद्यते नोत मृत्युस्, तत्र विद्वांसः कवयः क्षियन्त्य्, एवं विद्वांसो यजमान मृत्युः (p.684a).

Our text

अक्षरशः पच्छो ऽमृतं लिहानाः
सुवर् आयन् देवता देवसत्त्रात्।
तपसा कर्म कवयो ऽनुगत्य
आह्वाय मृत्युम् अति मेधयायन्॥
विजानन्तो दहन्तो यन्ति शोकम्
मनीषिणो यद् अपक्षाः पतन्ति।
यत्रामृतं विद्यते नोत मृत्युस्
तत्र विद्वांसः कवयः क्षियन्ति॥

(iii) Journal of the American Oriental Society

Vol. XV p.238 *l.* 17 (from bottom), II.76—Read अवरुन्धान for अवरुन्धन्. On अवरुन्धान in the Brāhmaṇas see note 3 on II.76. *Ibid.* p.239 *l.* 8 (from top)—Omit [कत्य् एव देवा इति। त्रयस्त्रिंशद् इति। ओम् इति होवाच।]. This addition is due to the misunderstanding of the previous sentence (see note 12 on II.76). *Ibid.* p.240 *l.* 12-13, II.77—Read पुरैतावतिथ्यै for पुरस् तावतिथ्यै (स् is unsupported by MSS). See note 15 on II.77. शरीराणि is wrongly translated as 'body'. शरीर *pl.* is 'bones' (see note 16).

Vol.XVIII p.37 *l.*25, II.80—यशस्विन् is not a part of Āruṇi's name (see note 2). *Ibid.* p.36 *l.*9—Correct उतो ह to उताहो (see note7). *Ibid.* *l.*13—Correct अथो यत् प्राणत् to अथो यत् प्रायणं (see note 9). *Ibid.* *l.*19—Correct यथा ऽनिपतितं to यथानिपातितं 'as the case may be', and alter the translation accordingly.

(iv) Roots and Verb-Forms from the Unpublished Parts of the Jaiminiya-Brahmana (JVS I-II,1934-35)

p.4 *l.*23 (from top), III.256—Add इति before सो ऽकामयत......

p.5 *l.*22-23, III.2—Read स इदं सर्वं स्तब्ध्वा...

p. 7 last line, III.1—After त्रीन् सतो ऽभ्यतप्यत add तान् द्वेधा व्यौहत्। ते षड् ऋतवो ऽभवन्, and delete the insertion तान् द्वेधा व्यौहत्। ते द्वादश मासा अभवन्.

p.22 *l.*16 (from bottom), III.38—Read तद् उ वा आहुः को ह स्वप्नस्येशे.

p.25 *l.*12 (from top), III.149—Read तत् पिप्पलिनः पिप्पलित्वम्. पिप्पलिन् is used in the sg. throughout the section.

p.35 *l*.14 (from top), II.52—Read तेज इन्द्रियं वीर्यं यश आदत्से. II.65 has a parallel passage, where आदत्से occurs without a variant.

p.41 *l*.15 (from bottom), III.80—Add यन् नानद्यमानम् अहंस् before तन् नानदस्य नानदत्वम्. For एवैतद् in the next sentence read एवैतेन.

p.45 *l*.8 (from bottom), p.46 *l*.7 (from top) III.268—Our MSS correctly read यद्वाहिष्टीयम् (ष्ट and ष्म are liable to be confused in Grantha—perhaps a copying mistake in Wh).

p.48 *l*.8 (from top), III.156—Prof. Oertel's emendation रैवते is supported by our MSS.

p.50 *l*.9 (from bottom), II.45—Prof. Oertel reads ईश्वरो पापीयान् (wrong sandhi!).

p.53 *l*.7 (from bottom), III.43—यद् उ पुरुमुद्र आंगिरसो ऽपश्यत् तस्मात् पौरुमुद्रम् इत्य् आख्यायते (Prof. Oertel misses a few words).

p.57 *l*.8 (from top), III.222—मदान् अस्य सोमो रसवान् भवाति य एवं वेद (भवति om. by Prof. Oertel).

p.58 *l*.2 (from top), III.349—Our MSS supply the missing word : ओषधीर् घृतस्तोको वनस्पतीन् मधुस्तोकः । तद्धैतं मीमांसां चक्रुः......

p.66 *l*.13 (from top), III.173—Our MSS read नो (Prof. Oertel न) ह्य् अन्या...

p. 72 *l*.11 (from top), II.2—The doubtful किदिताः (v.l. किदिता, किंदिता) has been explained in note 15 on II.2.

p.73 *l*.15 (from bottom), II.1—आहरोपाहराशेपाययेति is to be solved thus: आहर उपाहर आशय पायय इति (आशे prākṛtism).

p.74 *l*.9 (from bottom), III.118—Read तद् एते ह वा for तद् एते भवा.

p.81 *l*.4 (from bottom), III.153—Our MSS reads पशुमन्तः for पशुवन्तः. Cf. supra पशुमान् भवाति य एवं वेद.

p.84 *l*.5 (from top), III.345—Read अथ यद् अप्स्व् अन्तर् विद्योतते. Prof. Oertel's conjecture विद्यते is set aside. Cf. III.347 यद् अप्स्व् अन्तर् विद्योतते तत् सुवर्णम्, III.348 अथ यो ऽप्स्व् अन्तर् विद्योतते...... (JBR p.38).

p.90 *l*.5 (from top), III.306—Our MSS support Prof. Oertel's emendation आहवनीयम्.

p.92 *l*.2 (from bottom), III.275—Read सो ऽकामयत अनूत्पतेयं स्वर्गं लोकं प्रति.

p.93 *l*.18 (from bottom), III.276—After चित्रम् read ऋञ्जताइ ॥ नियामैश् चित्रम् आञ्जर्तायि एहि या औहो तम् एहि यौ हो एहि यौ हो वा एहीत्य् एव स्वर्गे लोके उपाह्वयन्त । ततो वै स प्रति सत्त्रभिस् समगच्छत । स एतेन साम्ना स्तुत्वा स्वर्गं लोकम् आरोहत्.

p.93 *l*.5 (from bottom), III.163—Read तासु कार्णश्रवसम् (Prof. Oertel -श्रवम्). Cf. कार्णश्रवसस्य infra.

p.94 *l*.3 (from top), III.163—Read तद् एव कार्णश्रवसस्य कार्णश्रवसत्वम् (-त्व- om. by Prof. Oertel).

p.97 *l*.6 (from top), III.288—Read एतांस् तान् पशून् उत्सिध्य च निषिध्य चोत्तिष्ठन्ति.

p.109 *l*.15 (from bottom), III.98—Correct प्रसृजेयेति to प्रजाः सृजेयेति. *Ibid*. *l*.10—After स एतत् सामापश्यत् add तेनास्तुत.

p.112 last line, III.134—Read स एतद् विश्वामित्रस् सामापश्यत्.

p.115 *l*.8 (from bottom), III.208—Read तस्मिन्न् 'इन्द्रस् स दामने कृत ओजिष्ठस् स बले हित' इत्य् एव वलम् अदधुः. Cf. इत्य् एव just in the next sentence.

IV **Prof. E. W. Hopkins—The Fountain of Youth** (JAOS XXVI, 1-67). There he quotes the text of JB II.159-61. For its corrections see my article in JAOS LXIX, p.84-86.

Manuscripts

The present edition is based upon three MSS designated as A, B and C.

A Keith 4355 (Burnell 422). Incomplete. 74 folios. Grantha character. Copied about 1878 from a Malabar manuscript. Carelessly written. Contains: I agniṣṭoma, sections 192-363 (really 364); II gavāmayana and ekāhas (Keith wrongly says 'jyotiṣṭoma'), sections 1-179 (really 180). For fuller description of this and the last manuscript see India Office Library Catalogue of Sanskrit Manuscripts by Messrs. Keith and Thomas 1935, Vol. II part 1 pp. 48, 49.

B Central Library, Baroda. Accession no. 9851 (A-F). Grantha character. Palm-leaf. Readings are usually accurate. Six divisions: महाब्राह्मण (360 sections), द्वादशाह (388), महाव्रत (152), एकाह (153), अहीन (99), सत्त्र (37). Described in details in The Descriptive Catalogue of Manuscripts in the Central Library, Baroda (1925) pp. 105, 111, 113, 118, 119 and 129.

C Keith 4353 (Burnell 421). Incomplete. 360 folios. Grantha character. Copied about A.D. 1878 from a talipat manuscript written about 300 years earlier. Contains all the three books:

I (*a*) agnihotra in 65 sections, (*b*) agniṣṭoma in sections 66-364. II Begins with the gavāmayana (Keith wrongly says 'the ekāha section of the jyotiṣṭoma'—See Over en uit het JB, p. 2). Chapters 18 and 69 and 147-149 are passed over, so that the numbering is disordered. III in 385 chapters.

Wh Whitney's transcript, prepared from the London MSS-copies. Differs from our transcripts at places. Whenever important variations are noticed in the material published by Prof. Oertel, they have been noted. It is described by Prof. Whitney in the Proceedings of the American Oriental Society, May 1883.

General Remarks about the MSS. Confusion of प and व, त्त and क्त, ऋ and र (*e.g.* ऋ and व्र), थ and घ, घ and य, क and त, त and स, long and short vowels esp. उ and ऊ, ह्ण and ह्व, च्छ and छ, न्ह and ह्न, म्म and मम is ubiquitous. *Avagraha* is not used. *Upadhmānīyas* are rare. Doubling of consonants due to a preceding *r* is not rare. सत्र throughout for मत्र. अवरुन्धे for अवरुन्द्धे is quite common. Change of visargas to the following sibilant is the norm (it has been overlooked by previous editors). In C, -छ- replaces -च्छ- of √गम् in most cases. छ for क्ष in योगच्छेमा (§44 note 6), ए for ये (§7 note 12), -ञ्च- for -न्त्य- (§43 note 15) are of interest to the phonetician. Scriptual errors give rise to quasi-variants: पितुर्यज्ञ: for पितृयज्ञ: (II.38 note 3), अपरेषां for अवरेषां (II.42 note 14), अवाप्नोति for उपाप्नोति (II.66 note 4). In this category may also be included यं रातिं for यमरातिं (II.67 note 10 q.v.; in all probability it is a case of the omission of the *hal* sign, though रातिं gets support from other traditions). Striking is the frequent, though not invariable, hiatus of *t* (i) within the same word, and (ii) between different words. In some cases the hiatus forms outnumber the usual ones. Some examples are:

(i) *Internal hiatus.* अत्भि: II.64, III.150 (no v.l.), आँत्ग्रहणानि II.65 bis, त्रिवृत्भि: (v.l. त्रिवृद्भि:) II.91 (94), 204 (209) thrice without v.l., 205 (210) bis without v.l., अग्निदग्धमत्भि: (no v.l.) II.135 (137), उत्गाता (no v.l.) II.169, 200 bis without v.l., 203, III.91, 140, 141, 233, 375 tris no v.l., 299, मरुत्भ्य: II.180 *eleven times without v.l. in one section*, 176 (181), III.13, 40, 66,91, 282, स्वतवत्भ्य: II.175 (180) bis without v.l., वित्म (with hiatus) II.176 (181) v.l. विद्म (the regular form), विन्म (rules of external sandhi have been applied), उत्गातु: II.198 (203) bis without v.l., III.116, दीक्षोपसत्भि: II.209 (214), 211 (216), 348, 356, मरुत्वत्, मरुत्वती: III.13, 66, 244, 282, पुरुमुत्ग III.43, पौरुमुत्गम् III.43 (no v.l.), पौरुमुत्गेन (no v.l.) III.43, पौरुमुत्गस्य *ibid.* without v.l., पौरुमुत्गत्व *ibid.*, प्रयत्गाव: III.60 (no v.l.), ऋक्भि: (v.l. ऋग्भि:) III.170 but ऋग्भि: (no v.l.) III.203, मरुत्भि: (v.l. मरुद्भि:) III.171, उत्गाता (v.l. उद्गाता) III.188, हिंकारवत्भि: III.214,

द्रिकुम्य: III.219, 249, मरुत्गण- III.244, उत्गीथ: III.321, 378 (thrice without v.l.), मरुत्वती: III.13, 23, 40, 66, 91, 143, 182, 205, 209, 244, ऋक्भि: III.305, उत्प्रेथ्य III.305.

(ii) *External hiatus.* यत् गायत्रम्, एतत् गायत्रम् III.175, एतत् बृहद्रथन्तरयो: III.180, एतत् ब्रह्मवर्चसे III.180, तस्मात् ग्राम्या: III.181, इयत् बृहत् III.183, यत् गायत्रम् III.184, तत् गायत्रे III.189, तस्मात् बार्हतम् III.184, तत् बृहत: III.185, तत् ब्रह्म III.186, 306, यत् बृहत् III. 189, 260, यत् ब्राह्मण: III.208, यत् बार्हतम् III.230, तावत् बुभूषति III.286, एतत् भेषजम् III.190, 197, वाक् भवति III.218, 248, 259, यत् गायत्रीषु III.291, तत् गर्भान् III.306, एतत् बृहत्याम् III.328, यत् भू: III.383.

General Survey of the Contents

The JB is divided into three books or kāṇḍas, which are subdivided into sections called khaṇḍas. The first book contains 364 sections, the second 442, and the third 385.

The JB and PB show identity of subject-matter as both of them deal with the rites of chandoga priests :

I.1-65 agnihotra.

I.66-364 (*i.e.* the end of the first book) agniṣṭoma. Corresponds to PB VI-IX. JB I.342-364 deal, in particular, with the prāyaścittas, which are treated of in PB IX.3-10.

II.1-80 gavāmayana (prakṛti of ayanas). Corresponds to PB IV and V.

II.81-234 ekāhas or one-day soma-sacrifices. Jyotiṣṭoma is the prakṛti of these ekāhas. Corresponds to PB XVI-XIX.

II.235-333 ahīnas (sacrifices lasting up to 12 days). Corresponds to PB XX-XXII.

II.334-370 sattras (lasting more than 12 days). Corresponds to PB XXIII-XXV.

II.371-442 gavāmayana =PB IV and V.

III dvādaśāha. Described with greater prolixity than the corresponding PB X-XV.

As gavāmayana is the subject-matter of the present portion, its schema is given below for ready-reference.

		prāyaṇīya atirātra
		caturviṃśa (ārambhaṇīya, prāyaṇīya)
months I–V	4	abhiplava-ṣaḍahas
	1	pṛṣṭhya-ṣaḍaha

month	VI	3	abhiplava-ṣaḍahas
		1	pṛṣṭhya-ṣaḍaha
		1	abhijit day
		3	svarasāman days
			(The required number of 30 days of this month is completed by adding the two opening days)

VIṢUVAT (*or* central) DAY

,,	VII	3	svarasāman days (*reversed*[1])
		1	viśvajit day
		1	pṛṣṭhya-ṣaḍaha (*reversed*)
		3	abhiplava-ṣaḍahas (*reversed*)
			(The required number of 30 days of this month is completed by adding the two concluding days)
,,	VIII–XI	1	pṛṣṭhya-ṣaḍaha (*reversed*)
		4	abhiplava-ṣaḍahas (*reversed*)
,,	XII	3	abhiplava-ṣaḍahas
		1	āyuṣ day
		1	go day
		1	daśarātra (of the dvādaśāha)
			mahāvrata
			(udayanīya) atirātra.[2]

Grammatical Peculiarities

Sandhi. (i) The assimilation of visargas when followed by a simple sibilant is the usual rule in the MSS. It has not been followed by previous editors.

(ii) The final visargas are, as a rule, dropped in the MSS before a sibilant immediately followed by a hard mute, nasal or semi-vowel. Examples are :

1 In imitation of the retrograde course of the sun, the order of the performance during the second part of the year is, generally speaking, the reverse of that of the former half—whence its name *gavām*ayana, *go* referring to the 'rays of the sun'.

2 See Keith, Rigveda Brāhmaṇas Translated, p.56f.

य श्रियम् II.103, 296(301), 343, 346, य श्रेयान् II.120, 230(235), अग्नि श्रेष्ठताम् II.129 (130) bis, ब्राह्मण श्रेष्ठताम् II.129 (130) bis, इमा श्रियः II.136(138), स्वर्गो लोक श्रीः II.191(196), पशुभि श्रिया II.253(258), य श्रीकामः II.322(327), तिस्र श्रियः II.322(327), तदाहु श्रेयांसम् II.339,340, 343, 354, देवा श्रेष्ठयाय III.3, अन्नाद श्रेष्ठः III.75,83,93,100, 128, 147, 171, 258, आत्मन श्रेयांसम् (v.l. आत्मनश्श्रेयांसम्) III.188, चक्षुर्मय श्रोत्रमयः III.339, इमा श्रियम् III.348, सत श्वेतम् II.263(268), देवेभ्य श्वस्तनम् III.17, कृष्णा श्वेतम् III.206, अधिपति श्वेतम् III.347, लोक स्तोमम् II.84(86), एकविंश स्तोमानाम् II.131-132(133-134), चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि II.158(163) bis, 159(164), 173(178), 89(92), 90(93), 94(97), 104(107), 116(119), 222(227), 234 (239), दशभि स्तुते II.169(174), षष्टि स्तोत्र्याः II.103(106), षष्टि स्तोत्रियाः II.108(111), ऊर्ध्वा स्तोमाः II.103(106), प्रतिष्ठित स्तोमः II.108(111), चतुर्विंशति स्तोत्र्याः II.124(126), भवत स्तोमम् II.176(181), ऋग्भि स्तुते III.203,ताभि स्तुवीत III.286, लोका स्तब्धाः III.358, या स्तब्धाः III.358, अर्वाञ्च स्तोमाः II.200(205), नाकसद स्तोमान् II.203(208), त्रिणव स्तोमानां, त्रयस्त्रिंश स्तोमानां, षोडश स्तोमानाम् II.213(221), स्तनयो स्तनत्वम् II.223(228), दशभि स्तोत्र्याभिः II.252(257), तदाहु स्तोमैः II.252(257), सप्तविंश स्तोमः II.321(326), पूर्वाभि स्तोतव्यम् III.114, पत्नय स्थ II.63, य स्थर्वत II.146(151), श्रेष्ठा स्म II.138-139(140-141), ज्येष्ठा स्न II.138-139(140-141), हविष्कृत स्म, हविष्मन्त स्म III.29, ऋत्विज स्युः II.146(151), 161 (166), अतिरात्र स्यात् II.176(181), अभित स्याताम् II.183(188), प्रजा स्युः II.90(93) bis, 224(229), III.192, भ्रातृव्य स्यात् II.117(120), पुरोधाकाम स्यात् II.128 (130), 322(327), अधिपति स्याम् II.138-139(140-141), सप्तदश स्यात् II.176(181)bis, मेध्या स्याम III.196, बह्वी स्याम III.226, स्वर्गकाम स्यात् III.255, बहु स्याम् III.340, प्रतिनिहित स्यात् III.372, पुनर्नव स्याम् II.213, प्रथम स्यात् II.214 bis, 216 bis, उत्तम स्यात् II.214,216, प्रजा स्यात् II.221, भ्रातृव्य (v.l. भ्रातृव्यः) स्यात् II.230(235), अनूचान स्यात् II.237(242) tris, उपजीवनवन्त स्युः II.239(244), लोक स्यात् II.260, श्रीकाम स्यात् II.270(275), 275(280), प्रमायुका स्युः II.367, सातसनि स्याम् III.44, आप स्यन्दन्ते III.56, 146, स्वर्गकाम स्यात् III.74, यत्काम स्यात् III.117, अश्वा स्युः III.134, कामदुघा स्युः, वत्सा स्युः III.146, यज्ञ स्यात् III.160, अबधिर स्याम् III.163, अन्नाद्यकाम स्यात् III.255, आहु (v.l. आहुस्) स्वर्गकामः II.158(163), संवत्सर स्वर्गः II.158(163), संवत्सर (v.l. संवत्सरः)स्वर्गो लोक स्वर्गस्य II.158 (163), ऊर्ध्वा स्वर्गम् II.166(171), III.164, 208, 299, 305, ध्रुवं स्वानाम् II.182(187)bis without v.l., लोक स्वर्गस्य II.110(113), संवत्सर (v.l. संवत्सरस्) स्वर्गो लोक (v.l. लोकस्) स्वर्गस्य II.106(109), प्रजापति स्वर्गो लोकः II.191(196), क स्वित् III.183, आदित्या स्वर्गम् III.188, धर्म स्वानाम् III.230, वीर्यवत्तम स्वानाम् III.236, त्रय स्वर्गम् III.254, श्रेष्ठ स्वानाम् III.258, 319, II.299(304), III.75, 83, 93, 100, 128, 147, 171, देवा स्वर्गम् III.9, 259, प्रत्न स्वर्गः III.285, स्वादु स्वादुः III.340, गोसव स्वर्गकामः II.110(113), भवत स्वर्ग्ये II.110(113), पशव (v.l. पशवः) स्वर्गो लोक स्वर्गस्यैव II.110(113), संवत्सर स्वर्गो लोक स्वर्गस्य II.110(113), 116(119), अनन्त स्वर्गो लोकः II.210 (215) bis, सद्य स्वर्गम् II.235(240), कुर्यु स्वर्ग्यं II.235(240), इत स्वर्गः II.246(251), षडह स्वर्गम II.308(313), लोक स्वर्गस्य II.315(320), पूर्वमह स्ववंत् III.30, ऋजु स्वर्गम् III.64, पशुकामा स्वर्गकामाः III.69, य स्वर्गकामः III.74, अंगिरस स्वर्गकामाः III.77, सप्तमम् स्वर् III.172.

Nominal Inflexion. (i) The nom. pl. of stems in -*ī* show both the forms: -*īḥ* and -*yaḥ*. The -*īḥ* forms preponderate. Nom.pl. -*ayaḥ* is also found side by side पत्नयः I.140, II.62, 63, 200 (Wackernagel-Debrunner IIIp.183 §94c)

-*yaḥ*: असुर्यः I.354, गायत्र्यः I.203,244, III.154, बहिष्पवमान्यः I.245-249, महत्यः I.240, शक्वर्यः I.193,194,204,205,333.

-*īḥ*: अंशुमतीः I.115, अन्तरिक्षवतीः III.36,58, अन्धस्वतीः I.116,213, II.191(196),

III.28,191,209,251, अन्नवती: II.90, (93),224(229) five times, अप्सुमती: III.91,119,137, अर्षण्वती: III.91, अशनायन्ती: III.148, अश्ववती: III.36, आप्री: II.167(172), आयतनवती: I.319, आववती: III.137,265, आशीर्वती: III.36, इळावती: III.36, उद्वती: III.282,292, उपवती: III.12, उभयी: I.241, ओषधी: I.355, III.349 (also ओषधय: I.355,360,361), गोमती: III.36, गोमती: पशुमती: III.38,48,51,60,65,97,119,131,136,137,149,162,174,175,192,205,226,227,251,258,272, 292, घोषिणी: III.105, चतुर्थी: I.187, चित्रवती: III.101, जनद्वती: III.71,76,77,239,260, 265,272, तावती: II.106(109), 209(214) bis, 235(240), तिष्ठन्ती: I.238, तृप्ती: I.281, III.109 (also तृप्तय: III.109), तेजस्विनी: II.337, 347, दक्षवती: III.66, नववती: III.65, पंक्ती: II.111(114), पराची: II. 235(240), परिवती: III.52,60,76,139,162,251,258,267,295,297, पल्यवती: III.109, पवित्रवती: III.54, पशुमती: III.36, पश्यन्ती: II.88(90), प्रत्नवती: III.12,285, प्रवती: III.13,16,52,174,175, 177,196,290, प्राणवती: III.192, बृहती: I.352, III.328 (also बृहत्य: I.244,247), बृहद्वती: III. 239, ब्रह्मण्वती: II.181(186) bis, ब्रह्मवर्चसिनी: II.337,347, मद्वती: I.215,216, III. 16,28,53,119, 159,162,191,222,227,264,267,294, भूयसी: I.344, मधुमती: III.29, मरुत्वती: (mark the hiatus) I.116, III.13,23,40,66,91,143,182,205,209,244,282, महानाम्नी: III.103,328 (also -नाम्नय: III.103,156), मानवी: II.105(108), III.98, यद्वावती: III.131,198,290, योनिमती: III.66,69, रूपिणी: III.106,108, रेवती: II.167(172), III.144 (also रेवतय: I.140,333, III.154), वत्सिनी: III.107, वसतीवरी: I.342 (also वसतीवर्य: *ibid.*), वाजवती: III.129, वायुमती: III.66, विश्ववती: III.36, 40, 48,51,53,54,69,91,136,159,242,260,267, वीर्यवती: III.295, वीर्यावती: (so all MSS) II.337,347, वृषण्वती: III.23,24,66,69,101,135,137,149,182,239,258, वैश्वदेवी: II.225(230), वैष्णवी: I.352, व्याहृती: I.333, III.351 (also व्याहृतय: I.363), सतोबृहती: III.49, समानी: III.350, समुद्रवती: III.85,97,205,213,222, सम्राड्वती: III.63, सूर्यवती: III.67,75,153,297, स्रक्ती: I.345, स्रवन्ती: I.238, हरितवती: I.192, हरिवती: III.23,205.

In a fairly large number of cases, the *-vat* form ends in *-īḥ*, even though the noun qualified terminates in *-yaḥ* or *-ayaḥ* : अन्वस्वतीर् गायत्र्य: II.13, अर्षण्वतीर् गायत्र्य: III.91, तावती: ... रात्रय: II.159(164), दक्षवतीर् गायत्र्य: III.66, परिवतीर् गायत्र्य: III.159, प्रवतीर् गायत्र्य: III.16, मद्वतीर् गायत्र्य: III.28, 191, 294, वृषण्वतीर् गायत्र्य: III.23, 182. Similarly पराचीर् विष्टुतय: II.235(240).

(ii) The loc. sg. of *-n* stems without an ending is the rule. But both the forms, that with an *-i* and that without any termination, are found side by side in the same word. Of course, the second type of forms prevail. For instance: अहन् II.57, 237(242), 248(253),269(274), III.13, 14, 16, 23-25, 28, 30, 32, 48, 49, 58, 61, 67, 79, 80, 84, 86, 92, 93, 96, 98, 103, 118, 132, 147-149, 153, 156, 157, 164, 167, 174, 182, 184, 189, 191, 209, 210, 212, 216, 218, 219, 220, 230, 232, 239, 240, 244, 249-251, 260, 264, 268, 279, 282, 290, 292, 300, 316 (v.l. अहनि), 328, 331, 352. अहनि II.237(242) five times, 250(255) tris, 277(282), 320(325) passim, 278(283) bis, 279(284) bis, 281(286) bis, 325(330) bis, III.24 bis, 29, 38, 54, 55, 57, 103, 131, 134, 156, 164, 181, 230, 298, 316, 327.

(iii) The *akārānta* stem ओक is not attested by the other

Brāhmaṇas, except in the compound ओकवत् AB V.20. ओकस् is the usual Brāhmaṇa stem.

(iv) Note अक्रता: for अक्रतव: II.20. Cf. पूतक्रता for पूतक्रतु: RV.

Compounds. The following are noteworthy:

तूष्णींनिषद्यं II.1.

किंदित II.2 (किं corresponds to सामि- 'imperfectly, not altogether' in सामि-गर्भ *ibid.*).

यावत् ...... कृत्व: II.22 (note tmesis).

औदुम्बरदण्ड II.65. Note the taddhita as the first member. No compound with औदुम्बर- is known from the Brāhmaṇas. उदुम्बर- forms उदुम्बर-शाखा AB VIII.5,7-9,17.

पूर्वसमां II.1 like पूर्वेद्यु:.

क्षामरन्ध्र II.63. Mark the √ रन्ध्.

मिथुना-भवति (?) II.9.

Numerals. द्राषष्टि II.11 and द्रानवति II.48 are new to the other Brāhmaṇas. The modern Hindi forms are derived from द्रा-. Note the multiplicative द्रा- in द्रानव 'eighteen' II.24, द्वि- is the usual multiplicative form. बृहती as a numerical expression for '36' in स्तोत्रबृहती II.7 may be mentioned. Of interest is the use of neuter forms of cardinals for ordinals in II.10.

Verbs. पल्येते II.3 prākṛtism for the usual पल्ययते.

समृद्धयन्ति II.13 is the earliest example of its type. Analogous formations occur very late.

लिलियु: II.2 optative 3 pl.

उदखात्सु: II.37 (Oertel KZ, LXV p.72), अचारिषु: II.68 are noteworthy aorists.

स्पृष्ट्य II.31— -*ya* added to स्पृष्ट ?

अपोछन् II.3—present participle from अप√वस्.

पिब्दमान II.75 occurs only in ŚBM I.8.1.7 in the Brāhmaṇas.

अपोछन् II.3 (line 14), संवान्त II.29. Instead of these participles, we would have expected the finite form.

Regular is the use of the *-toḥ* infinitive with ईश्वर in ईश्वरौ राष्ट्राणि समुत्कम्पितो: II.63, ईश्वर: पापीयान् भवितो: II.46.

Particles, Adverbs, etc. Multiplicative usage of the particle आ in II.71 (see text). Fem. suffix *-thī* in the quasi-ordinal एतावतिथी II.77 is of interest. आह्वाय II.74 occurs elsewhere in the Brāhmaṇas

only at ŚBM VI.6.4.3. अन्यथा II.79 for अन्यथा. यथानिपातितम् II.80 is a new adverb. पुरा and पूर्वं are distinguished in II.52: पुरा 'before the existence of (*gen.*)' and पूर्वं 'in old days'.

For some more peculiarities see Prof. Caland in Over en uit het JB pp.14-25 and PB introd. pp. *xix*, *xx*.

Words and Compounds (in JB II.1-80) new to MW.

The following words and compounds are not found in M. Monier-William's Sanskrit-English Dictionary, including the 'Additions and Corrections' on pp.1308f. A large number of these are also new to Prof. Renou's Index Védique, a supplement of Vedic words to MW. For meanings or remarks see notes on them in their respective sections.

अग्निदेवत्य 'having Agni as its deity' 23
अग्निष्टोमसम्पद् 50 (recurs in JB I.237)
अग्निष्टोमायन 50
अण्डपरिशु 58. Cf. परिशु.
अतिपेषण (v.l. of अधिपेषण) 68
अदीक्षितव्रत 66
अधुवक्रोष्णीष: 4 (uncertain reading)
अनपभ्रंश 21
अनु+नि+√सद् 23 (अनु+उत्+√स्था is found in MW)
अनुव्रततमा 62
अन्धस्वती 13
अनु+आ+√तप् 25
अपवद्य 66
अपहारिन् (in Brāhmaṇas) 77
अर्कपुष्प (a sāman) 14
अवकीर्णरूप 38
अव√प्रछ् 55
अशीतित्व 24
आ...आ (multiplicative sense) 71
आदित्यदेवत्य 23
उक्थत्व 24
उद्+√श्रु 64
उत्तरतोवात 49
उदीचीनदेवत्य 45
उन्मुकावक्षयग (so all MSS for उल्मुकाव-क्षयण) 76
उपवाण 70
उल्मुकावक्षयण 76
उभयरूप 13
ऊर्ध्वोवात 49
ऋधुक (v.l. अर्धुक) 36
एकच्छन्दस् 30
एकपञ्चाशी 6
एकबृहती 35
ओक (in Brāhmaṇas) 6
औदुम्बरदण्ड 65
किंकाल(लु)का 58
किट्किटाकार 14 (see Over en uit het JB, p.21)
किंदित 2
क्षामरन्ध्र 63
क्षेत्रपाद 75
क्षेत्ररज्जु 75
गायत्रमध्य 3

KB XXVIII.2, cf. सलोमत्व)
सामिगर्भ 2
सूक्तत्व 24
स्तायाद्भू 24
स्तुतशस्त्र *pl*. 49
स्तुतिशस्त्र *pl*. 23 (w. r. for स्तुतशस्त्र)
स्तोत्रबृहती 7
स्तोत्र्या 46
स्पृष्ट्य 31
स्वद 3
स्वद्य 3
हरिश्रीनिधन (with *r*) 13

Besides, note the following **uncommon words**:
अवस 'viaticum' 8. It does not occur in any other Brāhmaṇa.
कर्तपत्य 11.
तत 'father' 9.
शरीर *pl*. 'bones' 77.
सूना 'basket' 7,70. It is not quotable from any other Brāhmaṇa.
सेना 'missile' 73.
स्कन्धस् 39.
स्पन्दना 3 (see note 8 in the body of the work).
स्तोत्रिया, स्तोत्रीया, स्तोत्र्या. Mark the alternance *-iya* : *-īya* : *-ya*.

Etymologies in JB II.1-80

अक्षर √क्षर् 10.
अन्तरिक्ष अन्तर् + √ईक्ष् 56.
अभिप्लव अभि + √प्लु 31.
अयन √ इ 29.
अशीति √अश् 14,15,24.
आंगिरस (sāman) अंगिरस् 14.
आदित्य आ + √दा 26,77.
आप्री आ + √प्री 12.
उक्थ उत् + √स्था 24 (assimilation of क्थ to त्थ is the basis of this etymology).
दीक्षित दिक् + ईक्षित 52 (दिग्भिर् ईक्षित:).
दोहादोहीय √दुह् 13.
पृष्ठ्य(स्पृष्ट्य) √स्पृश् 31.
प्राण प्र + √नी (?) 57.
रुद्र √रुद् 77.
रेवती √रा 'to give' 1.
रौहिणक आ + √रुह् or √रुह् (simplex) 14, 16.
वर्तनी √वृत् 61.
वसु *pl*. (Gods) वसु 'good' 77.
वात √वा 56.
वायु √यु 56.
विषुवान् (day) विषुवत् 'middle' 5.
शक्वरी √शक् 1.
शस्त्र प्र + √शास् 24.
शाक्वर √शक् 57.
संवत् सं + √वम् 29.
संवत्सर संवत् + सर 29, 60 (ŚBM XI. 1.6.12 gives another etymology).
-सर (of संवत्सर) √सृ 29,60.
सूक्त √सू 24.
स्पृष्ट्य see पृष्ठ्य.
स्वर (sāmans) √स्पृ 6.
हरि 'steeds (of Indra)' √हृ 79.

Mantras, Yajuses and Slokas in JB II.1-80

Samans in JB II.1-80

Suggestions and Corrections in JB II.6-10

§6 note 10—लोकम् ओकम् (assonance!).

§6 note 19—ŚBM I.5.2.17 gives another interpretation of '17' applied to Prajāpati.

§6 note 33—On transmigration in Vedic literature compare Shri H. G.Narahari, Ātman, p. 173f.

§7 note 1—On स यथा see Prof. Minard, Subordination dans la prose védique, p. 35f.

§7 note 26—Can we emend it to देवसत्त्वौ 'having the nature of Gods' (Rāmāyaṇa) ? त and स are confused in Grantha MSS.

§8 note 1—Better emend तौ (MSS त उ) to ता (=तौ) उ.

§8 note 6 *l*.4—Moreover *for* Morever.

§8 note 12 *l*.19—VI.4.4.22 *for* VI.4.4.21.

§8 note 46—Note that the pronoun अस्य requires a verbal adj. in *-ta* like उपेतम्. Read त्रिरुपेतम् as *one word*, because अस्य occupies the second place in a phrase.

§9 note 22—In AB I.29 मिथुना is a citation from RV, where it is masc. du. Here it appears to be a quasi-compound मिथुना-भवति like शूला-करोति.

Abbreviations of Works

The unusual abbreviations are noted below:

CH—L'Agniṣṭoma *by* Profs. W. Caland and V. Henry, Paris.

Index Védique *by* Prof. Louis Renou, published in the Journal of Vedic Studies, Vols. I-II.

JBR—Roots and Verb-forms from the Unpublished Parts of the Jaiminīya-Brāhmaṇa *by* Prof. H. Oertel, published in the Journal of Vedic Studies, Vols. I-II.

JS—Jaiminīya-Saṃhitā *ed. by* Prof. Dr. Raghu Vira (Sarasvati Vihara Series, Vol. 3, Lahore, 1938).

JVS—Journal of Vedic Studies *ed. by* Prof. Dr. Raghu Vira, Lahore, 1934-35

VPK—Vaidika-Padānukrama-Kośa Vol. II *ed. by* Pt. V.-B. Śāstrī, Lahore, 1936.

In conclusion, I have great pleasure in expressing my obligations to my father, Prof. Dr. Raghu Vira for having encouraged me to take up the Jaiminīya-Brāhmaṇa and for having initiated me into the intricacies of the Brāhmaṇa prose. To Prof. Dr. J. Gonda of Utrecht I am deeply indebted for taking great pains to go over the typescript as well as the galley-proofs and for making improvements. I gratefully thank Prof. Louis Renou for reading the proofs, making suggestions, and kindly words of encouragement from the inception of the work down to its completion: "Votre travail est excellent, les notes sont très soignées, riche d' informations utiles. Je suis heureux de voir que grâce à vous cette importante oeuvre védique va être menée plus près de son achèvement", or again, "J'ai bien recu les parties composant votre Introduction. Je les trouve parfaitement satisfaisantes...... Bref, ce sera une contribution de premier ordre à notre connaissance du J.Br., traité jusqu'ici en 'parent pauvre' par l'orientalisme." Finally, a word of cordial thanks is due to Shri D. C.Chowdhary of the Arya Bharati Press for the execution of the printing of this difficult work.

LOKESH CHANDRA

जैमिनीय-ब्राह्मण

द्वितीयं काण्डम्

२.१

वाग् एषा यत् पृष्ठानि[१]। ताम् एतां विप्रयुञ्जते[२]। तां विहरन्ति[३]।

सा[४] प्रथमम् अहः प्राप्य रथन्तरं भवति। इयम् एव पृथिवी[५]। वाग् वै रथन्तरम्[६]। सैषा वदति।

सा द्वितीयम् अहः प्राप्य बृहती भवति याम् इमां श्रेष्ठी[७] वाचं[८] वदतीत्य् अवोचद् इति। सा हि दूराच् छ्रूयते।

सा तृतीयम् अहः प्राप्य वैरूपा[९] भवति यद् इदं तिर्यग् वाच एहि प्रेहय् आहरोपाहराशय[१०] पाययेति।

सा चतुर्थम् अहः प्राप्य विराड्[११] भवति। तूष्णीं निषद्यम्[१२]। एतद् घ वै वैराज्यं[१३] वाचो यत्[१४] तूष्णींनिषद्यं[१२] याम् इमां श्रेष्ठिनस् तूष्णीम् आसीनस्यैव[१५] जिज्ञासन्ते।

सा पञ्चमम् अहः प्राप्य शक्वरी[१६] भवति ,यया प्रशिष्टश्[१७] शक्नोति[१८]।

सा षष्ठम् अहः[१९] प्राप्य रेवती[१६] भवति ययान्नाद्यं प्रदीयते[२०]।

सा न मासि-मास्य् अत्तव्या[२१]। लेलिभस्यैतद्[२२] आजानं याम् इमां लेलिभा[२३] वाचं वदन्ति। इमां वा अयं ह्यो ऽवदद् इमां पूर्वेद्युर् इमां पूर्वसमाम्[२४]। समानीं बत वाचं वदति[२५] न[२६] बतैनं पर्येतीति। एवं तद् यन् मासि-मासि पृष्ठान्य् उपयन्ति[२७] ॥१॥

1 I have not come across the equation vāk = pṛṣṭhas. The pṛṣṭhas are the arrangement of the rathantara, bṛhat, vairūpa, vairāja and śākvara sāmans employed at the mādhyandina-savana. With these taken singly vāk is equated: AB IV. 28 वाग्वै रथन्तरम्, PB VII.6.17 वाग्रथन्तरम्, ŚBM XIV.4.1.22 वाग्वै बृहती, PB XVI.5.16 वाग्वैरूपम्, ŚBM III.5.1.34 वाग्वै विराड्, ŚBM III.8.1.12 वाग्वै रेवती.

2 वि+प्र+√युज् is not used in the other Brāhmaṇas. MW gives only the parasmaipada in Classical Sanskrit. In ātmanepada the passive alone (e. g. विप्रयुज्यते) is quotable. But वाचं विप्रयुञ्जते is found in JB at II.314 (319), 333, and III. 278 पूर्वैरहोभिर्वाचं विप्रयुञ्जते.

3 C विहन्ति. वि+√हृ 'to distribute and transpose (verses or parts of verses).'

4 C या, Wh स.

5 The वाक्, which becomes the रथन्तर on the first day, is पृथिवी. That वाक् is identical with पृथिवी is also seen elsewhere: AB V.33, ŚBM IV.6.9.16 इयं (sc. पृथिवी) वै वाक्, JUB IV.22.11 वागिति पृथिवी, ŚBM XIV. 4.3.11 वागेवायं लोकः (sc. पृथिवी). पृथिवी

is also identical with रथन्तर (which is the form assumed by वाक् on the first day, as said above): AB VIII.1 इयं वै पृथिवी रथन्तरम्, KB III.5, ṢB II.2, TB I.4.6.2, PB VI.8.18, XV.10.15, ŚBM V.5.3.5, IX.1.2.36 इयं (sc. पृथिवी) वै रथन्तरम्, ŚBM I.7.2.17 रथन्तरं हीयम् (sc. पृथिवी).

6 See Caland's note 2 on PB VII.6.3.

7 B C श्रेष्ठं.

8 A वाच, Wh omits वाचं.

9 C Wh विरूपा.

10 A प्रेह्माहरोपहराशेय, B प्रेह्माहरो अवहराशेय, C प्रेह्माहरोवहराशे, Wh प्रेह्माहरोपाहराशे.

11 All MSS विराट्.

12 C तूष्णींनिषिद्यम्. The compound तूष्णींनिषद्यम् is not known from elsewhere.

13 Wh correctly reads वैराज्यम्, though all our MSS have the reading वैराजम्. JB III.259 shows वैराज्यम् with the v.l. वैराजम्.

14 All MSS य, Wh correctly reads यत्.

15 B आसीनस्सीत्, C आसीनस्येतं.

16 For śakvarī and revatī as sāman names instead of śākvara and raivata cf. JB II.209 (214) पृष्ठानि ब्रूतव इति। स रथन्तरसामैव प्रथम स्यादथ बृहत्सामाथ वैरूपसामाथ वैराजसामाथ शक्करीसामाथ रेवतीसामोत्तम स्यादिति। and JB II.211 (216) पृष्ठानि हि दिश इति। स रथन्तरसामैव प्रथम स्यादथ बृहत्सामाथ वैरूपसामाथ वैराजसामाथ शक्करीसामाथ रेवतीसाम चोत्तम स्यादिति।

17 A B प्रशिष्ठ-, C omits यया प्रशिष्टश्.

18 Wh records a variant शक्नोति.

For the derivation of शक्वरी from √शक् (MW also derives शक्वरी from √शक्) cf. JB III.104 (Auswahl § 182, p.245) तद्यद स्तुत्वा इन्द्रोऽशक्नुवंस्तच्छक्वरीणां शक्वरीत्वम्, JB III. 111 (Auswahl § 183,p. 248) यदशक्नोत तस्माच्छक्वर्यः, PB XIII.4.1 तस्मा एतच्छन्दोभ्य इन्द्रियं वीर्यं निर्माय प्रायच्छदेतेन शक्नुहीति। तच्छक्वरीणां शक्वरीत्वं, AB V.7 इमान्वै लोकान् प्रजापतिः सृष्ट्वेदं सर्वमशक्नोद्यदिदं किं च। यदिमान् लोकान् प्रजापतिः सृष्ट्वेदं सर्वमशक्नोद्यदिदं किं च तच्छक्वर्योऽभवंस्तच्छक्वरीणां शक्वरीत्वम्, KB XXIII.2 एताभिर्वा इन्द्रो वृत्रमशकद्धन्तुम्। तद्यदाभिर्वृत्रमशकद्धन्तुं तस्माच्छक्वर्यः. The commentator takes ŚBM XIII.3.2.2 यच्छक्वर्यः पृष्ठं भवन्त्यश्वस्यैव सर्वत्वाय as an "allusion to the 'potent' (śākvara=śakta) nature of the verses" (ŚBM, Eggeling's Translation, Part V, p. 331, n.3), which shows that the scholiast had in mind the derivation of the word शक्वरी from √शक्.

19 The six pṛṣṭhasāmans are mentioned in the same order in this section as in JB I.143, III.118 and PB VII. 8.8-15 where their creation is narrated.

20 Here प्रदीयते points to the connection of रेवती with √रा 'to give'. In the preceding sentence शक्वरी is connected with √ शक् in a similar way. Cf. JB II.2 अन्नाद्यमेव रेवतीभिः प्रदीयते.

21 A C मास्यात्तव्या, B मास्यत्तव्या, Wh मास्यात्तया.

22 A B लेलिभ्य-, Wh लेलिभ्य- (v. l. लेर्लभ्य-).

23 A B Wh लेलिभा, C ल्लोभा.

24 पूर्वसमां is an adverbial compound used along with पूर्वेद्युः. It is unknown to MW.

25 B वदन्ति.

26 A C omit न.

27 Cf. JB II.50 and ŚBM XII.2.1.8.

२.२

अथ यथा तूष्णीम् आसित्वा यद् एव कल्याणं यत् पुण्यं [1]तद् व्याहरेत्[1] । [2]सा

व्याहृतं[2] बत व्याहार्षीद् व्याहर्ता बतेति। एवं [3]तद् यद् उपरिष्टात्[3] संवत्सरस्य पृष्ठान्य् उपयन्ति। [4]अभ्य् एव[4] रथन्तरेण क्रन्दति, रेत एव बृहता सिञ्चति[5], गर्भान् एव वैरूपेण दधाति, जनयत्य्[6] एव वैराजेन, वर्धयत्य्[7] एव शाक्वरीभिर्, अन्नाद्यम् एव रेवतीभिः प्रदीयते[8]। तत् कुतो[9] मासि-मासि जनिष्यते। यो वै मास्यो गर्भो ऽवपद्यते—ऽस्रावीद्[10] इति [11]वै तम् आहुः[11]। स यथा सामिगर्भाः[12] पतेयुर् यथा वामा[13] [14]ओषधीर् लिलि-युस्[14] ताः किंदिता[15] स्युश् शुष्येयुर्[16] एवैवं [17]तद् यन् मासि[17]-मासि पृष्ठान्य् उपयन्ति[18] ॥२॥

1 C तद्व्याहरेत्.

2 A B सा व्याहृतं, C सुव्याहृतं.

3 A B C तद्युपरिष्टात्.

4 C अद्येव.

5 C सिन्चति.

6 C जनयेत्य्.

7 A वर्धयन्त्य्.

8 C पदीयते.

Cf. JB II.1 सा षष्ठमहः प्राप्य रेवती भवति ययान्नाद्यं प्रदीयते.

9 C कृतो.

10 All MSS अस्रावीर्. The र् at the end in place of द् is to be found here and there in MSS. Cf. note 13 on JB II.17.

11 C चैतमाहुः.

12 C सामिगर्भा.

सामिगर्भ is not found in MW.

13 C वा for वामा. वामाः= वा+ आमाः 'unripe.'

14 A ओषधीर्लिलियुस् (as in the text), B ओषधील्लीयुस्, C ओषधंल्लायुस्, Wh ओष-धीर्लेलियुस् (v.l. ओषधीर्लेलियुस्, ओषधीर्लेलियुस्). Whitney in his Roots on p.148 records under √ली 'cling' a perfect active 3 pl. 'lilyus B+'. But this form is *not* found in Vedic literature. Only the ātmanepada forms निलिल्ये (PW, ŚBM I.2.3.1 =ŚBK II.2.1.15 निल्यांचक्रे) and प्रत्यालिल्ये (KB XIII.3) are quotable in Vedic prose. For later examples see PW, s.v. √ली+नि (col. 551) and वि (col.552). Whitney's लिल्युः is certainly based on our ली(लि)लियुः which, undoubtedly, is a 3 pl. optative (of √ली 'be unsteady' (parallel to the neighbouring 3 pl. optatives पतेयुः, स्युः and शुष्येयुः. It cannot be a 3 pl. perfect active of √ली 'cling'. For √ली 'to lack a firm support' in contrast to प्रति+ √स्था cf. TS V.6.4.2=KS XXII.9= Kap XXXV.3 स प्रजापतिः पुष्करपर्णे वातो भूतो ऽलेलीयत, स प्रतिष्ठां नाविन्दत and JB I.216 कण्वो वै नार्षदो ज्योगप्रतिष्ठितश्चरन् सोऽकामयत प्रतितिष्ठेयमिति,...... अरत इव वा एष भवति यो न प्रतितिष्ठति, लेलेव वै रात्री, रतिर्वा एषा, ततः स प्रत्य-तिष्ठत्. For other forms of √ली 'be unsteady' cf. Caland, ŚBK, Introd. III §22e, p.63 [here JB III.45 लेलेव वा अन्तरिक्षम् Auswahl, § 79,p.83, note 1) is to be compared with ŚBM II.2.1.16 लेलयेवान्तरिक्षम्]; and Oertel's Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas § 29, Ex.39 Rem., p.73; § 57, Ex.6 Rem.,p.149.

15 C किंदिता, Wh किंदितास्. किं incompletely, corresponding to सामि- in सामिगर्भाः + दित cut.

16 B शिष्येयुर्.

17 C तद्यजासि.

18 This passage implies that the pṛṣṭhas should not be performed every month because it would be like unto the abortion of a month-old embryo. But see the scheme of gavāmayana in the introduction. Cf. TS V.5.1.6-7 यथा सामिगर्भो ऽवपद्यते तादृगेव तत्। आर्तिमार्छेत्। .... यथा संवत्सरमाप्त्वा, काल आगते विजायते......नार्तिमार्छति.

२.३

अथ यथो संवत्सरं भृत्वा[१] गर्भं [२]जनयेद् ऋतौ[२] पक्वा[३] ओषधीः प्रचिनुयुस्[४] तासां कामान् कुर्वीरन्न् एवं[५] तद् यद् उपरिष्टात् संवत्सरस्य पृष्ठान्य् उपयन्ति। अथ ह स्माह चित्रो[६] गांग्यायनि[७] स्पन्दनैषा[८] बहुलोहिनी[९] यत् पृष्ठानि। को ऽहरह[१०] स्पन्दनायै धारयितुन् एषिष्यति। न वा एतान्य् अव्यूढे[११] दुह्रे[१२], नो वा एतान्य् [१३]उपरिष्टाद् व्यूढे[१३] दशरात्रे[१४] गायत्र्या परिहृतानि दुह्रे। स यथा स्पन्दनां[१५] [१६]रज्जुभिर् व्यपतत्य[१७] दुहयुर्[१६] एवम् एतान्य् उपरिष्टाद् व्यूढे दशरात्रे गायत्र्या परिहृतानि[१८] दुह्रे। [१९]स यथा उपसृजेद्[२०] एवं तद् यद्[२१] गायत्रमुखस्[२२] त्र्यहो[२३], यथाभिदध्याद्[२४] एवं तद् यद् गायत्रमध्यो[२२], यथापहृत्य दुह्याद् एवं [२५]तद् यद् गायत्रोत्तमः[२५]। तस्माद् उपरिष्टाद् एवोपेत्यानीति।

तद् उ होवाच शाट्यायनिर् यो वा एष चन्द्रमा एष वाव संवत्सर, एष प्रजापतिर्[२६], एष मास[२७] इति। एतावान् वावैष यावान् मासः। एतं वावैष आप्त्वा पुनः पल्येते[२८]। स पञ्चदश[२९] रात्रीर् ऊर्ध्व एति पञ्चदशार्वाङ्[३०]। या आपूर्यते ता ऊर्ध्व[३१] एत्य्, अथ या अपोछंस्[३२] ता अर्वाङ्। स आपूर्यमाणो ऽमुं लोकं गच्छति। सो ऽमुना लोकेन संस्पृश्यान्नं भवति। स यद् अस्य तत्र स्वद्यं[३३] तत् स्वद[३३] इत्यपोछन्न्[३४] इमं लोकं आगच्छति। स इमा अप[३५] ओषधीः प्रविशति[३६]। स इमा अप[३५] ओषधीः प्रविश्यास्व् अप्स्व् ओषधीष्व् आत्मानं न्युद्यापूर्यमाणो[३७] ऽमुं लोकं गच्छति ॥ ३ ॥

1 C सृत्वा.

2 B जनयेद्दृनौ, C जनयद्दतौ.

3 B पक्व.

4 A B C प्रचिनियुस्.

5 A B C कुर्वीरन्नैव.

तासां (sc. ओषधीनां) कामान् कुर्वीरन् 'they should do with them (the oṣadhis) what they desire'.

6 B चीत्रो, C omits it.

7 A B गांग्यायनि, C गार्ग्यायनि. Gāṅgyāyani, as the patronymic of Citra, is found in several works with the v.l. Gārgyāyaṇi which shows that these two readings are very old variants, probably going back to Gupta times when a superscript ङ and a superscript र were easily confusable (cf. विक्रमार्क and विक्रमाङ्क). The two readings occur in KauṣUp I.1 (name of a king), ŚāṅkhĀr III.1 (Śaṅkarānanda's recension has Gārgyāyaṇi, see Keith's trans. p.16, f.n.1), Parāśarasmṛti 1.38.4.22. Also see Weber, Indische Studien I.395. Caland (Auswahl,p.306) accepts the reading गार्ग्यायणि, but following the testimony of our MSS it may be preferable to adopt for the present the reading गाङ्ग्यायनि. Two MSS out of three read गाङ्ग्यायनि. Moreover, our manuscript B, which usually preserves the better text, is one of these two. Prof. Gonda refers me to Prof. L. Renou's remark in the KauṣUp, Paris 1948, p.13 f.: "Gārgyāyaṇir A (*lectio facillior?*), cf. Gārgyāyaṇa in the genealogical list BĀU IV.6.2. From the grammatical point of view, Gāṅgyāyani is given as a patronymic of the yuvan-type by Śaṅkarānanda."

8 C स्पन्दनिनैषा. स्पन्दना is not found in the other Brāhmaṇas. It only occurs in

AV and signifies a 'kicking cow.' MSS of AV (including the Paippalāda) are inclined towards स्यन्दना 'a cow yielding much milk (lit. flowing or oozing with milk)'; स्प and स्य being frequently confused. But cf. line 5 of the text: स यथा स्पन्दनां रज्जुभिर्व्यपतत्य दुह्युः.......

9 A B C बहुदोहिनि. बहुदोहिनी is not found in the other Brāhmaṇas. MW only gives बहुदोहना 'yielding much milk, MBh.' Cf. कामदोहिनी (Hemādri's Caturvargacintāmaṇi) and कामदोहना (*ibid*) with बहुदोहिनी (JB) and बहुदोहना (MBh).

10 B C कोहर.

11 C अप्यूहे.

12 C दुभ्रे. Mark the भ.

13 B उपरिष्टादव्यूढे.

14 Daśāha is the main part of the dvādaśāha, the required number of twelve days being made up by the opening and closing atirātra days. On vyūḍhachandasa dvādaśāha see Caland's note 1 on PB X.5.13.

15 C स्पन्दनं.

16 A रज्जुर्व्यपतत्यदह्युर्, B रज्जुर्वपतत्युदुहुर्, C रज्जुभिर्वपत्युदुह्युर्.

17 वि+अप+√तन् is a new verbal compound, not quotable from elsewhere.

18 A पहृतानि.

19 In this sentence the three trirātras (the tenth day not being taken into account) of the daśāha are compared to the three processes in the milking of a kicking cow, *viz.*, (i) letting the calf approach its mother (उप+√सृज), (ii) placing the calf's mouth on its mother's teats (अभि+√धा), (iii) milking (√दुह्) the cow after removing (अपहृत्य) the calf. All the stages in milking for ceremonial purposes, except that of tying the cow and the calf to the milking post (उपदोहनी मेथी) with a rope, have been given in this passage. See Caland, WZKM XXVI, p.121 on the method of milking. Note that the sacrifice is *gavām*ayana.

20 उप+√सृज् 'to admit a calf to its mother'. Cf. Adhvara-mīmāṃsā-kutūhala-vṛtti p.209-210 'उपसृजति=मातृसमीपं प्रापयति'.

21 A B C यत्.

22 गायत्रमुख, गायत्रमध्य and गायत्रोत्तम are not given in MW. They occur in PB X.5.1-2 only. The prātaḥsavana of the first trirātra or tryaha is on the gāyatrī metre (see Sāyaṇa's comm. on AB IV.25, Aufrecht's ed. p.320), hence the first tryaha is gāyatramukha. Because the mādhyandinasavana of the second trirātra or tryaha is on the gāyatrī metre (see Sāyaṇa *ibid*), therefore the second tryaha is gāyatramadhya. Similarly, the tṛtīyasavana of the third trirātra or tryaha being on the gāyatrī metre (see Sāyaṇa *ibid*) the third tryaha is gāyatrottama. For the three tryahas as gāyatra-mukha, -madhya, and -uttama cf. JB III.6 गायत्रमुखो वै प्रथमस्त्र्यहः। तस्मादयमग्निरूर्ध्वो दीदाय। गायत्रमध्यो द्वितीयस्त्रियहः (for note on त्रियह and त्र्यह see Oertel, SBAW 1934, Heft 6, p.38 §24)। तस्मादयं वायुस्तिर्यङ् पवते। गायत्रोत्तमस्तृतीयस्त्रियहः। तस्मादसावर्वाङादित्यस्तपति, and JB III.280 गायत्रमुखो वै प्रथमस्त्रियहः। तस्मादयमग्निरूर्ध्वो दीदाय। गायत्रमध्यो द्वितीयस्त्रियहः। तस्मादयं वायुस्तिर्यङ् पवते। गायत्रोत्तमस्तृतीयस्त्रियहः। तस्मादसावर्वाङादित्यस्तपति, and JB III.309 गायत्रमुखो वै प्रथमस्त्र्यहः (Wh त्रियहः)। तस्मादयमग्निरस्मिन् लोक ऊर्ध्वो दीदाय। गायत्रमध्यो द्वितीयस्त्रियहः। तस्मादयं वायुरस्मिन्नन्तरिक्षे तिर्यङ् पवते। गायत्रोत्तमस्तृतीयस्त्रियहः। तस्मादसावर्वाङादित्यो दिवस्तपति.

23 B त्रयहो, C त्र्यहे.

24 C यथाहिदध्याद्.

25 A तद्यत्गायत्रमद्धयो, B तद्यदगायत्रमद्धयो, C तद्यत्गायत्रमध्यो.

26 Cf. JB II.6, ŚBM VI.1.3.16 प्रजापतिर्वै चन्द्रमाः, ŚBM VI.2.2.16 असौ वै चन्द्रः प्रजापतिः.

27 Cf. JUB III.12.6 चन्द्रमा वै मा (so in

Oertel's ed.) मासः.

28 पल्येते (no v. l.) is not attested by printed Vedic literature. It is a prākritism (cf. Vedic Variants II p.338 §744 f). Cf. JB I.247 where पल्ययते has the variant पल्येते besides पल्वेते and पव्येते. The root पल्यय् (पल्=परि and अय्=इ, cf. Pāṇini VIII.2.19) occurs in the other Brāhmaṇas at ŚBM XIV. 7.1.2-6 पल्ययते, ŚBM II.3.2.5 पल्ययेत, JUB III.29.3, III.31.3 पल्ययमानः, JB II.56 पल्ययमानः (v.l. पल्यायमानः), JB II.330(333) and JB II.333(337) पल्ययमानः ,JB I.286 उपपल्यायत.

29 C पञ्चदशं.

30 B C पञ्चदशावद्भिः.

31 C ओर्ध्वं.

32 A आपोच्छंस्, B आपोच्चंस्, C अपोचंस्. At ŚBM XI.1.7.4 आपूर्यमाणपक्ष is contrasted with अपक्षीयमाणपक्ष. Similarly cf. TB I.5.10.5 चन्द्रमा वै पञ्चदशः । एष हि पञ्चदश्यामपक्षीयते पञ्चदश्यामापूर्यते and ŚBM VIII.4.1.10 स (sc. चन्द्रमाः) च पञ्चदशाहान्यापूर्यते पञ्चदशापक्षीयते. Here आपूर्यमाण is contrasted with अपोछन् (from अप+√वस्). अपोछन् is found in JB I.49 धूमाद्वै रात्रिमप्येति रात्रिया अहरहो ऽपोछन्तीपक्षमपोछन्तीपक्षाद् (no v. l.) आपूर्यमाणपक्षमापूर्यमाणपक्षान्मासम्, and JB I.251 पञ्चदशापूर्यमाणस्यार्धमासस्य रात्रयः.....पञ्चदशापोछतो (no v. l.) ऽर्धमासस्य रात्रयः.

We expect the indicative अपोछति, like आपूर्यते.

33 No v.l. स्वद्य and स्वदस् are not found in MW. Cf. स्वाद्य (MW *s.v.* √स्वद्) and स्वादस् (in प्र-स्वादस्).

34 A B इत्वा-.

35 A B C आप.

36 For the entrance of the moon (सः masc.) into the waters (अपः fem.) and the plants (ओषधीः fem.) see Eggeling, ŚBM part 2, p.xiii and ŚBM I.6.4.5.

37 A न्यद्या-, B नद्या-, C द्यद्या-.

२.४

स एवम् एव [1]पुनः पल्ययमानस्[1] संवत्सरम् आप्नोति । स यावद् ध वै द्वादशभिस् [2]संवत्सरैर् अवरुन्द्धे[2] तावद् एकेनैव[3] संवत्सरेणावरुन्द्धे[4], य एवं विद्वान् मासिमासि[5] पृष्ठान्य् उपैति ।

तान् एतांश् चतुरो ऽभिप्लवान् उपयन्ति । तेषां [6]चतुर्विंशती रात्र्यः[6] । चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । तद् एषां मासि-मासि संवत्सर आप्तो[7] भवति ।

पृष्ठ्यं पञ्चमम् उपयन्ति[8] । तद् एषाम् उपरिष्टात् संवत्सरस्य मासि-मासि पृष्ठान्य् उपेतानि[9] भवन्ति ।

अथ ह स्माह [10]महित्थश् शेन्मिषिर् यं[10] वा [11]इमम् आहुर् अपृष्ठो ऽध्रुवकोष्णीषः[11] कुलस्य-कुलस्योद्भिदा[12] वध्नत इत्य् एष ह वाव सो ऽपृष्ठो ऽध्रुवकोष्णीषो[13] य [14]एव निर्हृतपृष्ठ्यष् षडहः[14] । ते किं तत् पृष्ठ्यस्य षडहस्य [15]स्तोमान् एव[15] [16]कुर्वन्त आद्रियरन्[16] । अभिप्लवान् एवैतान् [17]पञ्चोपेत्योपरिष्टाद् एव[17] पृष्ठान्य् उपेत्यानीति ॥ ४ ॥

1 A C पुनस्पव्ययमानस्, B पुनस्वव्ययमान.

For the emendation पुनः पल्ययमानः refer to पव्वेते, पल्वेते, पल्येते as the variants of पल्ययते at JB I.247 (in Prof. Dr. Raghu Vira's ed. p.65). Also cf. JB II.330 (333) =JB II.334(337) मास्यं वा एतत् सत्रम् । तेन यद्धिस्सैवर्द्धिः । मासो ह खलु वै पुनः पुनः पल्ययमान-

स्संवत्सरमाप्नोति.

2 A संवत्सर:रवरुन्धे, B संवत्सरै:रवरुन्द्धे, C संवत्सरै:नवरुन्धे.

3 Because an year is obtained during a month (as said in this section further on तदेषां मासि-मासि संवत्सर आप्तो भवति), therefore what is obtained during twelve years is obtained by a person in one year's sacrificial session.

4 All MSS अवरुन्धे (it is a graphic mistake). अवरुन्धे (3 sg.) is attested several times in AV. See Wackernagel I §98b, p.113.

5 See JB II.1,2.

6 All MSS चतुर्विंशतिरात्रैः.

Four abhiplava-ṣaḍahas are performed in a month during the gavāmayana, excepting the sixth, seventh and twelfth months. As each abhiplava-ṣaḍaha consists of six days, four abhiplavas make 24 days. So evidently चतुर्विंशतिरात्रैः is a corruption of -रात्र्यः (nom. pl.).

7 For genitivus agentis with √आप् in तदेषां मासि-मासि संवत्सर आप्तो भवति cf. JB I.11, 348, JUB I.10.8, I.25.2, 7, I.31.10, III.33.8, ŚBM I.6.3.26, I.7.2.5, II.1.4.29, II.4.4.18 (ŚBK I.3.4.11), IV.5.1.11, IV.6.9. 20, V.5.5.13, VI.2.2.39, VII.3.1.14, 15, 17, 18, IX.4.2.2, 3, IX.5.2.3, 8-10, X.1.3.10, 11, X.4.3.20, XI.2.7.1-5, XII.3.3.14, Vādhūlasūtra (Acta Orientalia VI §11, p. 108), KS XXXIV.17, GB II.2.10, TS.III. 4.3.8, PB XII.11.10-11, ŚBK I.1.4.26; with √आप्+उप JB II.224, 226, 295 (bis), 314, ŚBM IV.3.2.13, XI.5.2.9, AB II.1.13, II.16.1, KB II.6; with √आप्+परि JUB IV.22.12,13.

8 Five ṣaḍahas (5×6=30 days= 1 month) are performed in each of the first to fifth and eighth to eleventh months of the gavāmayana. For the first four times the abhiplava variety is used. The pṛṣṭhya-ṣaḍaha is used for the fifth time पृष्ठ्यं पञ्चममुपयन्ति.

9 For genitivus agentis with उप+√इ cf. JB II.238,295,309,314,346,359,360, 361,395, ŚBM XII.2.3.8, GB I.2.16.

10 A मिहित्थ-, B मिहित्थशैन्मिषीर्ष्यं, C महित्थश्शैन्मिषिय्यां. The proper name महित्थ शैन्मिषि is not found in the other Brāhmaṇas and the existing lexicons. It is attested by Gaṇaratnamahodadhi no. 148, Candravṛtti V.2.127. On p. 313 of Auswahl, the name is wrongly printed as Mahitha, but correctly on p. 318 as Mahittha, from which is derived the patronymic माहित्थि which occurs in ŚBM at VI.2.2.10, VIII.6.1.16-20, IX.5.1.57, X.6.5.9 and BṛhĀrUp VI.5.4 (Kāṇva).

11 B -धावकोष्णीषः, C इमाहुतिरपृष्ठोधुवकोष्णिषः.

12 C -उरिभदा.

13 No v.l.

14 A एनिहृतपृष्ठश्शद्दहः, B एनिहृतपृष्ठयश्शद्दहः. C एनिहृतपृष्ठ्वद्दहः. The text is uncertain, Can it be ऽनिर्हृत-? Cf. निर्हृतपृष्ठ at JB II.34.

15 A स्तोमान्येव. Note that स्तोम is masc.

16 A B कुर्वन्त आदियेरन्, C कुर्वमून्दियेरन्. For the corruption of द्र to द cf. आद्रियेत (v.l. आदियेत) in JB II.125(127).

17 A पञ्चोपेत्योपरिष्टादे, C पञ्चोपत्योपरिष्टादेव.

२.५

असौ वा आदित्यो ऽग्र[1] आसीद् [2]यत्रेतच् चात्वालम्[2] । स इदं सर्वं प्रातपत्[3] । तस्य देवाः प्रदाहाद् अबिभयुः[4] । ते ऽब्रुवन्—सर्वं वा अयम् इदं प्रधक्ष्यति[5] । [6]एतेम्

ऊर्ध्वम् उदूहामेति[6] । तं षड्भिर्[7] मासैर् ऊर्ध्वम् उदौहन् । तम् एकविंशे विषुवत्य् अध्यादधुः[8] । स एष एकविंशे विषुवत्य् अध्याहितस्[9] तपति । तद् ये च ह वा इत ऊर्ध्वा[10] लोका ये चामुतो ऽर्वाञ्चस् तेषाम् एष एतद् उभयेषां[11] विषुवति । तद् यद् उभयेषां विषुवति तस्माद् विषुवान् सः । यथा वै रथनाभाव्[12] अरास् समग्रा एवं हैतास्मिन् सर्वे लोकास् समग्राः । तान् वा एतान् एके परस्ताद्[13] विषुवत ऊर्ध्वान् एव षडहान् उपयन्ति । यथैवैत आ विषुवत उपयन्त्य्[14] एवम् एवापि पराञ्चः । पराङ् वै स्वर्गो लोकः । पराञ्च एतं स्वर्गं लोकं रोहाम । प्रत्यवरोहस्[15] स [16]यद् अर्वाञ्च[16] उपेयाम । अथैवम् अप्रत्यवरूढम् इति वदन्तस् ते ये ह ते[17] तथोपयन्ति य एवं[18] तस्माद् आदित्याद् अर्वाञ्चो लोकास् तान् एवाप्नुवन्ति । यद्य् अपि बहून् संवत्सरान् उपयन्त्य् अथ तान् एवाप्नुवन्ति । अथ य[19] एवैतान्[20] पराचश् चार्वाचश्[21] च षडहान् उपयन्ति त एवैतान् उभयान्[22] लोकान् आप्नुवन्ति पराङ् इयान्[23] अर्वाङ् इति ॥५॥

1 For the idea that the sun was originally here on earth compare PB VI. 7.24 चात्वालमवेक्ष्य बहिष्पवमानं स्तुवन्त्यत्र वा असावादित्य आसीत् । तं देवा बहिष्पवमानेन स्वर्गल्लोकमहरन्, and ŚBM IV.2.5.9 अत्र ह वा असावग्र आदित्य आस । तमृतवः परिगृह्यैवात ऊर्ध्वाः स्वर्गं लोकमुपोदक्रामन्.

2 B यत्रैचात्वालम्, C यत्रैद्ध्यात्वालम्.

3 C प्रापनत्. All the parallel passages have प्रातपत्.

4 All MSS अभिबिभयुः. अभि+√भी is neither found in MW nor is it quotable from any other Brāhmaṇa. Moreover, all the parallel JB passages have अबिभयुः— JB I.87 आदित्यो वा एतदग्र आसीद्यत्रैतच्चात्वालमदोऽग्निः । स इदं सर्वं प्रातपत् । तस्य देवाः प्रदाहादबिभयुः (no v. l. in Prof. Dr. Raghu Vira's ed. as well as in Caland's Auswahl §11) । तेऽब्रुवन् सर्वं वा अयमिदं प्रधक्ष्यति । बीमौ परिहरामेति, JB I.169-170 अग्निर्वैश्वानरः प्रजा अभ्युदतिष्ठत् । स इदं सर्वं प्रातपत् । तस्य देवाः प्रदाहादबिभयुः (no v. l.) । तेऽब्रुवन् सर्वं वा अयमिदं प्रधक्ष्यति, JB III.143 शक्वर्यो वा इदं तेजसा प्रातपन् । तेजसा नाभिमृष्या आसन् । तासां देवाः प्रदाहादबिभयुः । तेऽब्रुवन्—सर्वं वा इदमिमाः प्रधक्ष्यन्ति (v. l. प्रधक्षन्त्) । एतेदमासां शमयामेति. It is a dittology (Vedic Variants II §810, p.362).

5 A B C प्रधक्षति.

6 The text is corrupt. A एतेम्मूदूर्द्ध्वमुदूहामेति, B एतेम्मूर्द्ध्वमुदूहामेति, C एतेम्मूरूर्द्ध्वमुदूहामेति. ईम् is attested in अथेम् ŚBK IV. 5.4.5.

7 A B षड्भिर्.

8 Cf. *e.g.* PB IV.6.3 एकविंशो (sc. विषुवान्) भवति । एकविंशो वा अस्य भुवनस्यादित्यः, and JB II.387 (389) एकविंशो विषुवान् भवति.

9 C अध्याहि.

Cf. AB III.41 सोऽसावेकविंशोऽध्याहितस्तपति । विषुवान् वा एष स्तोमानाम् । दश वा एतस्मादर्वाञ्चस्त्रिवृतो दश पराञ्चः । मध्य एष एकविंश उभयतोऽध्याहितस्तपति.

10 C ऊर्ध्वं.

11 C उहएषां.

12 B रथानाभाव्.

For the simile compare JB II.419 यथा वै रथनाभावराः प्रतिष्ठिता एवं वै संवत्सरे सर्वे मृत्यवः (so all MSS) प्रतिष्ठिताः, JB III.6 यथा रथनाभावरा धृता एवं गायत्र्यां द्वादशाहो धृतः, ŚBM XIV. 5.5.15 तद्यथा रथनाभौ च रथनेमौ चाराः सर्वे समर्पिता एवमेवास्मिन्नात्मनि सर्वे प्राणाः.

13 C पारस्ताद्.

14 C उपयत्य्.

15 प्रत्यवरोह 'descent'.

16 C यर्वाञ्च.

17 ते ये ह ते occurs at JB II.128 (130) without v. l. Cf. स यो ह सः at JB III.371, ते ह ते at JB II.7, ते ह वै ते at JB I.273, and स ह सः at JB I.243,312 passim, 313 passim, II.50, III.198.

18 C एव सन्.
19 C omits य.
20 A एवैता.
21 C चावांश्.
22 C उयानुभयान्.
23 A B C इयन्न्.

२.६

स इमं लोकम् अन्तिकाद् अभ्यतपत् । ते वायुम् अवस्तात् पर्यौहन् । तेनैनम् अशमयन् । अपो ह वा एष [1]एतद् बिभर्ति । ते ऽद्भिर्[1] एवैनं तद् अशमयन्[2] । [3]सो ऽमुं परं[3] लोकं प्रातपत् । ते चन्द्रमसं परस्तात् पर्यौहन् । तेनैनम्[4] अशमयन् । प्रजापतिर् वै चन्द्रमाः । प्रजापतिम्[5] एवैनं तद् अशमयन्[6] ।

त्रिषु ह वा अयम् इदं लोकेषु पवते । त्रिषु तत आदित्यस्, त्रिषु नक्षत्राणि, तस्मात् तान्य् अणिष्ठानि[7] [8]पराध्यानीत्य् एते[8] ह वाव द्वादश देवलोकाः । अथ यथोपसो[9] वा यद् वैवम् एवान्ये लोकाः ।

स इमं लोकम् ओकं[10] प्रजानन्न् [11]अभ्यवाविध्यत् तन्त्रिभिः[11] । स्वरसामभिर् अवस्ताद्[12] उपादधुः । [13]सो ऽमुं परं लोकं[13] प्रापश्यत् । तम् उ देवा विध्यत्[14] तन्त्रिभिः । स्वरसामभिः परस्ताद् उपादधुः । तम् एतद् अत्रास्पृण्वन् । यद् अस्पृण्वंस् तत् स्वराणां स्वरत्वम्[15] ।

सप्तदश स्वरसामानो भवन्ति[16] । अन्नं वै सप्तदशम्[17] । अन्नाद्य[18] एवैनं तद् अध्यादधुः । अथो प्रजापतिर् वै सप्तदशः[19] । प्रजापतिनैवैनं तद् अन्नाद्ये ऽध्यादधुः । स [20]एषो हि[20] पूर्वे ऽन्नाद्ये ऽध्याहितस्[21] तपति । ते वा एते स्वरसामान एकपञ्चाशत् सत्रिंशिनीर्[22] विराजस् संपद्यन्ते[23], पञ्चविंशतिर् अवस्तात् पञ्चविंशतिः परस्तात् । अथ यैकपञ्चाशी[24] तस्याम् एष एतन् मध्ये[25] व्यूह्याध्याहितस्[26] तपति । तं न शोको[27] न हिमो नाशनायति[28] न पिपासति[29] नास्य[30] का चनार्त्तिर् अस्ति । न ह वा अशनायति[31] न पिपासति नास्य का चनार्त्तिर्[32] भवति य एवं वेद[33] ॥६॥

1 A C एतत् बिभृतीयतेभिर्, B एतत् बिभृतीयतेद्भिर्.

2 Cf. JB I.52 अद्भिरेवैनं तच्छमयन्ति and JB I.202 अद्भिरेवैनत्तच्छमयन्ति.

3 A B सोमं परं, C सोमापरं. Cf. the beginning of this section स इमं लोकम्...

4 C तनैनम्.

5 प्रजापतिं should be emended to प्रजापतिना which will be in consonance with the similarly situated instr. अद्भिः, above.

6 C अशमन्.

7 A B C अनिष्ठानि.

8 A B पराध्यनीह्येते, C पराच्यानीत्येते.

9 C पथोषसो.

10 Note that the akārānta word ओक does not occur in the Vedic language except in the compound ओकवत् in AB V.20 (see note on it in VPK *s.v.* ओकस). ओकस् is the usual form occurring in the other Brāhmaṇas. ओक is only quotable from classical Sanskrit.

11 C अस्यवाविद्धयत्तन्तिभिः.

12 A B असस्ताद्.

13 A B सोमं परं लोकं, C सोमं परं लोक.

14 So in all MSS. It may be emended to अविध्यन्.

15 From अस्पृण्वन् we would expect the derivative स्पर as in KS XXXIII.6 and TB I.2.4.3. Note that spara is another name for the svara-sāmans. For the derivation of स्वर from √स्पृ cf. AB IV.19 इमान्वै लोकान् स्वरसामभिरस्पृण्वंस्तत् स्वरसाम्नां स्वरसामत्वम्, KB XXIV.3 तद्यदस्पृण्वत तस्मात् स्वरसामानः, PB IV.5.2 तं देवाः स्वरैरस्पृण्वन् । यत् स्वरसामानो भवन्त्यादित्यस्य स्पृत्यै, JB II.381 तैरेनमस्पृण्वन् । यदस्पृण्वंस्तत् स्वराणां स्वरत्वं, JB II.35 तदु होवाच शाट्यायनिर्वयं वाव प्रत्यक्षं स्वराणि पृष्ठानि कुर्मो ये बृहद्रथन्तरे कुर्मः । इदं वै रथन्तरम्, अदो बृहत् । आभ्यामु वै लोकाभ्यामिदं सर्वं स्पृतम् । तस्माद् बृहद्रथन्तरे एव पृष्ठे कार्ये इति. The correct derivation of स्वर from √स्वृ is given by GB I.5.14 तद्यत् स्वरति तस्मात् स्वरस्तत् स्वरस्य स्वरत्वम्.

16 The svarasāman days, *i.e.* the three days before and after the central or viṣuvat day of the gavāmayana, are seventeen-versed; in other words each stotra of these days consists of seventeen stotriyā-verses. See Caland's note 1 on PB IV.5.5.

17 The equation is accounted for thus: According to Sāyaṇa on PB II.7.7 stress is to be laid on 'seven' since there are seven kinds of grāmya and seven kinds of āraṇya plants. He also gives another explanation यद्वा प्रजापतेरन्नायतनादुदरात् सृष्टत्वात् सप्तदशस्यान्नत्वम् (*ibid*). See also ŚBM VIII. 4.4.7.

18 The loc. sg. अन्नाद्ये is governed by अधि.

19 According to AB I.1.14 and Sāyaṇa on PB IV.5.6 Prajāpati is the year, which is seventeenfold because it consists of twelve months and five seasons. TS I.6.11.1 explains it differently.

20 C एषाभि.

21 B व्याहितस्.

22 B सत्रिंशिनीर्, C सत्रिंशनिर्. Mark the fem. nom. pl. in *īḥ*. सत्रिंशिनी is unquotable from elsewhere; त्रिंशिनी alone occurs, *e.g.* in PB XXIV.10.2; as an adj. of विराज्. Note the pleonastic use of स- with the possessive suffix -इन्.

23 A सम्पन्ते.

24 एकपञ्चाशी, the fem. from of एकपञ्चाश 'the fifty-first', is not found in the other Brāhmaṇas.

25 C मध्य.

26 B व्यह्याद्ध्यापितस्, C व्यूह्याद्ध्यहितस्.

27 A B C शोका.

28 C नाशायति.

29 C पिपास.

30 C नोस्य.

31 C अशनाइति.

32 B चनाद वृत्तिर्.

33 Cf. JB I.252 अथैते दैवी च मानुषी च विराजौ । तयोरेष एतदादित्योऽध्यूढस्तपति । चतस्रो दिशश् चत्वारोऽवान्तरदेशा द्वाविमौ लोकौ । एषा दैवी विराट् । अथ मानुषी । चत्वारोऽस्तारष्पडाद्याः । ब्राह्मणश्च राजन्यश्च वैश्यश्च शूद्रश्चैतेऽस्तारः । गौश्चाश्वश्चाजाश्चाविश्च व्रीहिश्च यवश्चैत आद्याः । एतयोरेष एतदादित्योऽध्यूढस्तपति । तं न शोको (glow, heat—opp. हिम) न हिमो नाशनायति न पिपासति नास्य का चनावृत्तिरस्ति । न ह वा अशनायति (Pāṇini VII.4.34) न पिपासति नास्य का चनावृत्तिर्भवति य एवं वेद. The phalaśruti at the end is verbally identical in the two passages. नास्य का चनावृत्तिर्भवति may be taken to refer to transmigration. If so, it would be a valuable addition to the few early passages already known.

२.७

स यथा[1] सर्पिषः कुम्भं[2] वा मधुकुम्भं[2] वा जालोदितशयं[3] ह्रियेरन्न् एवम् एवैष एताभिर्[4] विराड्भिः परिगृहीतः[5] । [6]प्राङ् च प्रत्यङ् च[6] यत एताभिर्[7] धृतः । तान् वा एतान् एके स्वरसाम्नो[8] ऽग्निष्टोमान्[9] एव कुर्वन्ति, स्तोत्रबृहतीम्[10] इदं कुर्म[11] इति वदन्तः । ये[12] वै त्रयो ऽग्निष्टोमाष्[13] षट्त्रिंशत् तानि स्तोत्राणि । द्वादशैकस्य द्वादशैकस्य द्वादशैकस्य तत् षट्त्रिंशत्[14] । षट्त्रिंशदक्षरा[15] वै बृहती । बृहती[16] स्वर्गो लोकः । सैतं[17] स्पृशाति । ते बृहत्यैतं स्वर्गं लोकं गच्छामेति[18] । ते ह ते[19] गच्छन्त्य् एव यथा[20] त्व् ऋते ऽन्नाद्[21] [22]गच्छेद् एवम्[22] ।

अथ यद् उक्थ्या भवन्ति[23] । पशवो वा उक्थ्यानि[24] । अन्नं पशवः । स यथान्नेन सह श्रेयांसं प्रतिनन्दन्तम्[25] उपेयाद् एवम् एवैनम् एतद् उक्थ्यै स्वरसामभिर् उपयन्ति । अथो हैतौ देवतत्पाव्[26] एव यद् विश्वजिदभिजितौ[27] । अन्नम् एतद् यत् स्वरसामानः । स यथा सूनायाम्[28] अन्नम् आधाय श्रेयस उपहरेद् एवम् एवास्मा एतद् विश्वजिद-भिजिद्भ्याम्[29] एतद् अन्नम् उपहराति । अथो हैषा शान्तिर् एव क्रियते । आग्निष्टोमसाम [30]स्याद् आग्निमारुतं[30] शस्त्रं विषुवान्[31] । क एतांस्[32] त्रीन् अग्नीन् अभ्युपेत्य[33] शोभयतः[34] प्रदग्धो[35] हैव शयीत । तद् यद् उक्थान्य् अन्तरेण भवन्ति । पशवो[36] वा उक्थानि । अन्नं पशवः । अन्नेनैतम् अशमयन्[37] । नार्मेधनैवेनं[38] तच् छमयित्वा[39] ऽन्तत उपयन्ति ॥ ७ ॥

1 स यथा 'just as' introduces a sentence in the Brāhmaṇas. Cf. Pāli सयथा 'like as' (Theragāthā 412) and the commoner सेय्यथा.

2 A C सर्पिष्कुम्भं, सर्पिष्कुम्भ and मधुकुम्भ are not found in MW, VPK and Index Védique. Cf. मधुधान in JUB I.22.1.

3 C जलोदितशयं. Can it be emended to जालोदिताशयं 'receptacle covered with a net ?'

4 C एताभि.

5 B परिगृहीत, C परिहृतः.

Cf. PB XII.10.6 with Caland's transl. and notes.

6 =प्राङ्+च प्रत्यङ्+च.

See Sāyaṇa's comm. on PB XII.10.6, Caland's note thereon and E. Sieg, Der Nachtweg der Sonne, p. 7.

7 A C एताभि.

8 स्वरसाम्नः is acc. pl. governing तान् and एतान्, and is in apposition to अग्निष्टोमान्.

9 In this section both the views about the nature of the svarasāman days are given. They are either performed as agniṣṭomas (एके स्वरसाम्नोऽग्निष्टोमानेव कुर्वन्ति) or as ukthyas (अथ यदुक्थ्या भवन्ति……). Mark that the performance of the svarasāmans as agniṣṭomas is the view of OTHERS (एके). It seems that according to JB they are to be ukthya days. Also cf. JB II.50.

10 C स्तोत्रबृहती.

The word स्तोत्रबृहती '36 stotras' is not found in MW and VPK. It is a genetive tatpuruṣa compound (स्तोत्राणां बृहती). As usual in the Brāhmaṇas, बृहती is a symbolical expression for the number 36, since the bṛhatī metre consists of 36 syllables.

11 B कुर्म.

12 A B C ए. ए is an interesting

phonetic variant. The South Indians pronounce the initial ए as ये, which is the correct reading here. This reading (*i.e.* ये) is supported by (i) the euphonic change of वदन्त: to वदन्तो in all the MSS, and (ii) the following तानि which needs its correlative ये.

13 C ग्निस्तोमाष्.

14 C षट्त्रिंशत्.

One agniṣṭoma has twelve stotras (TB I.2.2.1 and PB IV.2.12 द्वादशाग्निष्टोमस्य स्तोत्राणि). So three agniṣṭomas have thirty-six stotras.

15 C षट्त्रिंशदक्षरं.

16 C बृहिती.

17 =सा+एतं (sc. लोकम्).

18 The sense would be clear if we were to supply स्वरसाम्नोऽग्निष्टोमानेव कुर्वन्ति after गच्छामेति.

19 Cf. ते ह वै ते at JB I.273, स ह स: at JB I.243, 312 passim, 313 passim, II.50, III.198.

20 B C यथ.

21 A C व्रात्.

22 C गछेदवम्.

23 Here the alternative performance of the svarasāman days as ukthyas is given. See note 9.

24 C उक्थानि. उक्थ is the faulty form of उक्थ्य (Caland's note 1 on PB IV.2.7).

25 C प्रतिनदन्त.

26 B देवातत्पाव्. It is probably देवतत्त्वाद्, प and व being confused in Grantha MSS. If so, the compound देवतत्त्व is new to MW, VPK and Index Védique.

27 The compound विश्वजिदभिजित् is not found in MW, though it occurs in TB I.2.2.2 and PB IV.5.11, 19, XXIV.14.5, XXV.12.1, 6.

28 सूना means 'a woven wickerwork, basket, or vessel of any kind'. In Brāhmaṇa literature this word occurs only in JB II.70 (Auswahl §128).

29 C विश्वजिदभिजित्स्याम्.

30 C स्याग्निमारुतं.

31 C विषुवा.

32 C तांस्.

33 A B C अभ्यवेत्य.

34 शोभयत: 'burning' qualifies अग्नीन्. But why has it been removed so far? An afterthought!

35 B प्रदग्ध्यौ.

36 C परवो.

37 Cf. PB IV.5.18 with Sāyaṇa.

38 B नार्मेधेनैनैवैनं.

39 For the nārmedha sāman see Caland's note 2 on PB VIII.8.22. For नार्मेधेन...दाहयित्वा compare the legend given in JB I.171 (translated into English by Caland in note 3 on PB VIII.8.22) where Nṛmedha was *not burned* by the fire when he lauded with the nārmedha sāman (स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । नैनमग्निरदहत्).

२.८

तौ[1] वा एतौ विश्वजिदभिजितौ[2] । [3]अष्टाव् अन्यस्[3] सत्रिंशिनीर्[4] विराजस् संपद्यन्ते ऽष्टाव् अन्य:[5] । अयं[6] वै लोको ऽभिजिद् असौ विश्वजित् । पशव स्वरसामान: । तद् यद् अभिजिता स्तुत्वा स्वरसामाभि स्तुवते [7]ऽस्मिन्न् एवैतल्[7] लोके पशून्[8] प्रतिष्ठापयन्ति । अथ यत्[9] स्वरसामभि स्तुत्वा विश्वजिता स्तुवते तस्माद्[10] अमुत:प्रदानात्[11] पशवो जीवन्ति[12] । तस्य वा एतस्य वैषुवतस्याह्नो[13] दश च पञ्चविंशानि स्तोत्राणि भवन्ति द्वे च स्तोत्रिये[14] । ततो यानि दश पञ्चविंशानि स्तोत्राणि[15] महाव्रतं[16] तत्[17]।

तैर्[18] अस्य वैषुवते ऽहनि[19] महाव्रतम्[20] उपेतं भवति । अथ ये द्वे स्तोत्रिये[21] आदित्य एव स एतस्मिन्न् अहन् प्रतिष्ठितः ।

[22]अथ ह स्म[23] [24]वा एतत् पुरा त्रिर् महाव्रतम्[25] उपयन्त्य् आरम्भणीये[26] ऽहन् वैषुवते[27] महाव्रतीये[28] । तस्य वा एतस्यारम्भणीयस्याह्नश्[29] चतुर्दश च पञ्चविंशानि[30] स्तोत्राणि भवन्ति दश च[31] स्तोत्रियाः[32] । ततो यानि चतुर्दश पञ्चविंशानि स्तोत्राणि महाव्रतं[33] तत् । तैर्[34] अस्यारम्भणीये ऽहनि महाव्रतम्[35] उपेतं भवति । अथ या दश स्तोत्रिया[36] दशाक्षरा विराद्[37] । अन्नं विराद् । तेनो [38]हावसेन[39] यन्त्य् आ[38] वैषुवताद् अह्नः[40] । अथ ये द्वे स्तोत्रिये[41] विषुवतो ऽतिरिच्येते तद् उ हान्नपानम् । द्वयम्[42] उ ह[43] वा अन्नस्य रूपं यच् चैवाश्नाति[44] यच् च पिबति । स यथाश्नंश् च पिबंश् चयाद् एवम् एवैतद् एताभ्यां यन्त्य् आ [45]महाव्रतीयाद् अह्नः[45] । त एतं स्वर्गं लोकम् आगच्छन्ति । एतन् [45]महाव्रतीयम् अहः[45] । एष वाव स्वर्गो लोको यन् महाव्रतीयम् अहः । स य एतद् एवं वेद [46]त्रिर् उपेतम् अस्य[46] महाव्रतम्[47] भवति, गच्छति[48] स्वर्गं लोकम्[49] ॥८॥

1 All MSS त उ, which has been corrected to तौ. तद् and एतद्, intercepted by वै, are often seen coming together, *e.g.*, at JB II.161(166) तौ (no v.l.) वा एतौ.

2 B विश्वदभिजितौ.

3 B अष्टावन्यास्, C अष्टान्यास्.

4 B सत्रिंशनीर्.

On सत्रिंशिनीः, fem. nom. pl., see note 22 on JB II.6.

5 The first अन्यः refers to the viśvajit and the latter अन्यः to the abhijit. अन्यः... अन्यः 'the one......the other'.

6 A C न्यं, B न्ययं.

All the MSS are corrupt. अयं is supported by JB II.295(300) अयं (no v.l.) वै लोकोऽभिजिदसौ विश्वजित्. Morever, the following असौ (लोकः) requires the opposite अयं लोकः.

7 C स्मिनवैतल्.

8 So in A पशु, C पशू.

9 C omits यत्. For यत् cf. the preceding sentence तद्यदभिजिता स्तुत्वा.... .

10 तस्माद्=तद् adverbial usage.

11 Note that अमुतःप्रदान is one word (so treated by Caland in Auswahl §38, §103 and §200, and MW) just as इतःप्रदान is a single word in TS.

12 For abl. with √जीव् (simplex) cf. JB I.116,145 (Auswahl §38, p. 46), III.216 (Auswahl §200, p. 275) इतःप्रदानाद्धि देवा जीवन्त्यमुतःप्रदानान्मनुष्याः, JB I.291 (Auswahl §103, p. 117) इतःप्रदानाद्ध्यसौ लोको जीवति, अमुतः-प्रदानाद्ध्ययं लोको जीवति; so also with √जीव्+उप KS XXXVI.1; acc. and abl. at MS I.6.13, I.7.5, I.10.6 to be compared with TB III. 3.1.4 (ZII, V, p. 117). Note the use of the abl. with √जीव्+उप at ŚBM I.2.5.24 [but the acc. in the parallel Kāṇva passage II.2.3.21 (Caland, ŚBK Introd. III §21e, pp. 60-61)] for the usual acc. at ŚBM I.2.4.19 (ŚBK II.2.2.11), I.2.5.2 (ŚBK II.2.3.2), II.2.2.8 (ŚBK I.2.2.6), II. 3.1.10 (ŚBK I.3.1.5), II.3.1.11 and 12 (ŚBK I.3.1.6 bis), II.4.3.2, 11 (ŚBK I.3. 2.2), II.4.3.12 (ŚBK I.3.2.11), III.6.1.21, III.8.2.16, III.8.3.30, IV.3.2.12, VI.4.4.21, XII.2.3.4 (cf. GB I.4.17), XIV.3.2.22-29, XIV.4.3.1, 7 (BĀUp Mādhy I.5.1, 7=Kāṇva I.5.1,2), XIV.4.3.4 (BĀUp Mādhy I.5.4= Kāṇva 2), XIV.7.1.31 (BĀUp Mādhy IV. 3.31=Kāṇva 22), XIV.8.9.1 (BĀUp Mādhy V.9.1=Kāṇva V.8.1). Similarly (*i.e.*, the acc. with √जीव्+उप) in TS, MS, KS, Kap, TB, PB, GB, as well as at JB I.124, 136, 237, 277 (cf. Vādhūlasūtra, Acta Orientalia

VI, p. 196, §81), 291, 300, 306, II.394, III.5, 7.

13 After अह्नो B inserts श, and C inserts दश. Cf. infra तस्य वा एतस्यारम्भणीयस्याह्नश्चतुर्दश च पञ्चविंशानि स्तोत्राणि भवन्ति दश च स्तोत्रियाः.

14 B स्तोत्रीय्ये.

'Of this viṣuvat day (the central day of the gavāmayana) there are ten pañcaviṃśa stotras and two stotriyās'.

15 B adds भवन्ति दश च स्तोत्रीय्यास्ततो after स्तोत्राणि.

16 A B महावृतं, C महावृत. व्र and वृ are often confused in Grantha MSS.

17 C तत्.

18 B तेर्.

19 Mark the loc. sg. of the stem अहन् in -i. The usual JB form is अहन्, which occurs in the next sentence.

20 C महावृतम्.

21 B स्तोत्रीय्ये.

22 Cf. ŚBM XII.1.3.23 स एष संवत्सरस्त्रिमहाव्रतः। चतुर्विंशे महाव्रतं विषुवति महाव्रतं महाव्रत एव महाव्रतम्। तं ह स्म एतं पूर्वं उपयन्ति त्रिमहाव्रतम्. Cf. GB I.4.13. Caturviṃśa is the second day of the gavāmayana after the prāyaṇīya atirātra (see Eggeling's note 1 on ŚBM XII.2.3.2, XII.3.1.9). It is synonymous with the ārambhaṇīya day of the present passage.

23 C स्म्य.

24 In Over en uit het JB, p.29 where this sentence is quoted, व is a misprint for वा.

25 C महावृतम्. Here महाव्रत is used in the general sense of a 'great rite' (cf. Eggeling's translation of ŚBM XII.1.3.23) and does not refer to the last but one day of the gavāmayana.

26 Ārambhaṇīya is the second day of the gavāmayana after the prāyaṇīya atirātra.

27 Adjectives in *-īya* (ārambhaṇ*īya* and mahāvrat*īya*) enclose between them the adjective *vaiṣuvata* formed by *-a* with ādivṛddhi—a वाक्यालंकार, whether natural or by design.

28 C महाप्रतीये (the confusion of प and व is common in Grantha MSS). Here mahāvrata denotes the last but one day of the gavāmayana before the udayanīya atirātra (See Eggeling's note 1 on ŚBM XII.3.1.9).

29 C -ह्न्.

30 B पञ्चविंथानि.

31 C व.

32 A श्रोत्रियाः, B स्तोत्रीयाः, C श्रोत्रियः.

33 A B महाव्रत, C महावृ.

34 A B C तर्.

35 C महावृतम्.

36 B स्तोत्त्रीय्य.

37 Note that या is not followed by the correlative सा in अथ या दश स्तोत्रिया दशाक्षरा विराट्.

38 A B C हावसेनेन्त्या.

39 अवस signifying 'food, provisions, viaticum' is a Saṃhitā word (RV I.93.4, I.119.6, VI.61.1, etc.). It does not occur in the other Brāhmaṇas.

40 For the correction यन्त्या वैषुवतादह्नः compare infra एताभ्यां यन्त्या महाव्रतीयादह्नः.

41 B स्तोत्रीये.

42 C चयम्.

43 A B C हा.

44 C चैवाश्नाति. Cf. JB III.345 तदेतद्द्वयमेवान्नाद्यस्य (v. l. तदेवास्य द्वयमेवान्नस्य) रूपं यच्चैवाश्नाति यच्च पिबति, JB III.349 तदेतद्द्वयमेवान्नस्य रूपं यच्चैव पिबति यच्चाश्नाति.

45 C महावृती-.

46 A B त्रिरुपेमेस्य, C त्रिरूपमेस्य. On the basis of the reading of C, another emendation is also possible—त्रिरूपम् एतस्य. But the reading of C is not very reliable when it goes against the other *two* and *better*

manuscripts, A and B. Moreover, we have त्रिर् in त्रिर्महाव्रतमुपयन्ति (supra); and C has रू for र at JB II.25 in श्रीरुपबर्हणम् where in a similar way the -र् of the preceding word and उप- of the following word have been wrongly changed to -रूप-. It is certainly a *lectio difficilior*.

47 B C महावृतं.

48 Note the omission of च, which is not rare, *e. g.*, JB II.232 (237) सर्वमायुरेति गच्छति स्वर्गं लोकम्.

49 'He goes to the heavenly world *because* the mahāvrata is the heavenly world (as said above एष वाव स्वर्गो लोको यन्महाव्रतीयमहः)'.

२.९

तद् आहुस् तम् ईं हिन्वन्त्य् अग्रुव[1] इत्य् एवैतस्याह्नः[2] प्रतिपत् कार्येति । तम् अर्कैभिस् तं सामभिर्[3] इति शीर्ष्णस्[4], तद् इद् आस भुवनेषु ज्येष्ठम्[5] इत्य् आत्मनः । तत् तद्[6] इतीव वा एतेनाह्ना चरन्ति[7] । ततो[8] ह वै प्रजापतिः । ततो ह वा एष सर्वासां देवतानाम् । तत् पितैतद् अहः, प्रजेतराणि[9] । स यथा पुत्रः पितरम् आगत्य तत ततेति ह्वयेत्[10], तादृक्[11] तत् । सो[12] वा उभयरूपा[13] भवति । तम् इति वै पुंसो रूपम्, अग्रुव इति स्त्रियै । उभयम्[14] उ ह वा एतद्[15] भूत्वा प्रजापतिः[16] प्रजज्ञे । तद् आहुर् अभ्युदिते वैषा प्रतिपत् । योगे[17] त्व् आगते पवस्व वाचो अग्रिय[18] इत्य् एव प्रतिपत् कार्येति । मनो वै प्रजापतिः । मनो वै वाचो ऽग्रम्[19] । [20]तद् एनं[20] तत् स्वेनैव रूपेणारभन्ते । सो[21] वै मिथुना[22] भवति । पवस्वेति वै पुंसो रूपं[23], वाच इति स्त्रियै । तद् एतन् मिथुनं प्रजननं क्रियते[24] । मिथुनेन जायते[25] य एवं वेद । तस्माद् एषैव प्रतिपत् कार्या । उपास्मै गायता नर[26] इति द्वितीया । तद् एतस्माद् अह्नो[27] नयन्ति । दविद्युतत्या रुचेति[28] तृतीया[29], प्रत्यक्षम् एतस्याह्नो रूपम् । तम् ईं हिन्वन्त्य् अग्रुव इति चतुर्थी, याभ्युदिता प्रतिपत् तां[30] नेद् अन्तरयामेति[31] ॥९॥

1 JS IV.4.8=RV IX.1.8.

2 B -स्याह्नः, C -स्यह्नं. एतस्याह्नः 'of this mahāvrata day.

3 JS IV.5.2=RV VIII.16.9.

4 A B C शीर्ष्णुः.

PB V.1.8 says that the 'head' is chanted on gāyatrī verses containing the word अर्क (अर्कवतीषु गायत्रीषु शिरो भवति). JB and PB have a different tristich. According to PB the 'head' is chanted on SV II.146-148=RV I.7.1,2,4 इन्द्रमिद्गाथिनो बृहदिन्द्रमर्केभिरर्किनः while according to JB on JS IV.5.2-4=RV VIII.16.9-11 तमर्केभिस्तं सामभिः. Both of them contain the word अर्क.

5 JS IV.5.5=RV X.120.1.

6 It is pointed out here that the forms of the pronoun तद् which occur in the mantras तमीं हिन्वन्त्यग्रुवः, तमर्केभिस्तं सामभिः, and तदिदास भुवनेषु ज्येष्ठम् have a significance in that they become characteristic of the mahāvrata day. The argument is as follows: तद् is phonetically similar to तत. Prajāpati is the तत 'father' (see infra ततो ह वै प्रजापतिः । ततो ह वा एष सर्वासां देवतानाम्), and as Prajāpati is intimately associated with the mahāvrata day (cf. *e. g.* JB II. 10 प्राजापत्यं महाव्रतं........, JB II.11 एकदेवत्यं वा एतदहः प्राजापत्यमेव and ŚBM XII.1.3.21 अथ

यन्महाव्रतमुपयन्ति प्रजापतिमेव देवतां यजन्ते), the word तद् is connected with the mahāvrata day—तत्तद्वितीय वा एतेनाह्ना चरन्ति.

7 चरन्ति, like यन्ति, with instr. denotes 'continuous occupation with any sacrifice'. Cf. गवामयनेन यन्ति in Caland's introductory remarks on PB IV, p. 43.

8 A C तो, B ते. The MSS are corrupt. The emendation ततो is evident from the next sentence.

तत 'father' is used in the other Brāhmaṇas only at AB V.14, VII.14,15.

9 'So this day is the father and the other days are the creatures'. Note the sg. प्रजा. इतराणि=इतराणि अहानि.

10 C ह्रायेत्.

11 B तत्तत्ताद्दृक्, C ताताद्दृक्.

12 =सा (*i.e.* प्रतिपत् fem.) + उ. सा refers to तमीं हिन्वन्त्यग्रुवः above.

13 उभयरूपा is 'male and female', as is evident from the next sentence.

14 उभयम् 'both male and female'. Mark that the neut. stands for both the masc. and fem. (vārtika on Pāṇini IV.7.13 सामान्ये नपुंसकम्).

15 A B C एतत्.

16 C प्रजापति.

17 B योग.

18 JS III.13.1=RV IX.62.25.

Cf. PB IV.2.17-18 अथो खल्वाहुः पवस्व वाचो अग्रिय (SV II.125-127=RV IX.62.25-27) इत्येव (sc. प्रतिपत् of the bahiṣpavamāna-stotra of the prāyaṇīya atirātra of the gavāmayana) कार्या । मुखं वा एतत् संवत्सरस्य यद्वाचोऽग्रम् । मुखत एव तत् संवत्सरमारभन्ते ॥ मिथुनमिव वा एषा व्याहृतिः । पवस्वेति पुंसो रूपं वाच इति स्त्रियाः । ......मिथुनमेवैभ्यो यज्ञमुखे दधाति प्रजननाय. Note that PB identifies वाचोऽग्रम् with संवत्सरस्य मुखम् and JB with मनः, as suits their different purposes. Also mark that JB has dat. sg. स्त्रियै for the gen. sg. स्त्रियाः of PB.

In JB

पवस्व वाचो अग्रियः is the प्रतिपत्,

उपास्मै गायता नरः is the द्वितीया (see infra),

दविद्युतत्या रुचा is the तृतीया (see infra).

Maśaka's Ārṣeyakalpa I.1b gives the above tristichs in the same order for the bahiṣpavamāna-stotra of the prāyaṇīya atirātra (*i.e.* the first day of the gavāmayana).

19 वाचोऽग्रं is with reference to वाचो अग्रियः of the ṛk beginning पवस्व वाचो अग्रियः. Cf. PB XI.1.3 मनो हि पूर्वं वाचः। यद्धि मनसाभिगच्छति तद्वाचा वदति.

20 C तेनं.

21 =सा+उ. सा refers to the pratipad पवस्व वाचो अग्रियः.

22 C मिथुनं. मिथुना fem. sg. occurs in AB I.29 also. A strange usage !

23 C रूपा.

24 Cf. JB I.91 पवस्व वाचो अग्रिय इति श्रेष्ठयकामः प्रतिपदं कुर्वीत ।......यो वै दैव्यं मिथुनं वेद प्र मिथुनेन जायते । पवस्व इति च वाचः ......इति च दैव्यं मिथुनम् । प्र मिथुनेन जायते य एवं वेद.

25 C जायन्ते.

26 JS III.1.3, III.11.9=RV IX.11.1

27 C अवेना.

28 JS III.1.6=RV IX.64.28.

29 B वृतीय्या.

30 C तं.

31 अन्तरयाम (अन्तर्+√इ 'to omit, exclude'). नेदन्तरयामेति is used frequently in the JB, *e. g.* at II.190(195) प्रज्ञातमग्निष्टोमसाम नेदन्तरयामेत्यथ वाजजित्, II.191(196) प्रज्ञातमग्निष्टोमसाम नेदन्तरयामेत्यथ ज्यैष्ठ्यम् and अथ नार्मेधमतिरात्रसामातिरात्रसाम नेदन्तरयामेति.

Our text accounts for the caturthī Usually there are only three ṛks. Hence it is pointed out that तमीं हिन्वन्त्यग्रुवः is made the caturthī, so that the abhyuditā pratipad, तमीं हिन्वन्त्यग्रुवः, may not be omitted.

२.१०

[1]सना च[2] सोम जेषि[3] चेति[4] दशार्चं[5] भवति। ऋषयो वा एतद् ऋद्धिकामा उपोत्थानं[6] प्रियं वाचो[7] ऽपश्यन्। अथा नो वस्यसस् कृध्य्[8] अथा नो वस्यसस् कृधीति तेनास्तुवत[9]। ततो वै ते सर्व एवार्ध्नुवन्[10]। सर्वे हैवर्ध्नुवन्ति य एवं विद्वांस एतेन दशर्चेन स्तुवते। तास्मिन्[11] ह स्माह शक्तिर्[12] [13]विराजं गेयां[13] सना च सोम जेषि च[14] पवमान महि श्रव[15] एकं द्वे त्रीणि चत्वारि पञ्च षट् सप्ताष्टौ नव दश[16] [17]हुंभा ओइ[17] भूर् इति। तद् आहुः कृत्रिमेवैषा[18] विराड् उपाकार्येव। संपदं लोभयति[19]। ओम् इत्य् [20]एतद् एवाक्षरं[20] गेयम् इति। एतद् ध वा इदं[21] सर्वम् अक्षरम्[22]। यथा सूच्या पलाशानि संतृण्णानि स्युर् एवम् एतेनाक्षरेणेमे[23] लोकास् संतृण्णाः[24]। दशधा वा[25] एतद्[26] अतिविध्येमान्[27] क्षरति[28] शतधेमान्[29] सहस्रधेमान्[30]। तस्माद् एतद् एवाक्षरं गेयम् इति पर्यासो भवति। यः[31] पर्यासे कामस् स न उपाप्तो ऽसद्[32] इति। ताः[33] पञ्चविंशति[34] स्तोत्रियास् संपद्यन्ते। पञ्चविंशो[35] वै प्रजापतिः[36]। प्राजापत्यं महाव्रतं[37] तत् तत्सलक्ष्म[38] क्रियते ॥१०॥

1 Cf. JB III.138 सना च सोम जेषि चेत्युत्तरं दशर्चं भवति। अभिपूर्वमेवैतेन विराजमन्नाद्यमवरुन्धते। ऋषयो वा एतदृद्धिकामा उपोत्थानं प्रियं वाचोऽपश्यन्। अथा नो वस्यसस्कृध्यथा नो वस्यसस्कृधीति तेनास्तुवत। ततो वै ते सर्व एवार्ध्नुवन्। सर्वे हैवर्ध्नुवन्ति य एवं विद्वांस एतेन दशर्चेन स्तुवते.

2 A B C म.

3 A B जेशि, C जेश्नि.

4 JS III.31.17=RV IX.4.1.

5 A दर्च्चा, B दशार्चं, C दशार्चं. The reading is corrupt in all the MSS. The parallel passage quoted in note 1 shows that the reading should be दशर्चं, which would qualify सूक्तं. It is curious that the hymn commencing with सना च सोम जेषि च consists of ten ṛks (*i.e.*, is a daśarca sūkta) in RV and *not* in JS where it forms a part of III.31, beginning with stanza 17.

6 Does उप go with अपश्यन्?

7 Note that the adj. follows the noun it qualifies and the gen. is far removed from the noun, the adj. intercepting them. It is just the reverse of their usual syntactical positions! The order is the same in the parallel passage quoted in note 1.

8 B omits अथा नो वस्यसस्कृध्य्. As अथा नो वस्यसस्कृधि is the refrain of the hymn, it is repeated twice in this passage, as well as in the parallel JB III.138 (quoted in note 1).

9 C तेनास्तुत.

10 A B -र्ध्न्नु-, C -ध्नु-.

11 तस्मिन् *i.e.*, on the daśarca hymn beginning with सना च सोम जेषि च.

12 Śakti is the name of a ṛṣi (Auswahl, p.317).

13 C विराजाग्रेयां.

14 A जिषि चा, C जषि चा.

15 JS III.31.17=RV IX.4.1.

16 The ten ṛks of the hymn under discussion (RV IX.4=JS III.31.17-26) have not been quoted in extenso, only *ab* of the first ṛk and the finale हुंभा ओइ भूः. Instead the ṛks have been referred to by numbers —first, second, third, fourth, fifth, sixth, seventh, eighth, ninth, tenth (ṛks of the hymn). Mark the disjunctive use of cardi-

nals for ordinals. Also note that neut. forms of cardinals are used, as here, when the things counted are not specified.

17 C इंमा ओयि.

18 A कृत्तिमेवैषा, B कृत्तिमेवैषा, C कृत्तिमेवैषा.

19 B लोभयेति. For सम्पदं लोभयति cf. JB I.253 सम्पदं लोभयेत्, JB II.433 सम्पदं लोभयेत् and सम्पदं लोभयेयुः, JB III.302 सम्पदं ह तु लोभयन्ति. In the other Brāhmaṇas √लुभ् occurs at AB II.37 (लुभ्यति) and ŚBM IV.1.1.18 (लोभयति) only. The ŚBM passage is तेनो प्राणान् न लोभयति which Eggeling translates 'and thus he does not disorder the vital airs'.

20 C एतवाक्षरं, Wh -द्क्षरं. Cf. JUB I.23.7 तदेतदक्षरमभवदोमिति यदेतत्.

21 All MSS इमं. Wh has the better reading इदं. With इमं, the sentence is unintelligible. Cf. JUB I.10.2 (quoted in note 24).

22 एतद्ध वा इदं सर्वमक्षरम्=एतत् सर्वम् इदम् अक्षरम् (semantically ह वै would be placed after एतत् सर्वम्). Here the pronouns connected with both the subject and the predicate are grouped together in the beginning of the sentence and the nouns they qualify follow, thus rendering the sentence difficult to understand. This peculiar construction is analogous to those in certain native American languages, where the morphemes are placed at the beginning and the semantemes follow. With our sentence compare the interesting example from the Chinook language given by Vendryes, Language (*English edition*), p.87: 'In order to say: the man has killed the woman with a knife, the sentence would be as follows: he—her—that—with ‖ to kill—man—woman--knife'.

23 B C -क्षरेणमे. एतेनाक्षरेण refers to ओम्.

24 Cf. JUB I.10.2 तदेतत् सत्यमक्षरं यदोमिति। तस्मिन्नापः प्रतिष्ठिता अप्सु पृथिवी पृथिव्यामिमे लोकाः। यथा सूच्या पलाशानि संतृण्णानि स्युरेवमेतेनाक्षरेणेमे लोकास्संतृण्णाः। तदिदमिमान् (v.l. इमाम्) अतिविध्य दशधा क्षरति शतधा सहस्रधायुतधा प्रयुतधा (नियुतधा) बुंदधा न्यर्बुदधा निखर्वधा पद्मक्षितिर्व्योमान्तः.

For सं+√तृद् 'to unite by piercing' cf. TS VI.2.11.2, KS XXV.9=Kap XI.2, MS III.8.8, ŚBM III.5.4.13, XI.2.6.4.

25 C व.

26 एतत् (sc. अक्षरं)=ओम्.

27 A B अतिविध्येमां, C अतिविद्धेमां. Cf. JUB I.10.2 quoted in note 24. इमान् is elliptically used for इमान् लोकान्.

28 C रक्षति. Cf. JUB I.10.2 (quoted in note 24), which has the reading क्षरति without v.l. अक्षर is connected with √क्षर in JUB I.24.1 यदक्षरदेव तस्मादक्षरम् and JUB I.4.3.8 कतमत् तदक्षरमिति। यत् क्षरन्नाक्षीयतेति. Cf. PB XI.5.10 where the ākṣāra sāman is connected with आ+√क्षर्.

29 A B C शतधेमां.

30 A सहस्रधामून्, B सहस्रधारं, C सहस्रधामून्. सहस्रधारं and सहस्रधामून् of the MSS have been emended to सहस्रधेमान् (सहस्रधा+इमान्) in consonance with the preceding दशधेमान् and शतधेमान्. The context clearly requires इमान् (sc. लोकान्) which is also evident from the parallel JUB I.10.2. Mark that JB does not go farther than सहस्रं, while JUB goes up to the very high number व्योमान्तः.

31 C यं.

32 Cf. JB II.194(199) द्विपदां पशूनामवरुद्ध्यै पर्यासो भवति यः पर्यासे कामस्स म उपाप्तोऽसदिति, JB II.191(196) यत् षोडशिनि कामस्स म उपाप्तोऽसदिति, JB II.219(224), 221(226) bis योऽनुष्टुभि कामस्स न उपाप्तोऽसदिति.

33 C तां.

34 A पाञ्चविंशति.

35 C पञ्चविंशो.

36 C प्रजापतिं. Cf. JB II.14 पञ्चविंशो वै प्रजापतिः.

37 C महावृतं.

38 तत् तत्सलक्ष्म is of common occurrence in JB—II.12,14 प्राजापत्यं महाव्रतं तत्तत्सलक्ष्म क्रियते, II.20, 229(234) ऐन्द्रं महाव्रतं तत्तत्सलक्ष्म क्रियते, II.270 (275) यज्ञ एष तत्तत्सलक्ष्म क्रियते, II.85(87), 137(139) ऐन्द्र एष यज्ञस्तत्तत्सलक्ष्म क्रियते, II.198(203), 199(204) six times तत्तत्सलक्ष्म क्रियते. Among the other Brāhmaṇas सलक्ष्मा occurs only in ŚBM III.8.3.37.

२.११

अथ ह स्माहार्यकश्चित्[1] सर्वम् एवैतद् अहश् चतुर्विंशं[2] कार्यम् । एकम् एवैतत् स्तोत्रं पञ्चविंशं[3] कुर्युः । अभ्यारोहो वा एष एकस्य स्तोत्रस्य यत् सर्वं पञ्चविंशं कुर्वन्ति[4] । तथैतत्[5] स्तोत्रम् अनभ्यारूढं[6] भवतीति ।

तद् उ होवाच शाट्यायनिः कर्तपत्यम्[7] इवैतद् यन् न्वावैकस्यै[8] स्तोत्रियायै छिद्यते[9] [10]यद् द्वाभ्यां[10] यत् तिसृभ्यः । तस्य न्व् एव प्रायश्चित्तिं विन्दन्ति[11] वा न वा ऽथ किं यद् एकादशभ्यश् छिद्यते[12] । को[13] तस्य प्रायश्चित्तिः । एकदेवत्यं वा एतद् अहः[14] प्राजापत्यम्[15] एव । प्रजापतिं वावैतनाह्ना[16] परिविविषति[17] । तस्मात्[18] सर्वम् एवैतद् अहः[19] पञ्चविंशं[20] कार्यम् इति[21] ।

तस्य त्रीणि शतानि स्तोत्रिया[22] भवन्ति द्वाषष्टिश्[23] च । ततो यानि[24] हि त्रीणि शतानि विराट्[25] सा । अथ [26]या षष्टिर् ऊधस्[26] तत् । अथ ये द्वे[27] स्तनाव् एव ताव् एतस्यैवाह्नो दोहाय ॥ ११ ॥

1 A C स्माहार्य्यकश्चित्, B स्माहाय्यकश्चित्. No such proper name is quotable. It, or a similar word, is not to be found in the index of person-names in Auswahl, MW, JUB (index), VPK, Index Védique and Names of Persons in Early Sanskrit Literature by J. A. van Velze (Utrecht, 1938).

2 A B C चतुर्वंश. Cf. PB IV.10.5 चतुर्विंशं भवति.

3 C पञ्चवशं.

4 Cf. TB I.2.6.1 पञ्चविंशस्तोमो भवति... where the entire (सर्वं) mahāvrata is a 25-versed (pañcaviṃśa) day. See Caland's note 1 on PB IV.10.5.

5 तथा 'in that way', *i.e.*, when the mahāvrata is made a 24-versed (caturviṃśa) day, with one 25-versed stotra.

6 C अनभ्या (without रूढं).

7 कर्तपत्यं 'falling into a hole' occurs in PB XVI.1.2 also for which KB XVI 9, XXV.14 has गर्तपत्यम्. Cf. कर्तप्रस्कन्द in PB IV.5.13 तदाहुः कर्तप्रस्कन्द (cf. KS XXVI गर्तमिप्रस्कन्दति) इव वा एष त्रयस्त्रिंशात् (ZDMG 72, p. 19) सप्तदशमुपयन्तीति. Cf. Wackernagel, Vol. I §100b, p. 117). Interesting is कर्त for the usual गर्त in त्रिकर्त (JB II.299, Auswahl §156 with notes 8 and 29) for त्रिगर्त, the name of a country.

8 न्वाव [from नु वाव—Caland, ŚBK, Introd. III.39 (n), p. 82— as न्वै is from नु वै] 'verily'. Not found in MW. It is used in JB I.241, JUB I.12.8, II.10.9, 12, 15, 18, XIII.2.4...(the JUB references, except the first, have not been registered in either the body or the supplement of VPK !). Besides, it occurs in the Kāṇva recension of ŚB at I.4.2.5 and I. 4.3.2 in place of the Mādhyandina न्वेव

[see Caland, ŚBK, Introd. III §39(n), p.82]. Here the Kāṇva recension employs a particle quotable only from the Jaiminīyas.

9 C चियते.

10 A यत्वाभ्यां, B यद्वाभ्यां, C यत्वाभ्या.

11 B विदन्ति, C विभन्ति.

12 B छिद्रयते, C च्रियते.

13 =का+उ.

14 C अह्.

15 Cf. JB II.10 प्राजापत्यं महाव्रतं.

16 C -हा.

17 Cf. PB XV.7.3 प्रजापतिं वा एतेनाह्ना परिवेविषति 'they offer this (tenth) day as food to Prajāpati' Caland. For the mahāvrata day as Prajāpati's food cf. PB IV.10. 2 प्रजापतिर्वाव महांस्तस्यैतदन्नतम् (*i.e.*, the mahāvrata day) अन्नमेव. See Caland's notes on PB IV.10.1.

18 All MSS कस्मात्. क and त are confused in the Grantha script.

19 C अह्.

20 A B C पञ्चविंशं.

21 That the whole mahāvrata day should be 25-versed (pañcaviṃśa) is the view of Śāṭyāyani, while Āryakacit (?) thinks that the whole day should be 24-versed (caturviṃśa) with one 25-versed stotra.

22 B स्तोत्रीय्या.

23 C त्वाषष्टिश्. द्वाषष्टि is unquotable from the other Brāhmaṇas. According to MW it occurs in the Mahābhārata. Cf. the NIA. languages in most of which the word for '62' is derived from द्वाषष्टि—Hindi, Nepali, Gujarati *bāsaṭh*, Assamese *bāxaṭṭi*, Bengali *bāsaṭṭi*, Oriya *bāsaṭhi*, Sindhi *bāhaṭhi*, Marathi *bāsaṭ*. MIA also attests its usage: Pāli *dvāsaṭṭhi*, Prākrit *bāsaṭṭhiṃ*, *bāvaṭṭhiṃ*. Cf. Wackernagel III, p.381, and द्वाषष्टानि in ŚBM XI.5. 2.10 तानि वा एतानि चातुर्मास्यानि द्वाषष्टानि त्रीणि शतानि बृहत्य: सम्पद्यन्ते । तदेभि: संवत्सरं च महाव्रतं चाप्नोति (see Eggeling, ŚBM part 5, p. 78 note 4 and p. 79 note 2).

24 A B यान्. C या.

25 C विरात्.

26 A B याष्षष्टिरूधस्, C याषष्टिरइथस्. Cf. the preceding यानि......शतानि.

27 C त्ते. द्वे refers to the two stotriyās.

२.१२

सुषमिद्धो न आ[1] वहेत्य्[2] आप्रीर्[3] आज्यं[4] भवति । यत्र ह वै [5]क चाप्रीर्[5] आज्यं प्रजापतेर् एव तत् । प्रजापतिम् एव तेनाप्रीणन्ति[6] ।

ता नश् शक्तं पार्थिवस्येति[7] मैत्रावरुणम्[8] । [9]तद्वद् अह[9] भवति[10] । अनिरुक्तम्[11] उ वै प्राजापत्यम्[12] । प्राजापत्ये ऽहंस् तत् तत्सलक्ष्म क्रियते ।

महं[13] इन्द्रो य ओजसेत्य्[14] ऐन्द्रं[15] भवति । निष्कस्य[16] हैतन् मणे रूपम् । तस्मान् [18]निष्कं मणिं स्रजं[17] पुरस्ताद् बिभ्रति[18] ।

[19]तद् इद् आस[19] भुवनेषु ज्येष्ठम्[20] इति रथस्य हैतद् रूपम् । तस्मात् तम् अभिह्वा-यैव[21] तिष्ठन्ति । मह[22] स्तवानो अद्रिव[23] इति हास्तिनो[24] हैतद् रूपम् । तस्मात् तं पार्श्वत इवाधिरोहन्ति । तानि वा एतानि महद्रूपाणि[25] संपद्यन्ते । महद्रूपो वै प्रजापतिः[26] । प्राजापत्यं महाव्रतं[27] तत् तत्सलक्ष्म क्रियते । उप[28] हैनम् एतानि रूपाण्य् अक्रीतानि तिष्ठन्ते य एवं वेद ।

इयं[29] वाम् अस्य मन्मन[30] इत्य् ऐन्द्राग्नं[31] भवति। इन्द्राग्नी पूर्व्यस्तुतिर् अभ्राद्[32] वृष्टिर् इवाजनीति[33] वा [34]आहुर् जातम्[34]। जायन्त[35] उ एतेनाह्ना[36]। यथा ह वा [37]इदम् आण्डान्[37] निर्भिन्द्येरन्न् एवम् एवैतस्माद् अह्नो[38] निर्भिद्यन्ते[39]।

श्रृणुतं जरितुर् हवम् इन्द्राग्नी वनतं गिरः।
ईशाना [40]पिप्यतं धियः[40] ॥
मा पापत्वाय[41] नो नरेन्द्राग्नी माभिशस्तये[42]।
मा नो रीरधतं[43] निदे[44] ॥

इति पाप्मन[45] एवैषोपहति(:) ॥ १२ ॥

INTRODUCTORY

This section deals with the four ājya-stotras, sung during the prātaḥsavana :

The first *or* āgneya ājyastotra begins सुषमिद्धो न आ वह.

The second *or* maitrāvaruṇa ājya-stotra begins ता नवशक्तं पार्थिवस्य.

The third *or* aindra ājyastotra begins मह इन्द्रो य ओजसा.

The fourth *or* aindrāgna ājyastotra begins इयं वामस्य मन्मनः.

1 A B C क.

2 JS III.57.1-4 = RV I.13.1-4. RV सुसमिद्धः (Vedic Variants II p.460). SV II. 697, PB XV.8.1, XVI.5.22 and the pratīka in LŚS VI.4.13 have सुषमिद्धः (with cerebral ष) as in our text. Similarly JB I.205 reads महेवृधे with SV and PB instead of महिवृधे of RV in the mantra प्र वो महे महेवृधे भरध्वम्....... (SV I.328 = RV VII.31.10). See Oertel, JVS, Vol. II, p. 187.

Our Brāhmaṇa, as well as PB XV. 8.1, prescribe the aprī stanzas JS III.57.1-4 = RV I.13.1-4 (= SV II.697-700) for the first ājyastotra. These are four in number. The ājyastotra as a rule consists of three stanzas. It is not possible to ascertain which of the three stanzas out of the four are intended. On this see note 1 of Caland on PB XV.8.1 where the views of LŚS VI.4.13-16, Nidānasūtra IV.8 and others are quoted. According to Sāyaṇa on RV I.13 सुषमिद्धो न आ वह is the aprī hymn of the Kāṇvas also.

3 A आप्रीर्, C आत्विर्.

Note the nom. pl. of -ī stems in *-īḥ* of JB against the *-yaḥ* of PB XV.8.1 (quoted in note 4)—JB आप्रीः PB आप्रियः. On *-īḥ* (nom. pl.) see Over en uit het JB p.15, and Wackernagel III p.177.

4 JB rightly has the sg. आज्यम्, instead of the pl. आज्यानि in the parallel PB XV.8.1 and XVI.5.22 सुषमिद्धो न आ वह इत्या-प्रिय आज्यानि भवन्ति, as only the first ājya-stotra is meant. आज्यानि in PB is due to the attraction of the preceding pl. आप्रिय, (cf. Sāyaṇa's remark on PB XV.8.1 आज्यानि भवन्तीति बहुवचनमाप्रिय इति बहुत्वापेक्षया). Here आज्यम् signifies the āgneya, *i.e.* the first ājyastotra.

5 A B त्व चाप्रीर्, C त्व चाप्रीर्. क and त्व are confused in the Grantha script, *e.g.*, at JB II.13, 80 bis, 232 (237), III.279 क (v.l. त्व). Cf. JB II.13 यत्र ह वै क च. यत्र ह वै क च becomes intelligible when we take यत्र क च as one phrase meaning 'whereso-ever'. Insertion of ह वै after the first word in a sentence is the syntactical norm of Brāhmaṇa prose.

6 For the derivation of आप्री from आ + √प्री cf. JB III.167(172) प्रजापतिः प्रजा असृजत। स सृष्ट्वा रिरिचानो (MSS रुरुवान्मनो, रिरि-वानो) ऽमन्यत। स एतान्याप्रीराज्यान्यपश्यत्। तैरात्मान-माप्रीणीतायातयामतायै (so MSS), JB III.281

प्रजापतिः प्रजा असृजत । स सृष्ट्वा रिरिचानो ऽमन्यत । स एतान्याप्रीराज्यान्यपश्यत्। तैरात्मानमाप्रीणीतायातयामतायै, KB X.3 तद्यदाप्रीणाति तस्मादाप्रियो नाम, ŚBM XI.8.3.5 तद्यदेनं एताभिराप्रीभिराप्रीणात् तस्मादाप्रियो नाम, PB XV.8.2 प्रजापतिः प्रजा असृजत। स दुग्धो रिरिचानो ऽमन्यत। स एतान्याप्रिय आज्यान्यपश्यत्। तैरात्मानमाप्रीणात्। दुग्ध इववा एष रिरिचानो यो दशभिरहर्भिस्तुष्टुवानः। यदेतान्याप्रिय आज्यानि भवन्त्यात्मानमेवैतैराप्रीणाति, PB XVI.5.23 प्रजापतिः प्रजा असृजत। स दुग्धो रिरिचानो ऽमन्यत। स एतान्याप्रिय आज्यान्यपश्यत्। तैरात्मानमाप्रीणात्। दुग्ध इव वा एष रिरिचानो यः सर्वं ददाति। यदाप्रिय आज्यानि भवन्त्यात्मानमेवैतैराप्रीणाति. See Eggeling's note 1 on ŚBM III.8.1.2. TB II.2.8.6 connects the word आप्री with √आप्—आप्रीभिराप्नुवन्। तदाप्रीणामाप्रित्वम्.

7 C पार्त्थिव.

JS III.57.5-7=RV V.68.3-5. ता नश्शक्तं पार्थिवस्य begins JS III.38.9 and III.57.5. The three stanzas beginning with JS III.38.9 are ruled out as RV does not show a parallel tristich. The tristich commencing with JS III.57.5 is paralleled by RV V.68.3-5 and hence it is meant. Moreover, our conclusion is strengthened by this tristich (JS III.57.5-7, see Pt. A. C. Śāstrī's note 2 on PB XVI.5.22 in the Kashi Sanskrit Series) being prescribed as the second *or* maitrāvaruṇa ājyastotra by Sāyaṇa in his comm. on PB XVI.5.22 in continuation of सुषमिद्धो न आ वह as the first ājyastotra, as here.

8 Maitrāvaruṇa denotes the second ājyastotra (Sāyaṇa's comm. on PB XIII.2.5, XIII.8.2, XIV.2.4, XV.8.3 मित्रावरुणदेवताकं द्वितीयमाज्यस्तोत्रं भवति).

9 C तत्वदह. अह is a particle.

10 C भव.

11 C नुरुक्तम्.

12 As Prajāpati is *anirukta,* so anything connected with him (प्राजापत्य) is also *anirukta.* Cf. AB VI.20 तदनिरुक्तं प्राजापत्यं शंसत्यनिरुक्तो वै प्रजापतिः प्रजापतेराप्त्यै. Commenting on ŚBM I.6.1.20 Sāyaṇa says that Prajāpati is *anirukta,* because he represents all deities (cf. JB I.85 सर्वदेवत्यः प्रजापतिः) and one cannot say 'he is such or such a one' (see Eggeling's note 1 on ŚBM I.6.1.20). According to Caland (note 2 on PB VII.8.3, and note 1 on PB XVIII.6.8) Prajāpati is *anirukta,* because he is designated not by his name but is mystically addressed as क. Prof. Renou opines that Prajāpati is *anirukta* in the sense that the *anādiṣṭa-devata* formulas are addressed to him *par privilège*; cf. TS II.5.7.3, AB VI.20,18, KB XXIII.6, Bṛhaddev. VII.16; the rites of Prajāpati are in silence or in a low voice TS II.5.11.5, ŚBM I.6.3.27 etc. (from an article on the notion of *anirukta,* to be shortly published in the Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute).

13 C तमहं, B महां.

महं is the Jaiminīya reading (see JS III.54.10, Prof. Dr. Raghu Vira's ed.). At III.243 also JB has महं without v.l. The variant महां in B is due to its being found in an overwhelming majority of works, viz., RV VIII.6.1, AV XX.138. 1' SV II.657, VS VII.40, XXXIII.27, TS I.4.20.1, KS IV.8, PB XV.2.7, TB III.5.7.4, AĀ V.2.3.2, ĀŚS I.6.1, VI.4.10, VI.7.2, IX.11.16, ŚŚS I.8.13, IX.15.1, XII.1.4, XVIII.7.2, Vait XXVII.28, XXXIII.14, XLI.8, 11, XLII.6, ĀpŚS XIII.8.4. Besides JB, महं is found in MS I.3.24 and MŚS VIII.2.4 only. It is curious that this interesting variant, though recorded by the Vedic Concordance, is not noted in Vedic Variants II p.436.

14 JS III.54.10-12=RV VIII.6.1,3,2.

15 Aindra is the third ājyastotra (Sāyaṇa's comm. on PB XIII.2.7,8.4, XV.2.7,8.5 ऐन्द्रमिन्द्रदेवत्यं तृतीयमाज्यस्तोत्रं भवति).

At PB XV.2.7 also महां इन्द्रो य ओजसा is the third ājyastotra (of the ninth day of the daśāha).

16 C निष्कस्य.

17 For the connection of स्रज् with the *aindra* ājyastotra we may compare PB XVI.4.3 where the beings yielded supremacy to *Indra* when they saw the wreath (स्रज्) on him.

18 The text is not clear. A निष्कर्म्माणि स्रजं पुरस्ताद्बिभ्रति, B निष्कन्माणि स्रज पुरस्ताद्बिभ्रति, C निष्कन्मणिस्रजा पुरस्ताद्बिभृति. Cf. JB II.185 (190) तस्मा एव तच्छित्र्यं प्रायच्छत्। तदस्मिन् प्रत्यमुञ्चद्यथा निष्कं मणिं स्रजं (MSS निष्कममणिं स्रजं and निष्कर्मणि स्रज) प्रतिमुञ्चेदेवम्, and JB II.186 (191) यथा वै निष्कं मणिं स्रजं(MSS निष्काममणिस्रजं and निष्कर्मणि स्रजं) प्रतिमुच्य तत् पुनरुन्मुञ्चेत् तादृक् तत्. In JB II.103 'निष्की स्रग्वी संग्रहीता भवति' निष्क and स्रज् are two different ornaments. So तस्मान्निष्कं मणिं स्रजं पुरस्ताद्बिभ्रति may be translated as 'therefore they wear the niṣka maṇi in front of the wreath [*or* as a wreath in front]'. For the acc. with पुरस्ताद् in स्रजं पुरस्ताद् see MW *s.v.* पुरस्ताद्.

19 C तदिन्द्रास.

20 JS IV.5.5=RV X.120.1.

21 अभिहाय occurs only at two places in the other Brāhmaṇas, *viz.* AB VI.33 and ŚBK I.1.2.10. अभिहाय is a Kāṇva expression (see Caland, ŚBK, Introd. III §42, p.83) for the Mādhyandina अभिपद्य 'taking hold of' (ŚBM II.1.2.16). Noteworthy is the occurrence of अभिहाय in both JB and ŚBK.

22 So in all MSS, without the visargas. Prof. Dr. Raghu Vira's ed. of JS has the visargas after मह like MS II.13.9b. But according to the sandhi rules of JB, the visargas are dropped when a sibilant is immediately followed by a dental mute.

23 A अन्द्रिव, B C कन्द्रिव (क and अ are confused in Grantha MSS). JS III.15.8b =RV VI.46.2b.

24 C हस्तिने.

25 महद्रूप is a new compound. It is not found in MW, VPK and Index Védique.

26 C प्रजापतिं. Cf. PB IV.10.2 प्रजापतिर्वाव महान्, ŚBM VI.1.3.16 प्रजापतिर्वै महान् देवः.

27 C महंवृतं.

28 उप goes with तिष्ठन्ते. The prefix is always separated from the verb in a phrase ending in य एवं वेद.

JB III.65 has the parallel passage इयं वामस्य मन्मन इत्यैन्द्राग्नं भवति । इन्द्राग्नी पूर्व्यस्तुतिरभ्राद्वृष्टिरिवाजनीति । अजनीति वा आहुर्जातम् । जायत उ एतेनाह्वा । श्रुणुतं जरितुर्हवमिन्द्राग्नी वनतं गिर ईशाना पिप्यतं धियो मा पापत्वाय नो नरेन्द्राग्नी माभिशस्तये मा नो रीरधतं निद इति पाप्मन एवैनोपद्दतिः.

29 C यं.

30 C मन्यन.

This pratīka stands for the tristich JS III.22.13-15= RV VII.94.1-3. Cf. PB XII.8.7 इयं वामस्य मन्मन इत्यैन्द्राग्नम्.

31 Aindrāgna signifies the fourth ājyastotra (cf. *e.g.* Sāyaṇa's comm. on PB XII.8.7, XIII.2.9, XIV.2.6, XIV.8.7 ऐन्द्राग्नमिन्द्राग्निदेवताकं चतुर्थमाज्यस्तोत्रं भवति).

32 C अभ्रात्.

33 JS III.22.13bc=RV VII.94.1bc. It is the second and third quarter of the first stanza of the tristich constituting the fourth ājyastotra.

34 C आहुजजातम्. Oertel quotes this passage in his notes on JUB III.14.8 and there he misses the punctuation mark after जातं. The first sentence ends with जातम् and the second one begins with जायन्ते as is clear from the use of the particle उ, which occupies the second position in a sentence.

35 A B जयन्त, C जयत. For the correction जायन्ते cf. JB III.58 एतत् प्रजातं 'ये त्वा मृजन्त्यृषिषाण वेधस' (RV IX.86.4d, SV II.236d) इति । मृजन्तीव वै जातम् । जायत उ एतेनाह्वा, JB III.61

अभि पूर्वमेवैतेन यज्ञमारभन्ते 'हिन्वन्ति सूरमुस्रय' (RV IX.65.1a, 67.9a, SV II.254, PB XIV.11.6) इति। हिन्वन्तीव वै जातम्। जायत उ एतेनाह्ना, JB III.65 (quoted above), JB III.78……… मृजन्तीव वै जातम्। जायत उ एतेनाह्ना.

36 C एनेनाप्ना.

37 A इंद्रमाण्डोन्. In his note on JUB III.14.8, p. 240 Prof. Oertel wrongly reads *aṇḍa* (MSS *-aṅ*) *nirbhidyeran*.

38 C -हो. In note on JUB III.14.8 p.240, *aṅho* is a misprint.

39 Cf. JUB III.14.8 अजातो ह वै तावत् पुरुषो यावन्न यजते। स यज्ञेनैव जायते। स यथाण्डं प्रथम-निर्भिण्णमेवमेव.

40 C पिव्यतद्भियाः.

41 C पापक्पाय.

42 A B C माभिशास्तए.

43 C नीरधन्तं.

44 JS III.22.14-15=RV VII.94.2,3.

45 C पाप्मान.

२.१३

[1]उच्चा ते जातम् अन्धसेति[2] माध्यंदिनस्य पवमानस्यान्धस्वतीर्[3] गायत्र्यो[4] भवन्ति प्राजापत्याः। प्राजापत्ये ऽहंस् तत् तत्सलक्ष्म[5] क्रियते। तासु[6] गायत्रम्[7] उक्तब्राह्मणम्। [8]अथामहीयवं[9] प्राजापत्यं[10] साम[11] प्राजापत्य ऽहन् क्रियते। अहर् एव तद्रूपेण समृद्धयन्ति[12]। तेनभ्यस्[13] समृद्धेन स्वायां [14]जनतायाम् अर्धुकं[14] भवति। अथ दोहादोहीयं दुग्ध्या एव, एतस्याह्नो दोहाय। [15]अथ हरिश्रीर्निधनम्[16]। श्रीर् वै हारिश्रीर्निधनम्[17]। एतेन वा इन्द्रस् सर्वेषां देवानां [18]श्रियम् अगच्छत्[18]। श्रियम् एवैतेन गच्छन्ति। ता दश स्तोत्रिया गायत्र्यां संपद्यन्ते। दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। मुखं[19] [20]गायत्री छन्दसाम्[20]। मुखत एवैतद् आत्मनो ऽन्नाद्यं दधते। [21]पुनानस् सोम धारयेत्य्[22] उभयरूपा[23] बृहती भवति। एषा ह वा उभे सामनी[24] उद्ययाम[25]। तस्माद् एतां कुर्वन्त्य् एव बृहत्साम्नः कुर्वन्ति रथन्तरसाम्नः।

आ पृष्ठ्येन सधस्थेन प्रत्नेन धरुणेन च।
पिबाच्युद् इन्द्र वं सोमम् [26]ऋचोर् गर्भे[26] अध्याहितः[27] ॥

इति यत्र ह वै क्व[28] चैषा बृहती क्रियते न हैव [29]तस्येन्द्र ईशात तं नागच्छेत्[29] ॥१३॥

1 Cf. JB II.189-190(194-195) उच्चा त जातमन्धसेति माध्यंदिनस्य पवमानस्यान्धस्वतीर्गायत्र्यो भवन्ति। अन्नं वा अन्धः। तदेनं तत् मुख्याणमेव (v. l. स्वर्ष्याणमेव) पवमानमुखेऽन्नाद्येन समृद्धयन्ति ॥ तासु गायत्र-मुक्तब्राह्मणम्। अथामहीयवम्। प्रजापतेर्वा आमहीयवम्। प्राजापत्य एव यज्ञः। प्रजापतेरेवाप्त्यै, JB III.40 उच्चा ते जातमन्धसेति माध्यंदिनस्य पवमानस्यान्धस्वतीर्गायत्र्यो भवन्ति.

2 JS III.3.1-3=RV IX.61.10,12,11 (see Caland's note 1 on PB XII.3.1). Note that RV IX.61.10, SV I.467, II.22, VS XXVI.16, PB XII.3.1, XV.9.1, SVB II. 6.1, 8.5, III.5.7 read अन्धस: for JS अन्धसा, JB I.81, 116, 119, 286, II.193, 237, III.40, 283 correctly has its Saṃhitā reading अन्धसा.

3 अन्धस्वती is not found in MW, though it occurs in PB XII.3.3, AB IV.6, KB XVII.9, XXX.1, GB II.5.5 and many times in JB. It means 'containing the word अन्धस्'. Note the nom. pl. in *-īḥ*.

4 Interesting is the *-yaḥ* nom. pl.

while its adj. अन्धस्वती: has the termination -*īḥ*. अन्धस्वतीर्गायत्र्य: is found at several places, *e.g.*, JB II.189 (194), 190 (195). The pl. is used because three gāyatrī verses (JS III.3.1-3) are meant. Cf. Sāyaṇa's comm. on PB XV.9.1. But why should the adj. अन्धस्वती qualify गायत्र्य: (pl.) when *only the first* gāyatrī contains the word अन्धस्?

5 See note 38 on JB II.10.

6 All MSS सासु. त and स are confused in Grantha script, *e.g.*, at JB III.185, 254 त (v.l. स) एतत् सामापश्यन्, तासु गायत्रमुक्तब्राह्मणम् is an oft-used phrase in JB, *e.g.*, at I.116, 156, II.140(142), 191(196), III.13, 16, 23, 28, 40, 51, 66, 76, 91, 119, 143, 159, 182, 191, 209, 222, 244, 264, 282, 294.

It is on the three gāyatrīs (fem.) beginning with उच्चा ते जातमन्धसा that the gāyatra sāman is sung. Cf. JB I.119 उच्चा ते जातमन्धसा...इत्येतासु गायत्रं कुर्यात् and Sāyaṇa's comm. on PB XV.9.4 उच्चा ते जातमन्धस इति तृचे गायत्रं साम गातव्यम्.

7 Gāyatra is a sāman.

8 Cf. the parallel JB III.282 अथामहीयवम्। प्रजापतेर्वा आमहीयवम्। प्राजापत्यमेतदहः। तद्यदत्रामहीयवं प्राजापत्येऽहन् क्रियतेऽहरेव तद्रूपेण समृद्धयन्ति (v.l. समर्द्धयन्ति)। तेनैभ्यस्समृद्धेन स्वायां जनतायामृधुकं (MSS -मृद्धुकामं) भवति.

9 C अथामहियवं. The āmahīyava is the first sāman after the gāyatra in the mādhyandina-pavamāna-stotra. It is Grām XII.2.13 composed on SV I.467, *i.e.*, SV II.22, 23, 24=JS III.3.1, 2, 3=RV IX.61.10,12,11 (see Caland's note 1 on PB VII.5.1). Also cf. Sāyaṇa's comm. on PB XV.9.5 आमहीयवाख्यमपि साम उच्चा ते जातमन्धस इत्यस्मिन्नेव तृच आवृत्ते गेयम्.

10 The āmahīyava sāman is designated प्राजापत्य at JB I.322 also अथैतदामहीयवं प्राजापत्यं सवनमुखे क्रियते.

11 C सोम.

12 समृद्धयन्ति is not to be emended to समर्धयन्ति. It is very common in JB. It occurs without v.l., *e.g.*, in II.83(85), 85 (87) bis, 86(88), 133(135), 169(174), 176 (181), 189(194), 190(195), 191(196), 192 (197), 198 (203), 219 (224), 250 (255), 305 (310), III.35, 59, 69, 85, 136, 175, 191, 207, 304, etc. The known examples of the type -*ayati* from समृद्ध (p.p.p.) are late. Prof. Renou, Gram. Sanscrite p.489, cites two such forms from the Gopālakelicandrikā.

13 एभ्य: is connected with ऋधुकं भवति. Cf. अस्मै in the parallel JB I.320 ऋद्धुकमस्मै (no v.l.) स्वायां जनतायां भवति य एवं विद्वान् धुरो न विगायतीति.

14 A -मृद्धुकं, B -मर्द्धुकं, C जनतायामर्द्धुकं. अधुक and ऋधुक are both met with in JB — I.192 तेनैभ्यस्समृद्धेन स्वायां जनतायामधुकं (v. l. निर्धुकं) भवति, I.320 quoted in the previous note, II.36 तेनैभ्यस्समृद्धेन स्वायां जनतायामृधुकं (A B -मृधुकं, C -मर्धुकं) भवति, III. 69 तदेनत् स्वेनायतनेन समृद्धयन्ति। तेनैभ्यस्समृद्धेन स्वायां जनतायामर्धुकं (no v.l.) भवति, III.83 स्वेनैवैनं तदायतनेन समृद्धयन्ति (no v.l.)। तेनैभ्यस्समृद्धेन स्वायां जनतायामृद्धुकं (v. l. स्वायमञ्जीततायामृध्नुगं) भवति, III.184 तद्यदत्र रौरवं क्रियतेऽहरेव तद्रूपेण समृद्धयन्ति (no v.l.)। तेनैभ्यस्समृद्धेन स्वायां जनतायामृद्धुकं (no v.l.) भवति, III.191 तद्यदत्राग्नेरर्कः क्रियतेऽहरेव तद्रूपेण समृद्धयन्ति (no v.l.)। तेनैभ्यस्समृद्धेन स्वायां जनतायामर्द्धुकं (v.l. जनतायामधुकं) भवति, III.291 स्वेनैवैनं तदायतनेन समर्द्धयन्ति (no v.l.)। तेनैभ्यस्समृद्धेन स्वायां जनतायामृद्धुकं (no v.l.) भवति. Cf. समर्धुक in TS III.4.3.3 दिव एवास्मै पर्जन्यो वर्षति, व्यस्यामोषधयो रोहन्ति, समर्धुकमस्य सस्यं भवति and अर्धुक in ŚBM XIII.1.3.8, TB II.1.3.6, KS VI.4. In this connection note the confusion of *ṛ* and *ar* in JB manuscripts (Oertel, JBR, p. 62).

15 Cf. JB III.248 अथ हरिश्रीनिधनम्। प्रजापतौ ह वा अग्रे श्रीरास। स इन्द्रोऽकामयत येयं प्रजापतौ श्रीर्मय्येषा स्यादिति। स एतत् सामापश्यत्। तेनास्तुत। तेन हरिश्रीरिति प्रजापते श्रियमहरत्। तद्धरिश्रीनिधनस्य

हरिश्रीनिध(न) त्वम्। तदेतच्छ्रिसामाश्नुते (MSS तदेतच्छ्रि-स्सवस्समाश्नुते, तदेतश्छिसामाश्नुते) श्रियं य एवं वेद। देवासुरा अस्पर्धन्त। तेषु होभयेष्वेव श्रीरास। स इन्द्रो ऽकामयत वृञ्जीयासुराणां श्रियमिति। स एतत् सामापश्यत्। तेन हरिश्रीरित्येवासुराणां श्रियमवृङ्क्त तद्वेव हरिश्रीनिधनस्य हरिश्रीनिधनत्वम्। तदेतच्छ्रीरेव सामाश्नुते श्रियं वृङ्क्ते द्विषतो भ्रातृव्यस्य श्रियं य एवं वेद। तत् त्र्यक्षरणिधनं भवति.

16 A C हरिश्रीनियनम् (ध and य are often confused in the Grantha script). हरिश्रीःनिधन is the name of a sāman. It is not registered in MW, VPK and Index Védique. It is a synonym of हरिश्रीनिधन which, in the Brāhmaṇas, is only found at PB XV.3.9 and JĀB I.195. The word हरिश्रीःनिधन means '(the sāman) having हरिश्रीः (*with visargas*) as the finale (nidhana)' while हरिश्रीनिधन means the (sāman) having हरिश्री (*without visargas*) as the finale.' According to Caland's note 1 on PB XV. 3.9 the finale is harī 3 śrī 2345 (*without visargas*). It accounts for the absence of र् in हरिश्रीनिधन. But according to Sāyaṇa's comm. on PB *ibid.* (Kashi Sanskrit Series ed. of Pt. A.C. Sāstrī, 1936) it is हरि३श्रीः२३४५ इः (*with visargas*) which beautifully justify the र् in हरिश्रीनिधन. Cf. JB III.248 तेन हरिश्रीरिति प्रजापते श्रियमहरत्.

17 C हरिश्रीनियनम्. The sāman hariśrīrnidhana is glory (श्री) because it contains the word श्री. Cf. JB III.248 (quoted in note 15).

18 C श्रीयमगच्छत्.

19 Being emphatic, the predicative noun मुखं is placed first in the sentence [see Macdonell, Vedic Grammar for Students, §191(b)].

20 C गायत्रि चन्दसाम्.

Gāyatrī is the chief (मुख) of the metres because it was created from the mouth (मुख) of Prajāpati. Cf. PB VI.1.6 सोऽकामयत यज्ञं सृजेयेति। स मुखत एव त्रिवृतमसृजत। तं गायत्री छन्दोऽन्वसृज्यताग्निर्देवता ब्राह्मणो मनुष्यो वसन्त ऋतुः। तस्मात् त्रिवृत् स्तोमानां मुखं, गायत्री छन्दसाम्, अग्निर्देवतानां, ब्राह्मणो मनुष्याणां, वसन्त ऋतूनाम् and Sāyaṇa's comm. thereon यस्माद्येते मुखत एव सृष्टास्तस्मादेते त्रिवृतादयः स्वस्वजातीयानां मध्ये मुख्या अभवन्. This incident is also related at JB I.68 प्रजापतिर्वाविदेमग्र आसीत्। मनो (v.l. जनो) ह वै प्रजापतिर्देवता। सोऽकामयत बहु स्यां प्रजायेय भूमानं गच्छेयमिति। स शीर्षत एव मुखतस्त्रिवृतं स्तोममसृजत गायत्रीं छन्दो रथन्तरं सामाग्निं देवतां ब्राह्मणं मनुष्यमजं पशुम्। तस्माद्ब्राह्मणो गायत्रीछन्दा आग्नेयो देवतया। तस्मादु मुखं प्रजानाम्। मुखाद्ध्येनमसृजत.

21 Cf. JB III.24 पुनानस्सोम धारयेत्युभयरूपा बृहती भवति। एषा ह वा उभे (no v.l.) सामनी उद्यथाम (no v. l.)। तस्मादेतां कुर्वन्त्येव बृहत्साम्नः कुर्वन्ति रथन्तरसाम्नः, JB III.183 पुनानस्सोम धारयेत्युभयरूपा (v. l. उभयेरूपा) बृहती भवति। एषा ह वा उभे सामनी उद्यथाम (v.l. उद्वयाम)। तस्मादेतां कुर्वन्त्येव बृहत्साम्नः कुर्वन्ति रथन्तरसाम्नः and JB II.190(195) पुनानस्सोम धारयेत्युभयरूपा बृहती भवति। एषा उभयसामनी (no v. l.) उद्यथाम (v. l. उद्यथामस्)। तस्मादेतां कुर्वन्त्येव बृहत्साम्नः कुर्वन्ति रथन्तरसाम्नः.

22 JS III.3.4-5 = RV IX.107.4-5 (Caland's note 1 on PB XIV.3.3, XV.9.2).

23 उभयरूपा is not found in MW, VPK and Index Védique.

24 A C उभयसामनी, B उभयासामनी. Should उभयसामनी be corrected to -साम्नी ? Cf. JB I.127 द्विसाम्नी बृहती. Neither VPK nor MW give उभयसामनी. उभयसामनी occurs at JB II.190(195) without v.l., and at JB II.170(175) with the variants उभयसामानी and उभयसमानी. Cf. the parallel passages quoted in note 21. उभयसामन् (see MW) refers to the two sāmans, bṛhat and rathantara. The emended text surmounts the difficulty of the form सामनी at the end of a compound.

25 उद्यथाम is pf. 3 sg. of उद् + √यम्. See Oertel, JBR, p.66 on JB III.24 (quoted in note 21). उद्यथाम occurs only in ŚBM V.5.5.2-4.

26 A B ऋचोर्गर्भे, C ऋचार्गर्भे.

27 According to Bloomfield's Vedic Concordance this mantra is found nowhere else.

28 C त्व. See note 5 on JB II.12.

29 A B C तस्यैन्द्र इशेत्तन्नागच्छथेत्.

२.१४

[1]तासु[2] रौरवं प्रज्ञातम् अग्निष्टोमसाम नेद् अन्तरयामेत्य्[3] अथार्कपुष्पम्[4]—[5]अन्नं वा अर्कः । तस्यैतत् पुष्पं यद् आरण्यम् । तद् [6]ध्य् अरण्ये[6] जायत—आरण्यस्यैवान्नाद्यस्यावरुद्ध्यै[7] । अथाभीशवं[8] तृप्त्या[9] एव । तर्पयन्त्य्[10] एवैनम् एतेन[11] । अथ पञ्चविंशत्यक्षरनिधनम्[12] आङ्गिरसम्[13] । अङ्गिरसो वा ऋद्धिकामास् तपो ऽतप्यन्त[14] । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । ततो[15] वै ते[16] सर्व[17] एवार्ध्नुवन्[18] । सर्वं हैवर्ध्नुवन्ति[19] य एवं विद्वांस एतेन साम्ना स्तुवते । तत् पञ्चविंशत्यक्षरनिधनं[20] भवति । पञ्चविंशो[21] वै प्रजापतिः । प्राजापत्यं महाव्रतं[22] तन् तत्सलक्ष्म क्रियते[23] । अथ नौधसं[24] प्रज्ञातं ब्रह्मसाम[25] । प्रज्ञातं ब्रह्मसाम[26] नेद् अन्तरयामेत्य्[27] अथ पृश्नि[28]—अन्नं वै पृश्नि—अन्नाद्यस्यैवावरुद्ध्यै[29] । अथ[30] रौहिणकम्[31] । एतेन वै प्रजापतिर् एकशफानां[32] पशूनां कामम् आरोहत्[33] । तद् यत् कामम् आरोहत्[33] तद् रौहिणकस्य रौहिणकत्वम्[34] । कामं पशूनां रोहति य एवं वेद । यथा ह वा इम आरण्याः पशवो मृगा एवम् एते ऽग्र एकशफाः[35] पशव आसुः । तान् एतैर् एव रौहिणकस्य किट्किटाकारैर्[36] ग्रामम् उपानयत् । तत्[37] त्रयोदशनिधनं भवति त्रयोदशस्य मास[38] उपाप्त्यै । तद् वा अशीतिभिस् संपन्नम् । आशयन्त्य्[39] एवैनम् एतेन । [40]अथ दैर्घश्रवसम्[41]—[42]अन्नं वै दैर्घश्रवसम्[42]—अन्नाद्यस्यैवावरुद्ध्यै । अथ समन्तम्[43], समन्ताः[44] प्रजापशुभिर्[45] असामेति[46] । [47]अथ यौधाजयं[48] त्रिणिधनं[49], सवनानां क्लृप्त्यै[50] । अथौशनम् अन्त्यं[51] साम । अन्त्येन साम्नान्त्यं स्वर्गं लोकम् अश्नवामहा[52] इति ॥१४॥

1 Cf. JB II.190(195) पुनानस्सोम धारयेत्युभयरूपा बृहती भवति । एषा उभयसामनी । उद्ययाम (v.l. उद्ययामः) । तस्मादेतां कुर्वन्त्येव बृहत्साम्नः कुर्वन्ति रथन्तरसाम्नः । तासु रौरवं प्रज्ञातमग्निष्टोमसाम । प्रज्ञातमग्निष्टोमसाम (omitted in one MSS) नेदन्तरयामेत्यथ वाजजित्—अन्नं वै वाजः (v.l. वाचः)—अन्नाद्यस्यैवावरुद्ध्यै (v. l. अन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै) । अथ दैर्घश्रवसम्—अन्नं वै दैर्घश्रवसम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्ध्यै) । अथार्कपुष्पम्—अन्नं वा अर्कः—अन्नाद्यस्यैवावरुद्ध्यै । अथ समन्तम् । समन्तेन (v.l. समन्त्यैनं) श्रीरसदिति । अथ यौधाजयं त्रिणिधनं सवनानां क्लृप्त्यै । अथौशनमन्त्यं साम । अन्त्येन साम्नान्त्यं स्वर्गं लोकमश्नवामहा (MSS लोकमश्नवाता) इति.

2 तासु *i.e.* on the ṛks beginning पुनानस्सोम धारया. Cf. JB II.190(195) quoted in the previous note.

3 The mādhyandina-savana is brought about by the three metres, gāyatrī, bṛhatī and triṣṭubh (see PB VII. 3.1-2 with Caland's notes, and Sāyaṇa's comm. thereon). The bṛhatī part of the stotra is begun by an aiḍa sāman (PB VII. 3.14 ऐडेन बृहतीमारभन्ते) which is the raurava sāman in the ordinary agniṣṭoma (Sāyaṇa's comm. on *ibid* ऐडेन इडानिधनेन रौरवेण साम्ना बृहतीछन्द आरभन्ते गृह्णन्ति and Caland's note 1 on PB *ibid*). So, in accordance with the general practice the bṛhatī part (beginning with पुनानस्सोम धारया) was to commence with the usual raurava sāman, but our text prescribes the arkapuṣpa

sāman instead. Hence, the need of saying रौरवं प्रज्ञातमग्निष्टोमसाम नेदन्तरयाम 'so that we may not omit (अन्तरयाम) raurava, the well-known agniṣṭoma-sāman'.

4 C अथापुष्पम्. Arkapuṣpa is the name of a sāman, so called because its vākyastobha (here puṣpa = stobha) begins with the word अर्क (SV I.565) (see The Vedic Chant Studied in its Textual and Melodic Form by J.M. van der Hoogt, p.8). See Caland's note 1 on PB XV.3.22, where also it is employed in the mādhyandina-pavamāna-stotra.

5 Cf. JB III.255 अथार्कपुष्पम्—अन्नं वा अर्कस्, तस्यैतत् पुष्पं यदारण्यम्, तद्ध्यरण्ये जायते—आरण्यस्यैवान्नाद्यस्यावरुद्धयै.

6 B धरण्ये.

7 Cf. JB II.169(174) अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै तस्मिन्नेतानि सामान्यवकल्पन्त्यर्कार्कपुष्पे दैर्घश्रवसमिति and PB XV.3.22, 23 अर्कपुष्पं भवति । अन्नं वै देवा अर्क इति वदन्ति रसमस्य पुष्पमिति । सरसमेवान्नाद्यमवरुन्द्धेऽर्कपुष्पेण तुष्टुवानः. Also cf. JB III.255 quoted in note 5.

8 Ābhīśava is the name of a sāman, Grām XIV.2.5, composed on SV II.512 (see Caland's note 1 on PB XV.3.27, where also this sāman is employed in the mādhyandina-pavamāna-stotra).

9 A B C तृप्या.

10 C तर्पयन्त्.

11 B एनेन.

12 A B C -त्रिधनम्. The compound पञ्चविंशत्यक्षरनिधन is not found in MW, VPK and Index Védique.

13 Like our text PB XII.9.18 enjoins the employment of the āṅgirasa sāman after the ābhīśava sāman. But the āṅgirasa sāman is different in the two texts. In PB it is चतुर्णिधन while in JB it is पञ्चविंशत्यक्षरणिधन.

14 The passive अतप्यन्त is used in an active sense. It is of common occurrence in the Vedic language.

15 B C ततो वैतो for ततो.

16 A B C तैस.

17 C सर्वां.

18 B एवार्द्ध्नुनवन्.

19 C हैवध्नुवन्ति.

20 A B C -क्षरा-.

21 A B C पञ्चविंशा.

22 A B C महावृतं.

23 As the āṅgirasa sāman has a finale of *twentyfive* akṣaras, it is connected with the *pañcaviṁśa* Prajāpati. The mahāvrata is a prājāpatya day. Hence by this sāman प्राजापत्यं महाव्रतं तत् तत्सलक्ष्म क्रियते.

24 C नोधसं. Naudhasa is the sāman, Grām VI.1.37 composed on SV I.236 (Caland's note 2 on PB VII.10.2).

25 Brahmasāma, *i.e.*, the third pṛṣṭha-stotra.

26 A haplologically omits प्रज्ञातं ब्रह्मसाम.

27 C अन्तनयामेत्य्. न इद् अन्तरयाम इति 'so that we may not omit it'.

28 C प्रश्नि. Pṛśni is the name of a sāman. It is the same as भरद्वाजस्य पृश्नि (JB III.75 वाग्वै पृश्नि । वाचमेतेनाह्ना समिच्छन्ति । तामेवैतत् संविदन्ति । तद्देवाचक्षते भरद्वाजस्य पृश्नीति).

29 Cf. JB III.75 अथो ह स्मैतेनैव (*i.e.* by the Bharadvāja's pṛśni) साम्ना भरद्वाजः पृश्न्यन्नाद्यमवरुन्द्धे । तदन्नाद्यस्यावरुद्धिस्साम (so all MSS) । अवान्नाद्यं रुन्द्धेऽन्नाद श्रेष्ठ स्वानां भवति य एवं वेद and PB XII.10.25 अन्नं वै देवाः पृश्नीति वदन्त्यन्नाद्यस्यावरुद्धयै.

30 C अथे.

31 A B C रौहिणकम्. Rauhiṇaka is the name of a sāman. This sāman is not used in any other Brāhmaṇa.

32 B एकशाफानां, C एकशपानां. एकशफ 'whole-hoofed, solidungulate.'

33 A B आरोहत्, C अरोहत्. For the acc. with √रुह् cf. ŚBM II.1.2.7 मनुष्याणां कामं रोहेम. ... ते मनुष्याणां काममरोहन् । यं मनुष्येषु काम-

मरोहन् तं पशुषु कामं रोहति but the parallel Kāṇva passage I.1.2.4 has the loc. मनुष्याणां कामे रोहाम. ... मनुष्याणां कामे रूढ्वा: ... मनुष्याणां कामेऽरोहन् ... पशूनां कामे रोहति (Caland, ŚBK, Introd. III §26b, p. 67).

34 Cf. JB II.61.

35 C एकशपा:.

36 C किट्किटाकारं. किट्किटाकार is a new word. It refers to the stobha किट् of the rauhiṇaka sāman. It is cited by Caland, Over en uit het JB p.21 and compared with किक्किटाकार.

37 C तत्र.

38 मास: is gen. sg. of मास्.

39 C आशयन्त्.

For the connection of अशीति with √अश् cf. JB II.15 द्वे ह वा अशीतयावहश्चैव रात्रिश्च। ताभ्यामेनमाशयन्ति। आशयन्त्येवैनमेताभ्याम्, JB II.24 अशीतिभिर्वै देवा इमान् लोकानिमानश्नन आश्नुवत। तदशीतीनामशीतित्वम्. ŚBM VIII.5.2.17 and IX. 1.1.21 (both with Eggeling's note) connect the word अशीति with the √अश्.

40 Cf. JB III.256 अथ दैर्घश्रवसम्—अन्नं वै दैर्घश्रवसम्—अन्नाद्यस्यैवावरुन्द्ध्यै and PB XV.3.25 सर्वाभ्यो दिग्भ्योऽन्नाद्यमवरुन्द्धे दैर्घश्रवसेन तुष्टुवानः.

41 C दैर्घश्रमसव्. On dairghaśravasa sāman see Caland's note 1 on PB XV. 3.24, where also it is employed during the mādhyandina-pavamāna-stotra.

42 C omits अन्नं वै दैर्घश्रवसम्.

43 Samanta is the name of a sāman, Grām II.1.30 composed on SV I.61 (see Caland's note 1 on PB XV.4.6 and XIX. 12.6).

44 Cf. PB XV.4.6,8 समन्तं भवति॥ आग्नेयी पृथिव्याग्नेयो ब्राह्मणः। ऐन्द्री द्यौरैन्द्रो राजन्यः। अन्तरिक्षेण द्यावापृथिवी समन्ते। अन्तरिक्षेणैवैनं समन्तं करोति... and PB XIX.12.7 (according to the Kashi Sanskrit Series ed., but XIX.12.6 according to Caland's translation) समन्तं भवति। समन्तामेवास्मै विशं करोति and JB III.186 प्रजापतिर्वा अकामयत समन्तः प्रजया पशुभि स्यामिति। स एतत् सामापश्यत्। तेनास्तुत। ततो वै स समन्तः प्रजया पशुभिरभवत्। तद्वेव समन्तस्य समन्तत्वम्। समन्त एव प्रजया पशुभिर्भवति य एवं वेद.

45 The compound प्रजापशु is not found in MW, VPK and Index Védique. It occurs in JB as II.92(95) मिथुनात् प्रजापशव: (no v.l.) प्रजायन्ते and II.143(145), 173 (178), बहुः प्रजापशुभि (so in A B, but प्रजया पशुभिः in C) प्रजायेय. Note प्रजापशुकाम in AĀ I.1.1.

46 C असमेति. असाम is 1 pl. imp. of √अस्. The sentence signifies 'may we be surrounded on all sides ('समन्ताः परितोऽवस्थिताः' Sāyaṇa's comm. on PB XIX.12.7) by progeny and cattle.'

47 JB III.15 is verbally identical: अथ यौधाजयं त्रिणिधनं सवनानां क्लृप्त्यै। अथौशनमन्त्यं साम। अन्त्येन (v.l. अन्तेन) साम्नान्त्यं स्वर्गं लोकमश्नवामहा इति.

48 C यौयाजयं. Yaudhājaya is the sāman, Grām XIV.1.36 composed on SV I.511 (see Caland's note 1 on PB VII.5.12 and p.650). At PB VII.5.12 and XI.3.10 it is chanted during the mādhyandina-pavamāna-stotra, as in our text.

49 A B C त्रीणिधनं. According to Caland (note 2 on PB VII.3.17) the yaudhājaya sāman 'has no finale in the proper sense, *viz.* no finale which is added to the words of the verse (such as *iḍā*, *as*, *hiṣ*, etc.) but three parts of the verse itself are taken as nidhana (*sā234sī; dā234sī; ṇyā345yāḥ*, etc.)". Caland-Henry, L'Agniṣṭoma, §178b, p.281 correctly reads the last nidhana as *ṇyā234yāḥ*).

50 The yaudhājaya sāman is for the klpti of the THREE savanas (prātaḥ-, mādhyandina- and tṛtīya) because it has THREE finales. Cf. the elaborate expla-

nation of JB I.124 अथ यौधाजयं त्रिणिधनं सवनानां क्लृप्त्यै...देवानां वा असुरा यज्ञवेशसं अचिकीर्षन्। यावत्येतद्दक्षिणानां काले न स्तुवन्ति न शंसन्ति, तद्देवाः प्रत्यबुध्यन्त। त एतत् सामापश्यन्। तेनास्तुवत। ते प्रातःसवनमेव प्रथमेन निधनेन पर्यगृह्णन्, माध्यंदिनं द्वितीयेन, तृतीयसवनं तृतीयेन.

51 C अन्त्यं. The auśana is the last sāman of the mādhyandina-pavamāna-stotra (cf. PB VIII.5.16; see also Dr. B. Ghosh, Collection of the Fragments of Lost Brāhmaṇas, p.11, note 19, and Caland's note 1 on PB VII.3.23).

52 Cf. JB I.224 अन्त्याभ्यामेवैतत् सामभ्यामन्त्यं स्वर्गं लोकमश्नुते य एवं वेद and JB III.248 अथोऽन्त्येन साम्नान्त्यं स्वर्गं लोकमश्नवामहै. In Sāyaṇa's comm. on PB VII.3.23 it is stated that auśana, which is devoid of a finale (अनिधन), is at the end of the mādhyandina-pavamāna-stotra to prevent the sacrificer from falling across the world of heaven (स्वर्गस्य लोकस्यानतिपाताय).

२.१५

तद् आहुस् तवश्शाव्यम्[1] एवैतस्याहः पृष्ठं कार्यम् इति[2] । तस्यैषा कल्याण्य् एव प्रशंसा, न त्व् एवास्मिन्[3] द्वौ संपादयतः । वामदेव्यम् एवैत्य् आहुः[4] । वामदेव्यं हि[5] (?)। तद् ध वै प्रत्यक्षं वामदेव्यं यद् राजनम्[6] । तस्य[7] प्राणेन प्रस्तौति । ऋचा वै वामदेव्यस्य प्रस्तौति । प्राणेनैतस्य हिं हिं हिं[8] प्राणो ऽसद् **इति वै हिंकुर्वन्ति । यथा ह वै वयस आशय एवं राजनस्य वामदेव्यम् । प्रजापतिर् वै पितादित्यः[9] पुत्रः । प्रजापतिर् वामदेव्यम् आदित्यो राजनम्[10] । तस्माद् एव[11] [12]एतयोर् आभावत्तरं तपति । एतद् ध्य् अस्मात् तेजो[12] निर्भिन्नम् । तद् वा अशीतिभिस्[13] संपन्नम् । एकैकस्यां स्तोत्रियायां द्वे द्वे अशीत्यौ[14] संपद्येते । ताः पञ्चाशद्[15] अशीतयस् संपद्यन्ते । द्वे ह वा अशीत्याव्[16] अहश् चैव रात्रिश् च । ताभ्याम् एनम् आशयन्ति[17] । आशयन्त्य् एवैनम् एताभ्याम् । तस्य यन्[18] निधन पृष्ठान्य् एव तानि[19]—॥ १५ ॥**

INTRODUCTORY

JB II.406(411) has the same subject matter as the present section. It is quoted in extenso तदाहुस्तवश्शाव्यमेवैतस्याहः पृष्ठं कार्यमिति । देवा वै यदग्रे व्रतं समभरंस्तत् तवश्शाव्यमभवत् । तद्यदेतस्याह्नस् तवश्शाव्यं पृष्ठं भवति व्रतमेवैतत् प्रत्यक्ष मुपयन्ति । तदु वा आहुर्दुष्प्रज्ञाना वै तवश्शाव्यस्य स्तोभाः पदवृत्तीः (v.l पदवृत्तिः) प्रस्तावाः (v. l. प्रस्तावः) प्रतिहारा देवत निधनानि । वामदेव्यमेवैतस्याहः पृष्ठं (v.l. पृष्ठ्यं) कार्यमिति । आत्मा वै व्रतस्य वामदेव्यम् । स यथागत्य गृहान् न विन्देत् तादृक् तद्यदेतस्याह्नोऽन्यद् वामदेव्यात् पृष्ठं कुर्युः । तदाहु स्वारं न पृष्ठतायै । तस्थाने राजनमेवैतस्याहः पृष्ठं कार्यमिति । राजनेन वै प्रजापतिः प्रजानां राज्यमैश्वर्यमाधिपत्यमगच्छत् । तद्येन प्रजापतिः प्रजानां राज्यमैश्वर्यमाधिपत्यम् [अगच्छत् तेन प्रजानां राज्यमैश्वर्यमाधिपत्यं] गच्छामेति। परोक्षमिव ह खलु वा एतद्वामदेव्यं यद्राजनम्। राजनं पृष्ठं भवति, वामदेव्यं मैत्रावरुणसाम, पञ्चनिधनं वामदेव्यं ब्रह्मसाम । अभिपूर्वमेवैतद्वामदेव्येन मध्यत आत्मानं संदधतो यन्ति.

1 Tavaśśāvya is the name of a sāman. This word is not found in MW, VPK and Index Védique. It is the same as तवश्रावीय (*q.v.* in the index to Die altindischen Todten- und Bestattungsgebräuche by W. Caland and Index Védique) which is a variant of तवश्रवीय (so called because it begins with RV X.140.1 अग्ने तव

श्रवो......, SVB II.1.8). The word तवश्शाव्य occurs four times in JB II.406(411) quoted above.

2 'They say that the tavaśśāvya (sāman) should be made the pṛṣṭha-(stotra) of this (mahāvrata) day'.

3 A C -रिंम, C -रिम.

4 वामदेव्यमेवेत्याहुः = वामदेव्यमेवैतस्याहः पृष्ठं कार्यमित्याहुः. Like our text, PB V.1.1 prescribes the vāmadevya sāman for the ātman part of the first pṛṣṭha-stotra (see Caland's note on PB *ibid* and cf. PB V.2.1). JB II.406(411) clearly brings out the above: वामदेव्यमेवैतस्याहः पृष्ठं कार्यमिति ।आत्मा वै व्रतस्य (*i.e.* महाव्रतस्तोत्रस्य) वामदेव्यम्.

5 A B ही, C हि हि. The text is not clear. Lacuna ?

6 Here the rājana sāman is prescribed as an alternative to the vāmadevya sāman for the ātman part of the first pṛṣṭha-stotra. Cf. JB II.406(411) तत्स्थानं राजनमेवैतस्याहः पृष्ठं कार्यमिति...... So also PB V.2.6 (see Caland's note 1 on PB V.2.1). Why this *vikalpa* ? Regarding this PB V. 2.4-5 says that the vāmadevya sāman is *unfit* because it is devoid of finale, and without support is the sāman that is devoid of finale. Hence the rājana sāman, which is provided with a finale (PB V.2.9), is substituted for the vāmadevya.

Rājana sāman is Ar. gā. IV.2.19, composed on SV I.318 (see Caland's note 1 on PB V.2.6).

7 = राजनस्य.

8 C हुं हुं हुं.

9 A B C पितादित्त्राः. JB II.269(274) प्रजापतिर्वै पितादित्यः पुत्रः.

10 A B C राजानम्.

11 C एत.

12 A एतयोराभावत्तरन्तपत्येद्धयसात्तेजो, B एतयोराभावत्तरन्तपत्येतद्धयसात्तेजो, C एषतयोरभावत्तरन्तपत्ततद्धयस्मानेजो. आभावत्तरं 'more brightly' is new to MW, VPK and Index Védique.

13 C अशीतिस्.

14 For the meaning of अशीति see Eggeling's note 1 on ŚBM VIII. 6.2.3, p.112.

15 C पञ्चशद्.

16 C अशीत्या.

17 For the connection of अशीति with √ अश् see note 39 on JB II.14.

18 C omits यन्.

19 C makes तानि a part of the next section.

The finale of the rājana sāman (तस्य = राजनस्य) is the pṛṣṭhas. See note 1 on JB II.16 and cf. PB V.2.9 with Caland's translation.

२.१६

[1]वाग् इति रथन्तरम् । इळेति वैरूपम् । तच् छक्वर्यस्[2] तद् रेवतयः[3] । स्वर् इति वैराजम् । बृहद् इति बृहत्[4] । भा[5] इत्य् असौ वा आदित्यः । भा इत्य् एतद् एवास्य निधनम् । एतस्य सलोमताम्[6] अश्नुते य एवं वेद । तद् एतत् सर्वाणि [7]पृष्ठान्य् अभिवदत्य् एतेन[7] सामनिधनेन[8] । त उ वै[9] पञ्च[10] पञ्चविंशास् सामनिधनानां संस्तुतानां संपद्यन्ते । तान् उ एतान् निधनैर् एव होतानुशंसति ।

तद् आहुर् आत्मनाग्रे[11] प्रतिपद्यम् अथ शीर्ष्णा[12] । आत्मा वा अग्रे ऽथ शिर इति । तद् उ ह तद् यथा कर्तं[13] पतेत्[14] तादृक्[15] तद् यत् पञ्चविंशाद् आत्मनस्[16] त्रिवृच्

छिरो[17] ऽभि प्रत्यवरोहेयुः[18] । शीर्ष्णैव[19] प्रतिपद्यम् । सर्वा ह वा एतद्[20] देवता [21]स्तोत्रं प्रत्युपतिष्ठन्ति[21]—मया प्रतिपत्स्यते मया मयेति । स यदि शीर्ष्णा प्रतिपद्येत यैव शिरःप्रतिपद्देवता[22] भवति[23] ताम् एव तेनर्ध्नोति । यदि पक्षेण यैव पक्षौप्रतिपद्देवता[24] भवति ताम्[25] एव तेनर्ध्नोति[26] । यदि पुच्छेन यैव पुच्छंप्रतिपद्देवता[27] भवति[23] ताम् एव तेनर्ध्नोति । यद्य् आत्मना यैवात्मनःप्रतिपद्देवता[28] भवति ताम् एव तेनर्ध्नोति[29] । अन्तरिता[30] इतरा देवता भवन्ति । सर्वा[31] उ ह वै देवता(श्) शीर्षन्न्[32] एव—इमे वै वसवः[33] ॥ १६ ॥

1 The last statement of the previous section (तस्य यन्निधनं पृष्ठान्येव तानि) is amplified here. The five nidhanas of the rājana sāman, *viz.* वाक्, इडा, सुवो (sic), बृहत् and भा (Caland's note 1 on PB V.2.7) are identified with the pṛṣṭha-sāmans (rathantara, bṛhat, vairūpa, vairāja, śākvara and raivata) and the sun. वाक् is identified with rathantara, इडा with vairūpa, śākvara and raivata, स्वर् (Caland in note 1 on PB V.2.7 reads सुवो) with vairāja, बृहत् with bṛhat and भा (the last nidhana) is yonder sun (cf. PW 'भा *m.* die Sonne *Trik* I.1.99').

2 C छन्दर्यस्.

3 रेवतयः occurs in JB only. रेवत्यः is the regular nom. pl. of रेवती and it alone occurs in the other Brāhmaṇas : AB II.16 ŚBM I.2.2.2, ŚBK II.2.1.2, PB VII.9.20' XIII.7.3, 9.4, 14, 16, 17, 25, 10.5, XVI. 5.27, Ārṣeya B I.15.3, II. 6.7.

4 Note that here the order of the pṛṣṭha-sāmans is different from that of JB II.1, so as not to alter the sequence of the nidhanas of the rājana sāman.

5 B म, C भ्य.

6 A C सलोमताम्. सलोमता is new to MW and PW. At JB I.204 (Auswahl §76) Caland translates it as 'Kongruenz' and Renou in his Index Védique as 'marche normale, réussite'. In the other Brāhmaṇas it is used only in KB XXVIII.2 bis. Cf. सलोमत्व.

7 C पृष्ठान्येदर्थेदेन.

8 एतेन सामनिधनेन, *i.e.*, by the nidhana of this rājana sāman.

9 A B C पै (प and व are often confused in the Grantha script).

10 *i.e.*, the five nidhanas of the rājana sāman वाक्, इडा, सुवो, बृहत् and भा.

11 The different parts of the mahāvrata-stotra are compared to the various parts of a bird, as the fire alter was built in the shape of a bird (cf. ŚBM IX.1.2.35-39). Hence the terms 'head' (शिरस्), the two 'wings' (पक्षौ), the 'trunk' (आत्मन्), the 'tail' (पुच्छ) for the different parts of the mahāvrata-stotra. Cf. Sāyaṇa's comm. at the beginning of PB V.5.

12 A B शीर्षा.

13 C कर्त्तं. On कर्तं see note 7 on JB II.11.

14 For the use of acc. with √पत् (Renou, Gram. Skt. 223 b, p.310) cf. ŚBM XIV.7.1.20 (BĀUp IV.3.20) गर्तमिव पतति, JB I.139 यथा कर्तं पतेत् तादृक् तत्, TĀ VI.9.19 (Mys. ed. II, p.107-108) कर्तं पतिष्यामि, but the loc. with पत् in KB XXVI.4 गर्ते वा पतति.

15 C ताइत्.

16 See Eggeling's note on ŚBM X.1. 2.8 स पञ्चविंश आत्मा.

17 The 'head' of the mahāvrata-stotra is trivṛt, *i.e.*, it is chanted in the gāyatra melody on three tristichs (see Caland's note 1 on PB V.1.2). Cf. PB V.1.2 त्रिवृच्छिरो भवति, ŚBM VIII.4.4.4, VIII.

6.2.6 त्रिवृद्धि शिरः. त्रिवृच्छिरः is acc. sg. governed by अभिप्रत्यवरुह्.

18 A B पत्यवरोहेयुः, C प्रत्यवरोहयुः. अभिप्रत्यवरुह् is not indexed in VPK although MW gives its usage in AB in the sense of 'to step down upon (acc.)'.

19 A शीष्णेव, C शीष्णैव. On शीर्ष्णा see Over en uit het JB, p.17.

20 एतत् qualifies स्तोत्रं.

21 C स्तोत्रा न्युत्युपतिष्टन्ति.

22 A शिरःप्रतिदेवता, C शिरःप्रतिपदेवतं.

23 C भवन्ति.

24 A पक्षैप्रतिदेवता, B C पक्षैप्रतिपदेवता, Wh पक्षैदेवता.

25 B तान्.

26 C तेनाध्नोति.

27 A B C पुच्छंप्रतिपदेवता.

28 A यैवात्मानःप्रतिपदेवता, B C यैवात्मनः-प्रतिपदेवता.

29 C तेनद्ध्येति.

30 C अन्तरिक्षता. Cf. JB II.17 अन्तरिता इतरा देवता स्युः.

31 B C सर्व.

32 C शीर्ष्णन्.

33 A takes over इमे वै वसवः to the next section, while B C and Wh do not. The enumeration of सर्वा देवताः is continued in the next section.

२.१७

इमे रुद्रा इम आदित्या इमे विश्वे देवाः । अयम् एवायं लोक इदम् अन्तरिक्षम् अयम् असौ लोक इमा दिश[1] श्रोत्रम् इदं रथन्तरम्[2] इदं वामदेव्यम् इदं बृहद् इदं यज्ञायज्ञीयम्[3] । [4]तद् एतच् छीर्ष्णा[4] प्रतिपद्यमानस्[5] सर्वाभिर् देवताभिस् सर्वैर् एभिर् लोकैस् सर्वैस् सामभिर्[6] अनन्तरायं[7] प्रतिपद्यते । स यद् इतो ऽन्येनांगेन[8] प्रतिपद्येत यैव तत्प्रतिपद्देवता[9] स्यात् ताम् एवर्ध्नुयात्[10] । अन्तरिता इतरा [11]देवता स्युः[11] । [12]अथैतच् छीर्ष्णा[12] प्रतिपद्यमानस् सर्वाभिर् एव देवताभिर् अन्तरायं प्रतिपद्यते । अथो हैतद् देवतानां प्रियं यच् छीर्ष्णा प्रतिपद्यते—सर्वा नो नापरात्सीर्[13] इति ॥ १७ ॥

1 A B दिशश्.

2 C रथन्तरंतरम्.

3 C यज्ञायाज्ञीय.

4 B तदेतच्शीर्ष्णा, C तदेच्छीर्ष्णा.

5 A -नः, B -ना, C -न.

6 A सामाभिर्.

7 अनन्तरायं 'without a break'.

8 C Wh यदतोन्येनांगेन.

इतोऽन्येनांगेन 'by a part different from this one, the 'head', *i.e.*, by the right or left wing, by the trunk, or by the tail of the mahāvrata stotra.

9 A B तत्प्रतिदेवता, C तत्प्रतिपदेवता.

10 C एवध्नुयात्.

11 C देवता सुः. Cf. JB II.16 अन्तरिता इतरा देवता भवन्ति.

12 Wh अथ तच्छीर्ष्णा.

13 Instead of 2 sg. अपरात्सीर् the 3 sg. अपारात्सीद् is expected. For the confusion of *r* and *d* see Oertel, GGA 1931, p. 239-240; Studia Indo-Iranica, Ehrengabe für Wilhelm Geiger p.136-137; Bloomfield-Edgerton's Vedic Variants II,272a, p. 142, and add the reading of Devarāja on Naigh. (Bibl. Ind. I, p. 284) इन्द्रः पूर्भिर् आतिरद् instead of इन्द्रः पूर्भिद् आतिरद् of RV III.34.1, अस्नावीर् for अस्नावीद् at JB II.2.

२.१८

[1]रेतो[2] वा एतद् अग्रे प्रविशति[3] यद्[4] गायत्रम् । ततो ऽन्यान्य् अंगानि विक्रियन्ते[5] । प्राणो वा एष प्रविशति यद्[6] गायत्रम् । [7]तम् अन्यान्य् अंगान्य् उपसंसीदन्ति[7] । स इमान् [8]प्राणान् आकाशान् अभिनिर्मन्थति[8] । प्राणो वै गायत्रः[9] । गायत्रं शिर एव[10] । तदायतनो वै प्राणो यच् छिरः । तस्मात्[11] त्रिवृतैव[12] शीर्ष्णा[13] प्रतिपद्यम् अथ पञ्चदशेन पक्षेणाथ सप्तदशे [14]नाथैकविंशेन[15] पुच्छेनाथ[16] पञ्चविंशेनात्मना[17] । तद् ऊर्ध्वाः कीर्तिम्[18] ऊर्ध्वा श्रियम् ऊर्ध्वा स्वर्गं लोकं रोहन्ति । अथो हैषां तैर् एव ज्योतिष्टोमस्य [19]स्तोमैश् शिवैश् शान्तैर् एतद् अहः[19] परिष्टुतं भवति । अथो हैषाम् एत एव ज्योतिष्टोमस्य स्तोमाश् शिवाश् शान्ताः परिमाद्भाजनं[20] भवन्ति[21] ॥ १८[22] ॥

1 It has been translated by Oertel in his Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas §51 Ex.5,p.133: 'The seed, *viz.* the gāyatrī metre, enters first, from it the other members (of the body) are respectively fashioned; this breath indeed, *viz.* the gāyatrī metre, enters, the other members (of the body) cluster round it, this (primary) breath churns out (=generates) these (other) breaths (=sense organs) with reference to (?) the ethereal spaces'.

2 C रेता.

3 C प्रविनति.

4 A C यत्.

5 A B C विक्रीयन्ते.

6 C यत्.

7 C तमन्न्यान्न्यागानुपसीदन्ति.

8 A प्रणानाकारान्-, B प्रणा-, C प्रणानाकाशानभिनिर्मन्थन्ति, Wh प्राणा-. Cf. JB I.17 तस्य वै सम्भविष्यतः प्राणा अग्रे प्रविशन्त्यथ रेतस्सिच्यते । स इमान् प्राणानाकाशान् (so all MSS) अभिनिवर्तते । तस्मादु समानस्यैव रेतसस्सतो यादृश एव भवति तादृशो जायते. This passage is discussed by Windisch in BKSGW, 59, p.115-116 and by Oertel in his Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas, §51 Ex. 5. Windisch proposes to emend आकाशान् in the clause स इमान् प्राणानाकाशानभिनिवर्तते which is not favoured by Oertel 'against the concurrent testimony of the MSS'. He thinks that "if the MSS-reading is retained आकाशान् must be taken in apposition to प्राणान् and the passage would mean: 'He (*viz.* he who is about to come into existence) turns towards these breaths (which, in the macrocosm, are identical with) the ethereal spaces'; that is to say: when a human being is about to come into existence (तस्य संभविष्यतः) the प्राणाः of the future being enter the mother's womb first (प्राणा अग्रे प्रविशन्ति) and before the seed is emitted into it (अथ रेतस्सिच्यते); it is toward these प्राणाः, which in the macrocosm correspond to the ethereal spaces (आकाशाः) that the future being turns (स [संभविष्यन्] इमान् प्राणानाकाशानभिनिवर्तते), and thus it comes to pass that the character and nature of the future being do not depend on the seed,—for the seed is uniform in character for all beings,—but on the character and nature of the प्राणाः which have entered the mother's womb before the seed is cast and with which the सम्भविष्यन्त् has united (तस्मादु समानस्यैव रेतसस्सतो यादृश एव भवति तादृशो जायते)". Also cf. KausUp II.14 and ChāndUp IV.10.5 for the connection of प्राण with आकाश.

9 So in all MSS.

10 C ए for एव. Cf. JB I.321 तेषां यदेव गायत्रं शिर आसीत् तत् समभवत्.

11 C तस्मा.

12 A B C तृवृतेन.

13 Cf. PB V.1.2 त्रिवृच्छिरो भवति.

14 The 'wings' of the mahāvrata-stotra are 15- and 17-versed (PB V.1.10 पञ्चदशसप्तदशौ पक्षौ भवतः).

15 B -थैकविक:विंशेन.

16 C पुछनाधि.

The 'tail' of the mahāvrata-stotra is 21-versed (PB V.1.16 एकविंशं पुच्छं भवति).

17 The ātman is 25-versed (ŚBM transl., part IV, p. 283).

18 C कीर्तिम्.

19 C स्तोमैशिवैश्शान्तैनेतदहः.

20 C परिमत्भाजां. The compound परिमाद्भाजन is not found in MW, VPK and Index Védique. Parimād is the 'name of 16 sāmans belonging to the mahāvrata-stotra' according to MW, but they are 13 according to Eggeling, ŚBM transl., part IV, p. 283.

21 B भवति.

22 C omits '18'.

२.१९

[1]तद् एतत् सर्वपृष्ठं[2] सर्वस्तोमम्[3] अहः । तद् यद् एतेन सामनिधनेन सर्वाणि[4] पृष्ठान्य् अभिवदाति तेन[5] सर्वपृष्ठम्[6] । अथ यद् एते ज्योतिष्टोमस्य स्तोमाश् शिवाश् शान्ताः परिमाद्भाजनं भवन्ति[1] तेन सर्वस्तोमम् । [7]संपदा हैव[7] त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ[8] [9]स्तोमाव् अभिसंपद्येते[9] । सर्वपृष्ठेन[10] हास्य सर्वस्तोमेनैतेनाह्ना[11] स्तुतं भवति य एवं वेद । तेन [12]हैतेनैके ऽपि[12] तृतीयं कृत्वा स्तुवत एकं वावेदं सामेति वदन्तः । तेषां ह तेषाम् [13]अमुष्मिँल् लोके[13] नैव शिरश् चान्यानि चांगानि विज्ञायन्ते[14] ॥ १९ ॥

1 C haplologically omits तदेतत् सर्वपृष्ठं...परिमाद्भाजनं भवन्ति.

2 सर्वपृष्ठ 'provided with all the (six) pṛṣṭhas'. See Eggeling, ŚBM transl., part III, introd. p. xxi.

3 सर्वस्तोम 'provided with all the (six) stomas', which are the trivṛt (9-versed), pañcadaśa, saptadaśa, ekaviṃśa, saptaviṃśa and the trayastriṃśa (Caland's note 2 on PB XX.2.1).

4 B सर्वा.

5 B omits तेन.

6 तद्यदेतेन सामनिधनेन सर्वाणि पृष्ठान्यभिवदति refers to तदेतत् सर्वाणि पृष्ठान्यभिवदत्येतेन सामनिधनेन in JB II.16 where the identification of the nidhanas of the rājana sāman with the pṛṣṭha-sāmans is given.

7 A B C संपादा हैव.

8 B त्रिणवत्त्रयस्त्रिंशौ.

9 A B स्तोमाभविसम्पद्येते.

10 C सर्वपृष्टेन.

11 A -नह्ना, C -नहा.

12 C हैतेनैकेवि.

13 A C अमुष्मिन् लोके, B अमुष्मिन् ल्लोके.

14 B विज्ञायते, C विज्ञयन्ते.

२.२०

पिण्डाः[1] पिण्डा इव हि भवन्त्य् अकृताः[2] । यथाङ्गम् एव स्तोतव्यम्[3] । ते हैवा-

मुष्मिँल्[4] लोके साङ्गास् सतनवो ऽमृतास् संभवन्ति[5]।

अथ हैके सकृद् एव शीर्ष्णो हिंकुर्वन्ति—पराङ्[6] एतद् यच् छिर इति वदन्तः। त्रिस् त्रिर् इतरेभ्यो ऽङ्गेभ्यः[7]। ते[8] त्रयोदश हिंकारास् संपद्यन्त। एवं त्रयोदशस्य मास[9] उपाप्तिर् इति। तद् उ ह शश्वन् न तथा[10]। त्रिर्[11] एव शीर्ष्णो हिंकुर्वन्तस्[12] त्रिस् त्रिर् इतरेभ्यो ऽङ्गेभ्यः। ते पञ्चदश हिंकारास् संपद्यन्ते। पञ्चदशो[13] वा इन्द्रः। ऐन्द्रं महाव्रतं[14] तत् तत्सलक्ष्म क्रियते ॥ २० ॥

1 B पिण्डः.

2 So all MSS. अक्रताः for अक्रतवः like RV पूतक्रता side by side with पूतक्रतुः?

3 C स्तोतव्य.

4 A B -ष्मिन्, C हेवामुष्मिन्.

5 Cf. JB II.321 सर्व एव साङ्गास्सतनवोऽमृतास्संभवामेति.........ते सर्व एव साङ्गास्सतनवोऽमृतास्समभवन्। सर्वो हैव साङ्गस्सतनुरमृतस्संभवति य एवं वेद.

6 C पनाङ्. For पराङ् neut. see Wackernagel III p.231. The common form is पराक्.

7 The other aṅgas are: the 'trunk' (आत्मा), the two 'wings' (पक्षौ) and the 'tail' (पुच्छ).

8 A B C तो.

9 मासः is the gen. sg. of मास्.

10 'That is not always so', *i.e.*, they do not always utter the sound *him* once for the 'head'.

11 A B C तिर्.

12 A C हिंकुर्वंस्. Note the use of the participial form हिंकुर्वन्तः for the finite.

13 C पञ्चादशो.

14 C महावृतं.

२.२१

[1]तद् आहुर् नौधसम् एवैतस्याह्नो[1] ब्रह्मसाम[2] कार्यम् इति। तद् ध तत् पक्षम् अनुवदति[3]। रथन्तरम् एव श्यैतम्[4] एव कार्यम् इति। तद् उ ह तत् पक्षम् एवानुवदाति। बृहद् एव पञ्चानिधनम् एव वामदेव्यं[5] कार्यम् इति। आत्मानं[6] हैव तद् अनुवदति। श्रायन्तीयम्[7] एव कार्यम् इति। न ह वै किं चन श्रायन्तीयम् अनुवदाति। [8]महाविष्टम्भम् एव[8] कार्यम्। [9]तद् दिङ्निधनं[9] भवति। दिशो वै पृष्ठानि[10]। इयम् एव प्राची दिग् रथन्तरम् इयं बृहद्[11] इयं वैरूपम् इयं वैराजम् अमूर् महानाम्नीर्[12] इमा रेवतयः[13]। दिग्भ्यो[14] वा एतस्मा अन्नाद्यं हरान्ति[15]। [16]दिग्भ्यो वा अस्मा[16] अन्नाद्यं ह्रियते य एवं वेद[17]। अथो हैषाम् एतेनैव सर्वाणि पृष्ठानि ब्रह्मसामवन्ति भवन्ति[18]। तस्माद् उ हैतत् सामैतस्माद् अह्नो[19] नान्तरित्यम्[20]। तद् उ सतोबृहतीषु[21] [22]भवत्य् उत्क्रान्त्या[22] एवानपभ्रंशाय[23] ॥ २१ ॥

1 C तदाहुर्नौधसमेवैतस्याहो. Naudhasa is the name of the sāman, Grām VI.1.37 composed on SV I.236 (Caland's note 2 on PB VII.10.2).

2 C ब्रह्मसा. Brahma-sāman is the third pṛṣṭha-stotra (Caland's note 2 on PB XII.4.19). Here different sāmans are prescribed because the day belongs to the second half of the year. It is to be noted that in the first half of the year the

sāman is the same (*i.e.* the abhīvarta sāman) while the ṛk varies, and in the second half the ṛk is the same but the sāmans vary (see Caland's note 1 on PB IV.3.4, and B. Ghosh, Collection of the Fragments of Lost Brāhmaṇas, p.73 note 6). Cf. JB II.14 अथ नैधसं प्रज्ञातं ब्रह्मसाम, JB I.313 नैधसं वा श्यैतं वा ब्रह्मसाम.

3 C inserts महावैष्टम after अनुवदति.

Pakṣa of the mahāvrata-stotra.

4 Śyaita is the sāman, Grām VI.1.62 composed on SV I.235 (Caland's note 1 on PB VII.10.2). According to PB VII.10.2 also śyaita is the brahma-sāman.

5 The five nidhanas of the vāmadevya are: (i) इह प्रजामिह रयें रराणो, (ii) रायस्पोषाय सुकृताय भूयसे, (iii) अगन्म वाममिदं बृहत्, (iv) इदं वाममिदं बृहत्, (v) चराचराय बृहत इदं वाममिदं बृहत्. Cf. PB V.2.10 अतिछन्दःसु पञ्चनिधनं वामदेव्यं ब्रह्मसाम कार्यम्.

6 C आत्मानम. 'Ātman' of the mahāvrata-stotra.

7 C श्रायन्तीम्. Śrāyantīya is the sāman, Grām VIII.2.5 composed on SV I.267 (Caland's note 1 on PB VIII.2.9). It is the brahma-sāman in JB I.352, II. 198(203) श्रायन्तीयं ब्रह्मसाम and PB VIII.2.9 also.

8 A महावैष्टम्भ, C महावैष्टभनैं. Mahāvaiṣṭambha is the name of the sāman, Grām VII.1.31 composed on SV I.261 (Caland's note 1 on PB XII.4.19). It is to be made the brahma-sāman. Cf. PB XII.4.19 महावैष्टम्भं ब्रह्मसाम भवति.

9 B तद्दिङ्निधनं, C तद्दिङ्निधनं. The word दिङ्निधन is not found in MW and Index Védique though it occurs in PB X.10.1 and X.12.3. The finale of the mahāvaiṣṭambha is (SV, Calcutta ed., vol.I, p.542) दीर२३४शाः, whence the adjective दिङ्निधन.

10 C वृष्टानि.

11 C ब्रहद्.

12 Here the mahānāmnīs=śākvara sāman. See Caland's note 1 on PB XIII. 4.2 and Eggeling, ŚBM transl., part 5, p. 331, note 2.

13 See note 16 on JB II.1 and cf. बृहतय: in JB II.138-139(140-141).

14 A B दिंग्भ्यो, C दिंश्यो.

They bring food from the quarters (दिग्भ्यः) as the mahāvaiṣṭambha sāman is दिङ्निधन.

15 C इरति.

16 A दिग्भ्योरमा, B दिग्भ्यो अस्मा, C दिग्भ्यो वास्मा.

17 C वद.

18 C omits भवन्ति.

19 C अहो.

20 'Therefore this (mahāvaiṣṭambha) sāman should not be omitted (नान्तरित्यम्) from this day'. अन्तरित्यं is not found in the dictionaries, including VPK.

21 The mahāvaiṣṭambha sāman is chanted on stanzas in the satobṛhatī metre (12+8+12+8 syllables). See PB XII.4. 22 and Sāyaṇa's comm. thereon.

22 A B भवंत्युक्रान्त्या, C भवत्युक्रान्त्या.

23 A B C एवानपभ्रंशाय.

It is for stepping up and not falling down ('zum Hinaufschreiten, zum Nichthinabstürzen' Caland in Auswahl §156), because the satobṛhatī verses (40 syllables) on which mahāvaiṣṭambha the brahma-sāman is chanted have *more* syllables than the bṛhatī verses (36 syllables) on which the brahma-sāman is usually chanted (cf. Sāyaṇa's comm. on PB XII.4.22 तत्र हि बृहतीषु ब्रह्मसाम भवति । अस्मिन्नहनि तु सतोबृहतीष्विति अधिकाक्षरत्वात् ताभ्यामहोभ्यामेतदहरुच्छ्रितं भवति).

अनपभ्रंश is strangely not registered in MW and Index Védique though it occurs in PB XII.4.3, 10.2,3, XIV.4.1,6.3, 10.2, XVI.3.4, XVII.4.2, XX.7.1, XXI.9.14, XXIV.11.8, XXV.2.5 and JB I.135, II.29.

२.२२

तद् आहुर् इलान्दम्[१] एवैतस्याह्नो[२] अग्निष्टोमसाम कार्यम् इति । तस्यैषा कल्याण्य् एव प्रशंसा । अतिरिच्यते[३] [४]यद् व्यवच्छिन्द्युरामणीयं[४] तद् यद् अदः पक्षम् । इलान्दं[५] तद्[६] आर्भवस्य पवमानस्यानुष्टुभि कार्यं, यद् अभ्युदितं[७] [८]तन् नेद् अन्तरयामेति[८] ।

वारवन्तीयम्[९] एव [१०]कार्यम् इति[१०] । तस्यैषा [११]कल्याण्य् एव[११] प्रशंसा । निषिद्धम् इव तु यावद्[१२] धैव कृत्वो[१३] यजते[१४] तावद्[१५] बुभूषति[१६] तावत् कामयते— श्रेयान्[१७] स्यां श्रेयान् स्याम् इति । तद् आर्भवस्यैव पवमानस्य गायत्र्यां कार्यं[१८], [१९]यद् अभ्युदितं[१९] [२०]तन् नेद् अन्तरयामेति[२०] ।

[२१]तद् उ वा आहुर् यद् वावान्या[२२] वाङ् नातिवदाति[२३] तद् [२४]तस्याह्नो[२४] ऽग्निष्टोमसाम [२५]कार्यम् । यज्ञायज्ञीयं वावान्या[२६] वाङ् नातिवदति । वाग् वै यज्ञायज्ञीयम्[२७] । कुतो हि वाग् वाचम् अतिवदिष्याति । तस्माद् एतस्याह्नो यज्ञायज्ञीयम् एवाग्निष्टोमसाम[२५] कार्यम् इति । अथैतच् चतुस्त्रिंश-संमितम् अनुष्टुभि[२८] कुर्वन्ति । त्रयस्त्रिंशद् वै देवताः[२९] । प्रजापतिश् चतुस्त्रिंशः[३०] । सप्रजापतिका[३१] एवैतेन देवा[३२] ऋध्नुवन्ति । अथ यद् आरम्भणीये [३३]ऽहंस् त्रयस्त्रिंशत्संमितं[३३] भवति देवता एव तेनर्ध्नुवन्ति[३४] । अथैतेन सप्रजापतिका एवैतेन देवता अन्तत ऋद्ध्वाप्त्वोत्तिष्ठन्ति[३५] ॥ २२ ॥

INTRODUCTORY

This section gives three agniṣṭoma-sāmans: (i) ilānda, (ii) vāravantīya, and (iii) yajñāyajñīya. PB V.3 gives these in a different order. There the yajñāyajñīya occupies the second place and the vāravantīya comes at the end. But yajñāyajñīya is usually placed at the end of an agniṣṭoma (JB 1.310 वाङ्निधनं यज्ञायज्ञीयमन्ततः क्रियते).

1 For the ilānda sāman see Caland's note 1 on PB V.3.1.

2 C अवैतस्याह्नो, B omits -ह्नो. एतस्याह्नः 'of this mahāvrata day'. Ilānda is the agniṣṭoma-sāman of the mahāvrata in PB V.3 also.

3 A B तुरिच्यते, C रिछ्यते. Reading is uncertain.

4 A यद्व्यवच्छिद्यन्धुरामणीयं, B यद्यवच्छिद्यन्धुरमणीयं, C यद्व्यवच्चिन्धुरमणीयं.

5 B C इलान्द.

6 A B C त्तद्.

7 B अभ्युदि. Cf. JB II.9 याभ्युदिता प्रतिपत् तां नेदन्तरयामेति.

8 Here all the MSS read तन्नोन्तरयामेति. Further on (note 20) तन्नोदन्तरयामेति of A is replaced by तन्नेदन्तरयामेति in the other two.

9 Vāravantīya is the name of a sāman. According to Caland's note 1 on PB V.3.8 "vāravantīya sāmans are Grām I.1.30,VIII.2.17,XV.2.12,13. Probably, the first of these is meant, cf. notes on [PB] XVII.5.7 and XVIII.6.16".

10 C कार्यमेवति.

=वारवन्तीयमेवैतस्याह्नोऽग्निष्टोमसाम कार्यमिति. Cf. PB V.3.8 वारवन्तीयमग्निष्टोमसाम कार्यम्, JB I.352 वारवन्तीयमग्निष्टोमसाम.

11 C कल्याण्यैव.

12 B याद्.

13 Mark the separation of यावत् and कृत्वः. It is also separated in JB III.286 तदु वा आहुर्यावद्वै कृत्वो यजते तावद् बुभूषति तावत् कामयते श्रेयान् स्यां श्रेयान् स्यामिति.

14 A B C यजतो.

15 A B C तावत्. तावत्=तावत्कृत्वः correlative of यावत्कृत्वः.

16 B बभूषति.

17 B श्रेया.

18 B कार्य्यं.

19 A C यदग्नदितं, B यदिद्युदितं. See note 7.

20 A तन्नोदन्तरयामेति.

21 JB II.142(144) is identical verbatim: तदु वा आहुर्यद्वावान्या वाङ् नातिवदति तदेतस्याह्नो ऽग्निष्टोमसाम कार्यम्। यज्ञायज्ञीयं वावान्या वाङ् नातिवदति। वाग्वै यज्ञायज्ञीयम्। कुतो हि वाग्वाचमतिवदिष्यति। तस्मादेतस्याह्नो यज्ञायज्ञीयमेवाग्निष्टोमसाम कार्यमिति. Cf. PB V.3.6-7 यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसाम कार्यम्॥ यद् वा अन्या वाङ् नातिवदेत् तदग्निष्टोमसाम कार्यम्। न वै वाग्वाचमतिवदति। वाग्यज्ञायज्ञीयम्। वाच्येवान्ततः प्रतितिष्ठन्ति.

22 A B C वावा अन्या.

23 B नोतिवदति.

24 A B C -ह्नो.

25 C omits कार्यम्....साम.

26 B वावन्या.

27 Yajñāyajñīya is the voice (वाक्) because its nidhana is वाक् (JB I.285 वागिति यज्ञायज्ञीयस्य निधनम्, Sāyaṇa's comm. on PB V.3.7 यज्ञायज्ञीयं च वाङ्निधनत्वाद्वागेव).

28 B -मी.

29 The thirty-three gods are enumerated in JB II.77.

30 C चतुस्त्रिंश.

31 C संप्रजापतिका.

32 A C देव, B देवी.

33 A B हा-, C हास्त्रयस्त्रिंशसम्मितं.

34 C तेन स्तुवन्ति.

35 A B ऋध्वाप्तोस्तिष्ठन्ति, C ऋध्वाप्तोस्तिष्ठति. The use of the *-toḥ* infinitive (आप्तोः) in an absolutive sense does not appear to be possible. Cf. ऋद्ध्वाप्त्वोत्तिष्ठन्ति in JB III.233.

२.२३

तद् आहुः कां देवतां दीक्षमाणा अनुनिषीदन्ति[1] काम् अनूत्तिष्ठन्तीति[2]। स ब्रूयाद्[3] अग्निं देवतानां दीक्षमाणा अनुनिषीदन्त्य् आदित्यम् अनूत्तिष्ठन्तीति। तस्माद् दीक्षितान् सत आहुर् आसत इति, यद्य् अपि ते शयीरन्न्[4] अथोत्तिष्ठेयुः[5]। अग्निर् हि देवानाम्[6] आसीनानां श्रेष्ठः। अग्निदेवत्या[7] हि तर्हि भवन्ति। तस्माद् उत्थितान् सत[8] आहुर् [9]उदस्थुर् इति[9] यद्य् अपि त आसीरन्न् अथो शयीरन्। आदित्यो हि देवानाम्[10] उत्थितानां श्रेष्ठः। आदित्यदेवत्या[11] हि[12] तर्हि भवन्ति।

तद् आहुः के[13] भूत्वोत्तिष्ठन्तीति[14]। स ब्रूयान् मनुष्या भूता दीक्षन्ते देवा भूत्वोत्तिष्ठन्तीति।

त[15] एतद् ऋग्रेतसं[15] यजूरेतसं[16] ब्रह्मणि योनौ[17] रेतो दधतो यन्ति। अग्नाव् एव तद् आहुतीभिर् अभिजुह्वतो[18] यन्ति। तस्माद् दीक्षोपसत्सु[19] वीव ग्लायन्ति[20]। तरुणम् इव तर्हि रेतो भवति। तस्माद् उ स्त्री[21] दुर्हृदिनी[22] [23]वीव ग्लायति[23]। तरुणम् इव हि तर्हि रेतो भवति। तान् स्तुतिशस्त्रैस्[24] त्रिर्[25] वर्धयन्तो ऽभिगृण्वन्तो[26] यन्ति। तस्माद्[27] गर्भा अनश्नतस् संभवन्ति ॥२३॥

1 अनु+नि+√सद् is not found in MW. अनुनिषद् is attested as a noun in

the Vādhūla (Acta Orientalia II p.157).

2 A आनु-.

3 A B C ब्रुयद्.

4 A B C शयिरत्र्.

5 So in all the MSS. Is it to be corrected to अथो तिष्ठेयुः (cf. अथो infra), or to the still better reading अथो उत्तिष्ठेयुः? In the latter case it would be an instance of double sandhi.

6 C देवतानाम्.

7 The word अग्निदेवत्य is not found in MW and Index Védique though it occurs in ṢB V.7 and AV-Pariśiṣṭa (Bolling-Negelein ed.) I.4.1. Cf. अग्निदेवत in ŚBM XIV.6.9.25.

8 A आसत. For सत: compare supra दीक्षितान् सतः (no v.l.).

9 A ऊदस्थुरिति, C ऊदस्थुरीति.

10 B C देवनाम्.

11 आदित्यदेवत्य is not found in MW and Index Védique though it occurs in PB XV.5.9. Cf. आदित्यदेवत in ŚBM XIV. 6.9.21.

12 A B ह. Cf. supra अग्निदेवत्या हि तर्हि भवन्ति.

13 A B को.

14 A B C भूत्वोतिष्ठन्तीति.

15 A एतदग्रेतसं, B एतदुग्रेतसं, C एतदग्रेतसं.

16 A C यज्ञरेतसं. ऋग्रेतस् and यजूरेतस् are not found in MW, VPK and Index Védique.

17 C योन्यौ.

18 C अमिजुव्हतो.

19 B दीक्षितोपसत्सु, C दीक्षोप्सत्सु.

20 B श्लायन्ति, C श्यायन्ति. वीव (=वि+इव) ग्लायन्ति. वि goes with ग्लायन्ति.

21 C ख्रि.

22 A C दुहृदिनी. There are two forms दुहृदिनी and दुर्हृदिनी. With दुहृदिनी cf. दौहृदिनी in Suśruta I.322.12 (which is derived from दौहृद=दोहद). With दुर्हृदिनी cf. दौर्हृदिनी in Bhāvaprakāśa (from दौर्हृद=दोहद). See Lüders, Nachrichten Göttingen 1898 p. 3 on the etymology of दोहद. Our passage is the sole attestation of दुर्हृदिनी or दुहृदिनी in the Vedic language. Suśruta seems to favour the reading दुहृदिनी 'a woman having two hearts'.

23 C वीप श्यायन्ति. See note 20.

24 स्तुतिशस्त्र, according to MW, is a wrong reading for स्तुतशस्त्र 'stotra and śastra' (in ritual स्तुत=स्तोत्र). Note the pl.

25 C omits त्रिर्.

26 C भिश्रण्वन्तो.

27 A B C तस्मात्.

२.२४

[1]त ऋङ्मया यजुर्मयाम्[2] साममया ब्रह्ममया हिरण्मया [3]अमृतास् संभवन्ति[3]। ऋङ्मयो ह वै यजुर्मयस् साममयो ब्रह्ममयो हिरण्मयो ऽमृतस् संभवति[4], [5]ऋङ्मयान्य् अस्यास्थानि[5] भवन्ति य एवं वेद। तान् उद्गाता[6] पुरस्तात् संवत्सरस्य[7] जनयित्वा होत्रे प्रयच्छति। तान् होता सूक्तैस् सूते[8]। तत् सूक्तानां सूक्तत्वम्। [9]ताञ् छस्त्रैः[9] प्रशास्ति[10]। तच् छस्त्राणां शस्त्रत्वम्। तान् उक्थैर्[11] उत्थापयति[12]। [13]तद् उक्थानां उक्थत्वम्[13]। तेभ्य एतद् दैव्यं मध्व् अशीतीर्[14] अन्नाद्यं प्रयच्छति। मधु हास्यास्मिंश् च लोके ऽमुष्मिंश् चान्नं[15] भवति य एवं वेद। अक्षरेणाक्षरेणो[16] हास्मै विद्यास् सर्वान् कामान् दुहे[17]। तस्मात् संवत्सर एव शस्यं संवत्सरे प्रोच्यम्। तस्माद्[18] ब्राह्मणो हतो न स्तायाद्भवति[19]। तस्माद् रेतस् सिक्तं न स्तायाद्भवति। तस्माद्

उ हवं[२०] विद्वान् न स्तायाद्भवाति । अशीतिभिर् वै देवा इमान् लोकान् इमान् अध्वन आश्नुवत[२१] । [२२]तद् अशीतीनाम्[२२] अशीतित्वम् । तिसृभिर् एवेमं लोकम् आश्नुवत[२३], तिसृभिर्[२४] अन्तरिक्षं, तिसृभिर्[२५] अमुं, चतसृभिर् एव दिश आश्नुवत, चतसृभिर् अवान्तरदेशान्, [२६]एकयामूम् ऊर्ध्वां[२६], द्वानवाशीतयो[२७] ऽभवन् । नव प्राणाः[२८] । अश्नुते प्राणान् । सप्राणस्[२९] संभवाति । सर्वायुर्[३०] एति । नाकामो म्रियते[३१] ॥ २४ ॥

1 Cf. JB I.2 सोऽत (v.l. ते सात) आहुतिमयो मनोमयः प्राणमयश्चक्षुर्मय श्रोत्रमयो वाङ्मय ऋङ्मयो यजुर्मयस्साममयो ब्रह्ममयो हिरण्मयोऽमृतस्संभवति । अमृता हैवास्य प्राणा भवन्ति । अमृतशरीरमिदं कुरुते । सोऽमृतत्वं गच्छति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति, JB I.47 सोऽत (no v.l.) आहुतिमयो मनोमयः प्राणमयश्चक्षुर्मय श्रोत्रमयो वाङ्मय ऋङ्मयो यजुर्मयस्साममयो ब्रह्ममयो हिरण्मयोऽमृतस्संभवति, JB III.339 स मनोमयः प्राणमयश्चक्षुर्मय श्रोत्रमयो वाङ्मय ऋङ्मयो यजुर्मयस्साममयो ब्रह्ममयो हिरण्मयोऽमृतः प्रजापतिस्समभवत्.

2 A B C यजुर्मया.

3 B C अमृतस्सम्भवति.

4 B C सभवंति.

5 C ऋङ्मयास्यास्थानि. Note the use of the Vedic form अस्थानि (Wackernagel, III §158a, p.302 ; Over en uit het JB p.17) which occurs in JB I.252, 345, 347 also.

6 C उत्गाता.

7 A C संवत्सरय्य.

8 A B C Wh सूतेति.

9 B ताञ्छस्त्रै.

10 A C प्रतिशास्ति.

11 C उत्थैर्.

12 Wh उत्थापयन्ति.

13 C तदुत्थानामुत्थितत्वम्. Cf. JB I.179 ते देवा असुराननवभ्यत्रायन् । तानसुरानेतैरेवोक्थैः प्रत्युदतिष्ठन् । यदुक्थैः प्रत्युदतिष्ठंस्तदुक्थानामुक्थत्वम् and TB II.2.8.7 उक्थैरुदस्थापयन्, तदुक्थानाम् (read so instead of उक्थ्यानाम् of the Bibl. Ind. ed.) उक्थत्वम्.

14 B अशीतिर्.

15 C चान्तं.

16 Wh अक्षरेणाक्षरेण.

17 C दुभ्रे. Note the use of the Vedic form दुह्रे which occurs in JB at I.19, 159, 236, 256, II.3, 114, 215, 410, III.157, 328, 378 also.

18 A B C तस्मात्.

19 A B C स्तायात्भवति. स्तायाद्भवति is of uncertain meaning and derivation. It is new to MW. Prof. Renou, in his Index Védique, tentatively translates स्तायाद्भू by 'se raidir (?)', following the Dutch translation 'verstijven (?)', given by Caland in Over en uit het JB, p.24. See Prof. Oertel, JBR p.103 (under the √स्ता), where he compares it with स्तायत् in AV IV.16.1 and VII.108.1. Prof. Renou informs me that our word has nothing to do with स्तायत् in AV, but it is a phonetic variant of √स्त्यै 'to coagulate, become rigid'. The termination -*āt* is not easily explicable; the ancient form must have been *स्तायाभू (afterwards स्तायाद्भू by the influence of particles in -*d*).

20 C हेवं.

21 See note 39 on JB II.14.

22 C तदीतीनाम्.

23 B आश्नुवतं.

24 B त्रिसृभिर्.

25 A B त्रिसृभिर्.

26 A B एकयामूमूर्ध्वां, C एकमामूर्ध्वां.

27 All the MSS read त्वानव which is to be corrected to द्वानव and not to द्विनव. द्वानव 'eighteen'. द्वा- as a multiplicative is new. द्वि- is expected in this role.

The total **18** is arrived at by adding up the following items : **3** (तिसृभिरेवेमं लोकम्)

+3 (तिसृभिरन्तरिक्षम्) +3 (तिसृभिरमुं [लोकं]) +4 (चतसृभिरेव दिशः) +4 (चतसृभिरवान्तरदेशान्) +1 (एकयामूमूर्ध्वाम्).

28 Cf. ŚBM VI.3.1.21, VI.8.2.10, PB VII.7.6 नव प्राणाः (cf. PB VI.8.3 and Caland's note 1 on PB VI.2.2); AB IV.16, GB I.4.6, KB VII.10, ṢB III.12, PB IV.5.21, XIV.7.6 नव वै प्राणाः ; ŚBM VI. 4.2.5, VIII.4.3.7 नव वै प्राणाः सप्त शीर्षन्नवाञ्चौ द्वौ, ŚBM I.5.2.5, V.4.1.13, XI.2.1.3 नवेमे पुरुषे प्राणाः; KS IX.16, XX.11 (=Kap XXXI.13), XXVII.9, TS III.5.10.2, V.3.2.3, VI.1.1.8, VI.6.2.1, VII.4.11.4, VII.5.8.2, VII.5.15.2, TB I.3.7.4, I.8.5.3, II.2.1.7, III.9.6.3, TĀ V.5.9, JB I.132, II.358, 431, III.176,206 नव वै पुरुषे प्राणाः; JB III.318 नव पुरुषे प्राणाः.

29 A B C संप्राणस्.

30 A B सर्वमायुर्, C and Wh (without v.l.) read सर्वायुरेति. सर्वायुष्ट्य in §31 justifies the reading सर्वायुः. But सर्वायुः with √इ is not found in the other Brāhmaṇas. Instead they always show सर्वमायुः JB I.100,111,166,232,261 (bis), 300,309 (bis), 328,334,362, II.232(237), III.110,318,330 (ter),350,377, JUB I.3.1, PB II.2.2, II. 15.3,4, III.6.3,4, VII.1.9,10, VII.5.18, IX.9.4, XX.16.4, XXI.15.6, XXII.2.2, XXII.12.23, XXIII.12.3,4, XXIV.19.2, AB I.5.6, II.7.13, II.21.4, II.30.6, III.8.10, III.14.4, III.34.10, IV.7.9, IV.10.16, VIII.11.9,10, VIII.25.2, KB XIII.5, XIII. 9, XIV.4, GB II.2.19, II.3.6,7, TS I.5.9.5, II.2.3.2,3, II.3.2.1, II.3.11.1,5, II.5.2.4, II. 5.7.4,5, III.2.1.2,3, V.1.5.7, V.6.2.2, V.6.3.1, VI.4.6.4, VII.3.3.1, TB I.7.7.5, II.2.8.8, II.3.9.1,2, III.10.9.10, III.12.5.13, ŚBM II.1.3.4(=ŚBK I.1.3.3), II.1.4.9 (=ŚBK I.1.4.9), II.2.2.14, II.4.2.6(=ŚBK I.3.3.6), IV.2.4.7, VI.7.4.2, VII.4.2.18, VIII.1.4.6, IX.1.1.33, IX.1.2.7, IX.5.1.10, X.2.6.6,19, X.4.3.1,2, X.6.1.4-9,11, X.6.5.8, XI.4.3.20, XI.8.3.6, XII.1.1.7,11, XII.2.2.5, XII. 3.4.11, XII.7.3.16, XIV.5.1.11,12, XIV. 6.3.2, XIV.9.4.13-17, MS I.4.7, I.5.14, I.8.4, I.9.5(bis), II.2.2(bis), II.3.5, III.7.3, IV.1.14, IV.2.1,2, IV.6.6, KS VII.6(=Kap V.5), IX.13(bis), X.4, XI.8, XIX.5(=Kap XXX.3), XXI.2 (=Kap XXXI.17), XXII. 10(=Kap XXXV.4), XXVI.9 bis(=Kap XLI.7 bis), XXVII.4 (=Kap XLII.4), XXVIII.1 (=Kap XLIV.1), KS XXIX. 1 (=Kap XLV.2), XXXII.3 (bis), XXXV.16 (=Kap XLVIII.14), XXXVII. 14.

31 C स्नूयते.

२.२५

अथैषौदुम्बरी राजासन्दी । तस्यै[1] बृहद्रथन्तरे[2] पूर्वौ[3] पादौ, वैरूपवैराजे अपरौ[4], शाक्वररैवते अनूच्यानि, ऋचः[5] प्राचीनम् आताना, यजूंषि तिरश्चीनं, सामान्य्[6] आस्तरणं, वाकोवाक्यम्[7] अतीरोका[8], [9]श्रीर् उपबर्हणम्[9] । तस्यै प्रजापतिश् च बृहस्पतिश् च[10] पूर्वौ पादाव् अधारयतां, सोमश् च वरुणश् चापरौ । [11]तस्याम् एतम् आदित्यम् अभ्यषिञ्चन्त[11] । वसवो राज्याय रुद्रा वैराज्यायादित्या स्वाराज्याय[12] विश्वे देवास् साम्राज्याय मरुतस् सार्ववश्याय साध्याश् चाप्त्याश् च पारमेष्ठ्याय[13] । तन् न हैतावत् कयाचन देवतया जितं[14] यावद् आदित्येन । ये हि सुता देवानाम्[15] आसंस् त एनम् असुवत । तस्मिन् दिशो अपित्वम् ऐच्छन्त[16] यथा राजनि [17]विजितिन्य् अपित्वम् इच्छन्त[17] एवम् । ता[18] अब्रवीत्[19]—[20]प्रदानं मे[20] प्रयच्छतेति[21] । सेयं प्राची दिक् प्रायच्छन्[22] मद् उदयेत्य्

अहश् च सत्यं च । माम् [23]अभ्य् उदयेत्य् ऊर्ध्वा[23] दिक्[24] प्रायच्छत्[25] क्षत्रं च राष्ट्रं च । माम् अभ्य् अपक्रामेति[26] दक्षिणा[27] दिक् प्रायच्छद् अन्नं च रथं च । माम् अभ्य् अपक्रामेत्य् उदीची दिक् प्रायच्छद् रूपं च वर्णं च । समया माम् अयेत्य् अन्तरिक्षं प्रायच्छत्[28] प्रकाशं चासंबाधं[29] च । माम् अभ्य् अस्तम् अयेति प्रतीची[30] दिक् [31]प्रायच्छद् ऋतं[31] च रात्रिं[32] च । अनु माम् आ तपेति[33] पृथिवी प्रायच्छत्[34]—॥ २५ ॥

☞ For this section cf. PB V.5, DŚS X.4.7-8 and AB VIII.12-14. §§25 and 26 have been edited by Prof. Caland in Auswahl §117.

1 तस्यै is syntactically equivalent to the genetive (तस्याः).

2 A B C बृहद्रथंन्तरे.

3 A B C पूर्वौ.

4 A B C अपरो.

5 C ऋचाः.

6 C समान्य्.

7 C वातोवाक्यम् (त and क are confused in the Grantha script). On वाकोवाक्य see Eggeling, ŚBM XI.5.6.8, note 3.

8 A B अतीरोको, C अतीरोका. अतीरोक = अतिकाश (Auswahl §117, note 9).

9 C श्रीरूपबर्हणम्.

10 C adds नू after it.

11 A तस्यनमेतमादित्य-, C तस्यनमेतदादित्य-मभ्यषिञ्चन्त्य. Cf. JB III.152 तस्मा एतां राजासन्दीं न्यदधुः । तस्यामेनमभ्यषिञ्चन्त—वसवो राज्याय रुद्रा वैराज्यायादित्या स्वाराज्याय विश्वे देवास्साम्राज्याय मरुतस्सार्वैवश्याय साध्याश्चाप्त्याश्च पारमेष्ठ्याय, and JB III.366-367 तस्मै जातायैतां राजासन्दीं न्यदधुः । तस्यामेनमभ्यषिञ्चन्त—वसवो राज्याय रुद्रा वैराज्याया-दित्या स्वाराज्याय विश्वे देवास्साम्राज्याय मरुतस्सार्वैवश्याय साध्याश्चाप्त्याश्च पारमेष्ठ्याय.

12 A C स्वराज्याय.

13 B पारमेष्ठ्याय.

14 Note the use of the instrumentalis agentis with the participial form of √जि as in KB XXIII.4, instead of the genetivus agentis which is commoner: JB I.182 (Auswahl §67, p.73), II.215 (bis), ŚBM I.6.3.26 (सर्वं म आप्तमसत्सर्वं जितं), I.7.2.5 (तस्य सर्वमाप्तं सर्वं जितं), II.5.4.10, IV.5.1.11, IV.6.4.4, IV.6.9.20, VI.7.3.5, XII.5.2.8,13, ŚBK I.3.4.11, I.5.3.10, JUB I.10.8, I.31.10, III.33.8, TB III.10.9.3.

15 C देवतानाम्.

16 C यैछिन्त.

17 A B विजितिन्व-, C विजितिन्वपित्वमिछिन्त.

18 ताः sc. दिशः acc. pl.

19 B अब्रवी.

20 C प्रदानमेम.

21 B प्रायच्छतेति, C प्रयछितेति.

22 C प्रायछित्.

23 A B अभ्युदेत्यूर्ध्वा, C अभ्युदेन्यूर्ध्वा.

24 After it C inserts एनमस्तुवत तस्मिन्भि-शोपित्वमैछन्त यथा राजनि विजितिन्वपित्व.

25 B प्रायच्छ, C प्रायछित्.

26 C अभ्युपक्रामेति.

27 A B दक्षिण.

28 B प्रायच्छ, C प्रायछत्.

29 A चासम्बाधां.

30 C उदीची.

31 C प्रायछिद्रतं.

32 So emended by Caland in Auswahl §117. A B C -रात्रं.

33 A B C तवेति.

The verbal phrase अनु + आ + √तप् is new to MW and PW. Renou translates it as 'répandre de la chaleur sur' in his Index Védique.

Oertel has translated अनु मामातपेति... प्रायच्छत् (JB II.25-26): "The earth bestowed on him (=āditya) rest and unyoking (saying): 'Heat me all along', then the waters considered themselves better, they bestowed on him journeying and going-forth (saying): 'We will heat (*viz.* with the reflected rays of the sun)

toward thee' " (Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas, p.330).

34 This sentence is completed in the next section.

२.२६

—क्षेमं च विमोकं च । अथ हाप श्रेयसीर् मेनिरे । ताः प्रति त्वा वयम् आतपाम[1] इति यात्रां[2] च प्रयां च प्रायच्छन् । [3]अद्भिर् ह[3] वा एष एतद् एत्य् अपाम् एवायेनन[4] । तासाम् एतासाम् [5]ऊर्ध्वाश् छायाः[5], प्रति हैनं तद् आतपन्ति[6] । स एवम् एता दिश उपाप्नोति[7] । अस्यै प्राच्यै[8] दिश उदेति । अभ्य् उदेतीमाम् ऊर्ध्वां[9] दिशम्[10] । षड् इत्थं[11] मास[12] एति, षड् इत्थ(म्) । समयान्तरिक्षम्[13] एति । अभ्य् अस्तम् एतीमाम्[14] अपरां दिशम् । अन्व् इमां पृथिवीम् आतपति । तद् यथा पतिर् जाया अनुसञ्चरेद् एवम् एवैना एष एतद् अनुसञ्चरति ।

स ऐक्षताहम् एवेदं[15] सर्वं संवृणजा[16] इति । [17]स वशम्[18] एव दिव[19] आदत्त, क्षत्रं नक्षत्राणाम्[20], आत्मानम्[21] अन्तरिक्षस्य, रूपं वायोर्, आज्ञां[22] मनुष्याणां, चक्षः[23] पशूनाम्, ऊर्जम् अपां, रसम् ओषधीनां, चरथं[24] वनस्पतीनां, शिश्नं[25] वयसाम्, अर्चिषम् अग्नेर्[26], हृदयं पृथिव्यै, गन्धं हिरण्यस्य, स्तनयित्नुं वाचस्, सङ्गमं पितॄणां[27], भां[28] चन्द्रमसः । तद् यद् एतेषां भूतानाम् आदत्त, तद् आदित्यस्यादित्यत्वम्[29] । स य एतद् एवं वेदैष[30] एवादित्यो भूत्वैतस्यां राजासन्द्याम् आस्ते ॥ २६ ॥

1 प्रति+आ+√तप् is a new verbal phrase, which has been translated by Prof. Renou in his Index Védique as 'briller en face'.

2 C धात्रां (ध and य are easily confused in the Grantha script).

3 A B C अत्भिर्ह. ह is omitted in Auswahl §117.

4 See Auswahl §117, note 12.

5 A B ऊर्ध्वंच्छायाः, C ऊर्ध्वछायाः.

6 A B C आतपतन्ति.

7 C उपाप्नाति.

8 In अस्यै प्राच्यै note the dative form in place of the ablative.

9 A B C ऊर्ध्वा.

10 A B C निशम्.

11 See Auswahl §117, note 14.

12 मासः is the acc. pl. of मास्.

13 B समाया-.

14 C एतिमाम्.

15 A एदं.

16 A C सम्मृणजा, B समसृणजा.

17 Cf. JB III.357 स वशमेव दिव आदत्त क्षत्रं नक्षत्राणामात्मानमन्तरिक्षस्य रूपं वायोराज्ञां मनुष्याणां चक्षुः (so all MSS) पशूनामूर्जमपां रसमोषधीनां चरथं (all MSS read चरसं) वनस्पतीनां शिश्नं वयसामर्चिमग्नेर्हृदयं (so all MSS) पृथिव्यै गन्धं हिरण्यस्य स्तनयित्नुं वाचस्संगमं पितॄणां भां (so all MSS) चन्द्रमसः । तद्यदेतेषां भूतानामादत्त तदादित्यस्यादित्यत्वम्.

18 A C पशम् (प and व are easily confused in the Grantha script), B वंशम्.

19 C दिशव.

20 He TOOK AWAY the *kṣatra* of the nakṣatras and that is why they are called NA*kṣatras*. Cf. ŚBM II.1.3.18-19.

21 C आमानम्. Here आत्मा means 'body'.

22 A B C आज्ञा.

23 C चक्ष.

24 All the MSS, including those consulted by Caland, read चरसं. In the parallel JB III.357 too चरसं has no v.l.

Moreover, चरथ is not found in the other Brāhmaṇas, except AB II.2 which Sāyaṇa takes as च and रथ.

25 A B C शिस्नं.

26 A B अश्र, C अश्नु.

27 C पितृणा.

28 C भं. भा is also used in the Brāhmaṇa prose besides भास्, *e.g.* ŚBM IX.4.1.9, XI.8.3.11 (भां).

29 For the derivation of आदित्य from आं+√दा cf. JB III.357 तद्यदेतेषां भूतानामादत्त तदादित्यस्यादित्यत्वम्, JUB IV.2.9 तदादित्यानाम्। प्राणा वा आदित्याः। प्राणा हीदं सर्वमाददते, TB III.9.21.2 यदसुराणां लोकानादत्त तस्मादादित्यो नाम, ŚBM II.1.2.18 तेषामेष उद्यन्नेव वीर्यं क्षत्रमादत्त तस्मादादित्यो नाम, ŚBM XI.6.3.8 एते हीदं सर्वमाददाना यन्ति। ते यदिदं सर्वमाददाना यन्ति तस्मादादित्या इति, JB II.77 एते हीदं सर्वमाददाना यन्ति। तस्मादादित्या इति. A different etymology is given in AB III.34 तस्य यद्रेतसः प्रथममुददीप्यत तदसावादित्यो ऽभवत्.

30 B वेदै.

२.२७

न ह ब्रूयात्—सत्त्रम् आसिष्य इति। अमिष्यामीत्य्[1] एव वक्तव्यम्। द्वे ह वाव देवते [2]सत्त्रम् आसाते[2] प्राणापानाव् एव। तयोस् सो ऽभ्यारोहः। तद् यत् ताव् इदं सत्त्रायेते तस्मात् तौ सत्त्रसदौ। तस्माद् उ [3]अमिष्यामीत्य् एव[3] वक्तव्यम्[4]। तस्यैष श्लोकः[5]—

सप्तर्षयः प्रतिहितास्[6] सुभूते
सप्त पश्यन्ति बहुधा निविष्टौ।
सप्तैतं लोकम् उपयन्त्य् आपो
ऽस्वप्नजौ सत्त्रसदौ यत्र देवाः॥[7]

इति। सप्तर्षयः[8] प्रतिहितास् सुभूत इति पुरुषो वै सुभूतम्। त इमे सप्तर्षयः प्रतिहिताः प्राणा[9] एव। सप्त पश्यन्ति बहुधा निविष्टाव् इति बहुधा ह्य् एतौ निविष्टौ पश्यन्ति यत् प्राणापानौ[10]। सप्तैतं लोकम् उपयन्त्य् आप इतीमा द्र्यीर्[11] [12]आप इमा द्र्यीर्[12] इमा एका इमा द्र्यीर् अवाचीः। अस्वप्नजौ सत्त्रसदौ यत्र देवा इत्य् एते एव ते देवते। स य एतद् एवं वेद[13]—॥ २७॥

1 C अमिष्यामित्य्.

2 A सत्रमासते, C सत्रसासाते.

3 C अमिष्यामीत्तेव.

4 C वक्तव्य.

5 C श्योक.

6 A B C प्रतिहिता.

7 Cf. VS XXXIV.55
सप्त ऋषयः प्रतिहिताः शरीरे
सप्त रक्षन्ति सदमप्रमादम्।
सप्तापः स्वपतो लोकमीयुस्तत्र
जागृतो अस्वप्नजौ सत्रसदौ च देवौ॥

8 C interpolates श्यन्ति यत्प्राणापान सप्तैत.

9 C प्रणा.

10 Cf. JUB III.2.13 बहुधा ह्येवैष निविष्टो यत्प्राणः.

11 C द्र्यीर्.

12 A reads अवाचीर् for आप इमा द्र्यीर्, B omits आप इमा द्र्यीर्.

13 This sentence is continued into the next section.

२.२८

—यदि च स ह सत्त्रम् आस्ते यदि च नाथ हास्यासितम्[1] एव सत्त्रं भवति। य उ एवं विद्वाञ् [2]छ्रमम् उपपरैत्य्[2] एते एवास्य देवते[3] भागास् सत्त्रम् आसाते सोऽनार्तिम्[4] संवत्सरस्योदृचं गच्छति[5]।

[6]असाव् एव संवत्सरो यो ऽसौ तपति। तस्य यद्[7] भाति तत् संवद्[8], यन् मध्ये कृष्णं मण्डलं तत् सर इत्य् अधिदेवतम्[9]। अथाध्यात्मम्। अयम् एव संवत्सरो यो ऽयं चक्षुषि पुरुषः। तस्य यच् छुक्लं तत् संवद्[10], यन् मध्ये कृष्णं मण्डलं तत् सरः। तस्यैष श्लोकः—

मद् एवोदेति[11] सूर्यो ऽस्तं[12] [13]मद् उ[13] च[14] गच्छति।
मां सर्वे देवा अन्वायत्ता माम् उ नात्येति किं चन ॥

इति। मद् एवोदेति[11] सूर्य इत्य् एवंविदो ह वाव सूर्य उदेति। अस्तं[15] मद् उ च गच्छतीत्य् एवंविदो[16] ह वावास्तम् एति। मां सर्वे देवा अन्वायत्ता[17] इत्य् एवंविदं ह वाव सर्वे देवा अन्वायत्ता। [18]माम् उ[18] नात्येति[19] किं [20]चनेत्य् एवंविदं[20] ह वाव न किं चनात्याति[21] ॥ २८ ॥

1 C हास्यासितेम्. ह+अस्य+आसितम्.

2 A छ्रममुवपरैत्य्, C चम्मुरवपरैत्य्.

3 एते एव देवते refers to प्राणापानौ of JB II.26 द्वे ह वाव देवते सत्त्रमासाते प्राणापानावेव.

4 C नार्तं.

5 C गछिति. Cf. JB II.29,44,56 अनार्त एव संवत्सरस्योदृचं गच्छति, JB II.43,52 अनार्तस्संवत्सरस्योदृचं गच्छति, ŚBM III.1.1.12, III.1.3.23, III.2.4.12, III.4.3.18 यज्ञस्योदृचं गच्छानि, ŚBM III.2.4.12 यज्ञस्योदृचं गच्छति, ŚBM III.4.3.18 यज्ञस्योदृचं गच्छेमेति यज्ञस्योदृचं गच्छानीत्येवैतदाह, ŚBM XIII.4.2.17 एतस्योदृचं गमिष्यन्ति, ŚBM IV.6.8.2 यज्ञस्योदृचं गत्वा, TS III.4.3.6 अनार्त उदृचं गच्छति, TS VII.5.1.3 अनार्ता एवोदृचं गच्छन्ति, ŚBM XIII.1.6.3, TB III.8.9.4 उदृचं गच्छन्ति.

6 Cf. the parallel JB II.60.

7 A B C यत्.

8 A B C संपद् (in the Grantha script प and व are easily confused).

9 अधिदेवतम् is used several times in the ŚBM and JUB. It is not to be emended to अधिदैवतम्.

10 A संपद्, C वेत्.

11 B एवेदेति.

12 A B C स्त (ऽ not being used in our MSS).

13 A मुद्, B C मूद्.

14 B C प.

15 C अस्तम.

16 C एविदो.

17 After it A B C insert इत्येवंविंद ह वोदेति सूर्य इत्येवंविदो ह वाव सूर्य उदेत्यस्तम मदु च गच्छतीत्येवंविदो ह वावास्तमेति मां सर्वे देवा अन्वायत्ता. This insertion is clearly a complicated dittography.

18 C मामा.

19 A B C नान्येति.

20 C चनेत्यवंविदं.

21 C चनात्येदि.

२.२९

तद् आहुः किं संवत्[1] किं सरं[2] किम् अयनम् इति। स ब्रूयात् त्रय्य् एव विद्या संवत्[3]। तां हि सर्वे देवास् संवान्ताः[4]। अहोरात्रे[5] एव सरः[2]। ते हीदं सर्वं सरतः। आदित्य एवायनम्। स ह्य् एषु [6]लोकेष्व् एति[6]। इत्य् अधिदेवतम्[7]। अथाध्यात्मम्। अन्नम् एव संवत्। तद् धीदं[8] सर्वं संवान्तम्। वाग् एव सरः[2]। वाचा[9] हि पुरुषस् सरति। प्राण एवायनम्। स ह्य् आस्मिन्[10] सर्वस्मिन्न् एति। स य एवम् एतद् अधिदेवतं चाध्यात्मं च संवत्सरायणं[11] वेदानार्तं[12] एव संवत्सरस्योदृचं गच्छति[13]।

तद् आहुः कथं संवत्सर[14] एकच्छन्दा बार्हतो भवतीति—॥ २९ ॥

1 C सवत्.

2 Note that here it is सरं in all the MSS while further on in this section it is सरः in अहोरात्रे एव सरः and वागेव सरः. Is सरम् due to gender attraction with the following neut. अयनम्? Cf. also JB II.60.

3 C संवत्स.

Note the splitting up of the word संवत्सर into संवत्+सर. In later times it was abbreviated to संवत्. The correct analysis is सं+वत्सर.

4 Formally संवान्त is a past participle of √वम्, functionally it is active. Cf. AB III.46 वान्त, GB I.3.11 उद्वान्त, MS III. 10.3 अभिवान्त. सम्+√वम् is not found elsewhere.

5 Here अहोरात्रे but अहोरात्रौ in JB II. 30. On it see Thieme in Gaṅgānātha Jhā Comm. Vol. Note that the compound अहोरात्र is used in all the genders:

masc. (*pl.* VS, *du.* AV and PB, *sg.* or *pl.* MBh)

neut. (*pl.* RV and VS, *du.* AV and VS, *sg.* or *du.* or *pl.* MBh)

fem. (*pl.* JUB).

6 B C Wh लोकेष्वति.

7 C अधीदेवतम्.

8 A धीतं

9 C वाचया.

10 A B अस्मि.

11 B संवत्सरा, Wh संवत्सरायनं.

12 C देवदानार्तं.

13 See note 5 on JB II.28.

14 A C संवत्सरः.

२.३०

—अहोभिर् इति ब्रूयात्। कथम् अहोभिर् इति। अतिरात्राव्, आरम्भणीय-महाव्रतीये[1] अहनी, [2]पृष्ठ्याभिप्लवाव्, अभिजि(त्)[2], त्रय स्वरसामानः[3], प्रत्यञ्चस्[4] त्रय स्वरसामानो, विश्वजिद्[5], गोआयुषी[6], दशरात्रो[7], वैषुवतम्[8] एव सप्तत्रिंशम्[9] एतास्मिन् स्वर्गे लोकेऽध्यूढम्। तस्यैष श्लोकः —

[10]तां विंशति(स्) सप्तशतानि[10]चाहु(ष्)
षट्त्रिंशिनीं बृहतीं[11] कल्पमानाम् ।
सानुष्टुब् भूत्वा पशुभिस् सयोनिर्
देवान् पितॄन्[12] ददते[13] मनुष्यांश् च ॥

इति । तां विंशतिस् सप्तशतानि[14] चाहुर् **इत्य् अहोरात्रा एव ते** । षट्त्रिंशिनीं[15] बृहतीं कल्पमानाम् **इत्य् एवं ह तद् अहोभि(ष्) षट्त्रिंशिनी बृहती[16] कल्पते** । सानुष्टुब् भूत्वा पशुभिस् सयोनिर् **इतीयम्[17] एव दिग् [18]गाम् आहरद्[18] इयम् अश्वम् [19]इयम् अजाम्[19] इयम् आविम् । अनुष्टुभे[20] वा एतस्यै सत्यै[21] दिशश् शुल्कम् आहरन्न्[22] इत्य् एवं ह तत्[23]** । देवान् पितॄन्[24] ददते मनुष्यांश् चेति[25] । **[26]वाग् वा[26] अनुष्टुप् । वाचो[27] वा इदं सर्वं यतम् । एवं वै संवत्सर एकच्छन्दा[28] बार्हतो भवतीति** ॥ ३० ॥

1 A B -महाव्रतीये, C आरम्भणीयामहाव्रतीये. The atirātras are the opening and closing days of the gavāmayana. Ārambhaṇīya and mahāvratīya days are the second and the last but one days of the gavāmayana respectively.

2 C पृष्ठ्यामिजि. Pṛṣṭhyas and abhiplavas are six-day-periods (ṣaḍahas), performed in several months of the one-year long gavāmayana. Abhijit comes in the sixth month.

3 C स्वरसामान.

4 Six svarasāman days are referred to here. The three are those that precede the central or viṣuvat day and the other three are subsequent (प्रत्यञ्चः) to it.

5 A B C विश्वजित्. Viśvajit is a day which comes in the seventh month of the gavāmayana after the three posterior svarasāman days.

6 The go- and āyuṣ days are performed in the twelfth month of the gavāmayana.

7 Daśarātra is a period of ten days which follows the go- and āyuṣ days

8 C वैषुतेम्. The viṣuvat is the central day, coming between the first and second halves of the gavāmayana.

previous 36 days of different rites in the gavāmayana being: 1-2 the atirātras, 3 ārambhaṇīya, 4 mahāvrata, 5-10 pṛṣṭhya ṣaḍaha, 11-16 abhiplava ṣaḍaha, 17 abhijit, 18-20 three svarasāmans, 21-23 posterior three svarasāmans, 24 viśvajit, 25-26 go- and āyuṣ days, 27-36 ten days of the daśarātra.

10 B ता विंशतिसप्तदशतानि, C तन् विशतिसप्तशतानि.

11 A B C बृहती.

12 C पितृन्.

13 ददते is sg.

14 C सप्तशतिशतानि.

15 B षट्त्रिंशनीं.

16 C बृहति.

17 C इतियम्.

18 B भामहरद्.

19 B इयमजम्, C omits इयमजाम्.

20 A B अनुष्टुमि, C अनुष्टुभिर.

21 A B सते, C तते.

22 A B C अहरन्न्.

23 B तन्.

24 C पितृन्.

25 A B C चोति.

26 C वाधा.

27 वाचो=वाचा+उ.

28 A B C एकश्छन्दा.

२.३१

अयम् एव स्पृष्ठ्यो[1] यो ऽयं पवते। एतेन हीदं सर्वं स्पृष्टम्। स्पृष्ठ्यो ह वै नामैषः[2]। तं पृष्ठ्य[3] इति परोक्षम् आचक्षते। सर्वान् कामान् स्पृशति य एवं वेद।

असाव एवाभि[4]प्लवो यो ऽसौ तपति। एष हीदं सर्वम्[5] अभि[4]प्लवते[6]।

तद् आहुर् यत् पृष्ठ्याभिप्लवाव् इत्य् आचक्षते[7] ऽभिप्लवम् उ वै पूर्वम् उपयन्ति। कथं पृष्ठ्यः पूर्व उपेतो भवतीति[8]। स ब्रूयाद् यद् एवायम्[9] अवरो वायुः पवते पर आदित्यस् तेनेति। अथो यत् परं[10] सन्तम् अभिप्लवम् अवरम्[11] उपयन्ति व्यतिषंगाया-[12] निर्मार्गाय[13] सर्वायुष्ठायै[14]।

तद् आहुर् यच् चत्वारो ऽभिप्लवस्य[15] स्तोमाष् षट् पृष्ठ्यस्य[16] कथं तत् सभारम्[17] इति। स ब्रूयाद् यद् एवैते सदृशि[18] देवते वायुश् चादित्यश् च तेन सभारम् इति। अथो यद्[19] ब्रह्माभिप्लवः क्षत्रं पृष्ठ्यस् तेनो एवेति[20] ॥ ३१ ॥

1 स्पृष्ठ्य is not found in MW, VPK and Index Védique.

2 A B C नामेश.

3 For the connection of पृष्ठ्य with √स्पृश् cf. JB III.117 (Auswahl §185) तद्दिवि स्पृष्टमतिष्ठत्। यद्दिवि स्पृष्टमतिष्ठत् तत् स्पृष्टानां स्पृष्टत्वम्। स्पृष्टा ह वै नामैतानि। तानि पृष्ठानीति परोक्षमाख्यायन्ते। सर्वान् कामान् स्पृशति य एवं वेद, KB XXIV.8 पृष्ठैर्वै देवा: स्वर्गं लोकमस्पृक्षन्...स्वर्गस्यैव लोकस्य स्पृष्ट्यै, GB I.4.23 सर्वै: पृष्ठ्यै: स्वर्गं लोकमभ्यस्पृशन्त। यदभ्यस्पृशन्त तस्मात् स्पृश्य:। तं वा एतं स्पृश्यं सन्तं पृष्ठ्य इत्याचक्षते परोक्षेण, SBM XII.2.2.11 यदस्पृशंस्तस्मात् पृष्ठ्य:. Also see Adhvara-mīmāṃsā-kutūhala-vṛtti on Jaiminī-sūtras p.19, line 11f.

4 C omits -प्लवो योऽसौ तपति। एष हीदं सर्वमभि-.

5 B स्वर्वम्.

6 For the derivation of अभिप्लव from अभि+√प्लु cf. JB II.440 ते देवा एतमभिप्लवं समभरन्। तेनाभ्यप्लवन्त। तदभिप्लवस्याभिप्लवत्वम्, SBM XII.2.2.10 यदभ्यप्लवन्त तस्मादभिप्लवा:, KB XXI.6 यदेवैष षडह: पुन: पुनरभिप्लवते तस्मादभिप्लवो नाम, GB I.4.23 स्वर्गं लोकमभ्यप्लवन्त। यदभ्यप्लवन्त तस्मादभिप्लव:. It is derived from √प्लु at SBM XII.2.4.8 प्लवन्त इव वा अभिप्लवा:.

7 C आचक्षत.

8 Grammatically, having a smaller number of syllables the word पृष्ठ्य precedes the word अभिप्लव. But ritually, in the first half of the gavāmayana, abhiplavas precede pṛṣṭhyas. Hence the explanation of the grammatical sequence. See Caland, Acta Orientalia, Vol. IX, p.59f. 'A Rhythmic Law in Language'.

9 C एवाधम् (ध and य are confusable in Grantha).

10 A B C पर.

11 C Wh omit अवरम्.

12 A B व्यतीषंगाया-, C व्यतिषंग,या-.

13 अनिर्मार्गाय is of common occurrence in the Saṃhitās : MS I.8.5, II.3.1, IV.3.6, IV.4.1, KS XII.5, 8, 13, XXIV.10, Kap XXXVIII.3. But in the other Brāhmaṇas it is quotable only from GB II.2.8. (see Miss Gaastra, p.173 note 10). It recurs in JB I.201, III.92.

14 C सर्वाय्यिष्ठायै. सर्वायुष्ठायै recurs in JB I.335. It is unquotable from elsewhere. सर्वायुष् is met with.

15 C हिप्लवस्य. The four stomas of the abhiplava-ṣaḍaha are trivṛt, pañcadaśa, saptadaśa and ekaviṃśa (see SBM XII.2.2.12).

16 The six stomas of the pṛṣṭhya-ṣaḍaha are the trivṛt, saptadaśa, ekaviṃśa, triṇava and trayastriṃśa.

17 समार is not found in MW, VPK and Index Védique. Cf. समारतायै in KB IV.1, XVIII.11, XIX.8 and ŚBK I.2.1.10. Caland (ŚBK introd., III §15, p.55) translates समारता as 'the having-the-same-weight'.

18 So all MSS. The dual of सदृश fem. is सदृश्यौ (Auswahl §174), the dual of सदृश is सदृशौ.

19 A B C यत्.

20 Supply समारम् to complete the sense.

२.३२

तद्[1] आहुर् यद् एते पृष्ठ्यस्य विषमा[2] स्तोमास् त्रिवृत् पञ्चद[श]स् [3]सप्तदश एकविंशस्[3] त्रिणवस् त्रयस्त्रिंश[4] इति, कथम् एतत् समात् समम् उपेतं भवतीति। स ब्रूयाद्[5] ब्रह्म वै त्रिवृत्[6]। क्षत्रं पञ्चदशः[7]। ब्रह्म वै क्षत्रा[ज्] ज्यायः[8]। तेन समात् समम् उपेतं भवति[9]। विद्[10] सप्तदशः[11]। क्षत्रम् उ वै विशो ज्यायः। तेन समात्[12] समम् उपेतं भवति। एकविंशं[13] स्तोमम् अनु शूद्रः[14]। वैश्यो वै [15]शूद्राज् ज्यायान्। तेन[15] समात् समम् उपेतं भवति। त्रिणवं स्तोमम् अनु ग्राम्याः पशवः। शूद्रो वै ग्राम्येभ्यः पशुभ्य श्रेयान्। अत्ता[16] हि स तेषाम्[17]। तेन समात् समम् उपेतं भवति[18]। त्रयस्त्रिंशं[19] स्तोमम् अन्व् आरण्याः पशवः। ग्राम्या वै पशव आरण्येभ्यः पशुभ्य श्रेयांसः। बिभ्यत इतर[20] चरन्त्य् अधिगन्तेतरेषां हन्ता। तेन समात् समम् उपेतं भवति।

तद् आहुः कस्माद् [21]एकरूपो ऽभिप्लवो[21] द्विरूपः पृष्ठ्यस् समान[22] एव सन् व्यूढश् च समूढश् चेति। स [23]ब्रूयाद् यस्माद्[23] इदं ब्रह्म ब्रह्मैव[24]। अथ यस्माद् उ क्षत्रियस् सन् ब्राह्मणो भवति तस्माद् एकरूपो[25] ऽभिप्लवो द्विरूपः पृष्ठ्य इति[26]।

तद्[27] धैतद् एके ऽभिप्लवस्य षष्ठम् अहर् उक्थ्यं[28] कुर्वन्त्य् एवं समारम् इति। तद् उ होवाच शाट्यायनिर् मोहयन्ति[29] त ऽभिप्लवं ये तथा कुर्वन्ति। अब्रह्म तर्हि[30] भवति। तस्मात् तथा न कार्यम् इति।

अथ हैके पृष्ठ्यस्य षष्ठाद् अह्नो द्विपद[31] उद्धरन्त्य् एवं समारम् इति। तद् उ होवाच शाट्यायनि[32] स्वर्ग एष लोको यत् पृष्ठ्यष् षडहः[33]। यजमान एष निदानेन[34] यद् द्विपदः। तम् आयतनाच् च्यावयन्ति। स य एनांस् तथा चक्रुषो[35] ब्रूयाद् आयतनाद् वा च्योष्यन्ते ऽस्माद् वा लोकाद्[36] इति, तथा हैव स्युः[37]। तस्मात्[38] तथा न कार्यम् इति ॥ ३२ ॥

1 A B C ताद्.

2 All the stomas of the pṛṣṭhya-ṣaḍaha are odd numbers: trivṛt 9, pañcadaśa 15, saptadaśa 17, ekaviṃśa 21, triṇava 27, trayastriṃśa 33.

3 B सप्तदशैकविंशस्.

4 A B C त्रयस्त्रिंश.

5 A B C ब्रूयात्.

6 A B C त्रवृत्. The nine-versed stoma is priesthood (cf. Caland, PB XIX.

17.3) because both of them are sprung from the mouth of Prajāpati (PB VI.1.6 and JB I.68). Also cf. Sāyaṇa on PB II. 17.4 योऽयं त्रिवृत्स्तोमः ब्रह्म वै ब्राह्मणजातिः खलु उभयोः प्रजापतिमुखजन्यत्वात्.

7 The pañcadaśa stoma is the nobility (क्षत्रम्) because both of them were created by Prajāpati from his breast and arms (PB VI.1.8 and JB I.68). Cf. Sāyaṇa on PB XIX.17.3 पञ्चदशस्तोमस्य क्षत्रियस्य प्रजापतिबाहुजन्यत्वसाम्यादेकत्वोपचारः.

8 Cf. PB XI.1.2 ब्रह्म हि पूर्वं क्षत्रात्.

9 C inserts विड् सप्तदशः क्षत्रमु वो विशो ज्यायस्तेन समात् समुपेतं भवतीति स ब्रूयात् after भवति.

10 B विराड्.

11 The saptadaśa stoma is the विड्, because both were born from the middle, the belly, of Prajāpati (JB I.69).

12 C समत्.

13 B एकविंश.

14 Here uniformity is broken by not identifying एकविंश स्तोम with शूद्र whereas at JB I.69 and PB VI.1.11 both of them are said to be born from Prajāpati's feet. AB VIII.4 actually says शौद्रो वर्ण एकविंशः. The śūdra has been said to come after the ekavimśa stoma because he comes after the kṣatriyas and vaiśyas who are identified with the ekavimśa stoma in PB II. 16.4 क्षत्रमेकविंशः, TB 1.8.8.5 विड् वा एकविंशः.

15 B शूद्राज्यायांस्तन, C शूद्राज्यायास्तन.

16 A अत्तात्ता, C अन्तानत्ता.

17 Cf. JB I.252 चत्वारोऽस्तारष्षडाद्या : । ब्राह्मणश्च राजन्यश्च वैश्यश्च शूद्रश्चैतेऽस्तारः, गौश्चाश्वश्चाजाश्चाविश्च व्रीहिश्च यवश्चैत आद्याः.

18 C inserts तदाहुः कस्मादेकरूपोभिप्लवे द्विरूपः पृष्ठ्यस्सामान एव सन् व्यूढश्च समूढश्चेति स ब्रूयादस्मादिदं.

19 A B C त्रयस्त्रिंश.

20 इतरे 'latter'.

21 A एकरूपाभिप्लवो, C एकरूपाभिप्लव.

22 C सामान.

23 A ब्रयद्यस्माद्, B ब्रयदस्माद्, C बूयदस्माद्.

24 B ब्रह्मेव.

25 A C एकरूपा.

26 C इते.

27 C omits त-.

28 Usually the sixth day of the abhiplava-ṣaḍaha is an agniṣṭoma.

29 B C मेह्यन्ति. नोह्यन्ति 'they disorder' (Eggeling, ŚBM IV.1.2.19 and XI. 5.5.13).

30 A B C तर्हि.

31 B द्विवद.

32 C repeats मेंह्यन्ति तेभिप्लवं ये तथा कुर्वन्त्यब्रह्म तर्हि भवति तस्मात्तथा न कार्यमित्यथ हैके पृष्ठ्यास्य षष्ठादह्नो द्विपद उद्धरन्त्येवं सभारमिति तदु होवाच शाट्यायनि.

33 Cf. PB XVI.15.6 स्वर्गो लोकः पृष्ठानि.

34 A B C निदादेन.

35 C चक्रतो.

36 A B C ल्लोकाद्.

37 Cf. JB I.335 स य एनांस्तथा चक्रुषो ऽनुव्याहरेदिति वेति वा भविष्यन्तीति तथा हैव स्युः, JB II.37 स य एनांस् तथा चक्रुषो ब्रयादायतनाद्वा च्योष्यन्ते ऽस्माद्वा लोकादिति तथा हैव स्युः । तस्माद् यथैवेतरेषामह्नां तथा कार्यम्...स य एनांस्तथा चक्रुषो ब्रूयात् प्राणापानाबुदरवात्सुर्मरिष्यन्तीति तथा हैव स्युः.

38 A B C चस्मात्.

२.३३

तद् आहुर् यद् इदं प्रायणीयम् अहस् त्रिवृद् आचक्षते, प्रायणीयम् इत्य् अदश् चतुर्विंशं', कथम् एतत् त्रिवृता प्रयतं भवतीति । स ब्रूयाद् यद् एवैते चत्वारिंशा

त्रिवृतस् संपद्यन्ते तेन त्रिवृता प्रयतं भवतीति। अथो यच् चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री तेनो एवेति[2]।

तद् आहुः कथम् [3]एतद् वैषुवतीयम् अहश् छन्दोम्यं[3] भवतीति। स ब्रूयाद् यावन्ति सप्तानां चतुरुत्तराणां[4] छन्दसाम् अक्षराणि तावत्य् एतस्याह्न स्तोत्रियाः। तेन[5] छन्दोम्यं भवतीति।

तद् आहुर् यद् उपरिष्टाद्[6] विषुवतश् छन्दोमान्[7] उपयन्ति कथं पुरस्ताद् विषुवतश् छन्दोमा उपेता भवन्तीति। स ब्रूयाद् य एवैष आरम्भणीयस्याह्नश्[8] चतुर्विंश[श्] छान्दोमिकस्तोमस् तेन[9] पुरस्ताद् विषुवतश्[10] छन्दोमा उपेता भवन्तीति। अथो यद् एव पृष्ठ्यस्य द्वे द्वे अहनी समस्ते छन्दोमास्[11] संपद्यन्ते तेनो[12] एवेति ॥ ३३ ॥

1 All the stotras of the prāyaṇīya atirātra are 24-versed (PB IV.2.4).

2 To complete the sense add प्रयतं भवति after एवं. Cf. PB IV.2.5 चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री। तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री। तेज एव ब्रह्मवर्चसमारभ्य प्रयन्ति.

3 C एतद्वैषुवतीयमहश्छन्दोम्यं. छन्दोम्य is not found in MW, VPK and Index Védique. Chandomas are the seventh, eighth and ninth days of the daśarātra.

4 See Indische Studien Vol.VIII, p.16.

5 C ते.

6 C उपरिष्टोद्.

7 The chandoma days are performed in the last month of the gavāmayana long after the viṣuvat, which comes just before the seventh month.

8 C -स्याहश्.

9 C तोन.

10 A B विषुवतच्, C विषुवत.

11 C छन्दामास्.

12 C तेन.

२.३४

तद् आहुर् यत् षट्कृत्वः[1] पुरस्ताद् विषुवतः पृष्ठ्यान्य् उपयन्ति विश्वजिति सप्तमम् उपरिष्टात्[2] कथं तत् सभारम् इति। स ब्रूयाद् यद् वा अर्वाचीनं [3]विषुवतस् तद् अयं लोको[4], यद् ऊर्ध्वं[3] विषुवतस् तद् असौ लोकः। [5]आसन्न[6] इव वा अयं लोकः[5]। प्ररिक्त[7] इवासाव् अन्यः। द्वितीयो ह्य् अयं लोकः। तद् यद्[8] विश्वजिति सप्तमम् उपरिष्टात् पृष्ठ्यान्य् उपयन्त्य् एवं सभारम् इति। अथो य एवम् उ य एव विश्वजित् पृष्ठमयम्[9] एव। गौर् वै रथन्तरम्[10] अश्वो बृहद् अजा वैरूपम् अविर् वैराजं व्रीहयश् शक्वर्यो यवा रेवतयः। स एष रससंसिक्तो[11] यत् पृष्ठानि[12]। तस्यैषो ऽक्षो यद्[13] गायत्रीषु बृहद् अग्निष्टोमसाम भवत्य् एतस्य रसस्यानपवर्दाय[14]। अथ य एतन् निर्हृतपृष्ठम्[15] उपयन्ति विषिक्तरसं[16] ते विश्वजितं शून्यं[17] उपयन्ति। ते न किं चन व्यश्नुवते[18]। तस्मात् पृष्ठमय[19] एव विश्वजित् कार्य इति ॥ ३४ ॥

1 C षर्डीकृत्वः.

2 The seventh pṛṣṭhya-ṣaḍaha is performed after the viṣuvat in the seventh month.

3 A B omit विषुवतस्तदयं लोको यदूर्ध्वं.

4 C लाको.

5 C omits this sentence.

6 A असन्न.

7 B प्ररिक्ता.

8 C य.

9 पृष्ठमय is not found in MW, VPK and Index Védique. It qualifies अहर् (neut).

10 A B C रथन्तरन्तरम्.

11 A B C रसस्संसिक्तो. It is contrasted with विषिक्तरस. Can it be construed स एष संसिक्तो रसो यत् पृष्ठानि (रस being put first for emphasis)?

12 C पृष्ठेन. Cf. JB I.333 तस्मिन् पृष्ठरूपं वा गायेदेता वा व्याहृतीर्व्याहृत्योद्गायेद्गौश्चाश्वश्चाजाश्चाविश्च व्रीहिश्च यवश्चेति। गौरेव रथन्तरमश्वो बृहदजा वैरूपमविर्वैराजं व्रीहयश्शक्वर्यो यवा रेवतयः। तेभ्योऽस्माद् रसात् सृष्टा भवन्ति तानस्मिन् दधाति। तदाप्याययति। तेनास्याप्यीनेन रसवता स्तुतं भवति.

13 A B C यत्.

14 B रसस्यानपदंय, C रसस्यानरदंय. Reading is uncertain.

15 C निवृतपृष्ठम्. Neither निर्वृतपृष्ठ nor निवृतपृष्ठ are to be found in MW, VPK and Index Védique.

16 विषिक्तरस is a new compound.

17 Because it is विषिक्तरस.

18 C व्याश्नुवते.

19 C पृष्ठमथ.

२.३५

तद् धैतद् एके स्वरसाम्नां स्वराण्य्[1] एव पृष्ठानि कुर्वन्ति। पृष्ठेन वा अहर् आख्यायते, स्वरसामान इत्येत आख्यायन्ते। तस्मात् स्वरसाम्नां स्वराण्य् एव पृष्ठानि कार्याणीति। ते चेत् स्वराणि पृष्ठानि कुर्युर् यानि पृं (?) भवन्ति तान्य् एकबृहतीषु[2] कुर्युः। तद् उ होवाच शाट्यायनिर्, वयं वाव प्रत्यक्षं स्वराणि पृष्ठानि कुर्मो ये बृहद्रथन्तरे[3] कुर्मः। इदं वै रथन्तरम् अदो बृहत्[4]। आभ्याम् उ वै लोकाभ्याम् इदं सर्वं स्पृतम्[5]। [6]तस्माद् बृहद्रथन्तरे[6] एव पृष्ठे[7] कार्ये इति।

अथो हैते विच्छिन्नान् स्वरसाम्न उपयन्ति ये त्रीण्य् उपयन्ति। सर्वाण्य् एव कार्याणि। तथा[8] द्वाभ्यां द्वाभ्याम् [9]अहस् तायते[9]। एवं संगृहीता स्वरसामानो भवन्त्य् अविच्छिन्ना[10], अथो [11]पापवस्यसस्य व्यावृत्त्या[11] इति।

तद् धैतद् एके विषुवतो बृहतीष्व् एव[12] बृहत्[13] पृष्ठं कुर्वन्ति[14] —॥३५॥

1 स्वराणि refers to the sāmans.

2 C एकबृकहतीषु. एकबृहती is a new word, of uncertain significance.

3 C बृहदृथन्तरे. बृहद्रथन्तर 'rathantara and bṛhad' NOT 'bṛhad and rathantara'.

4 Cf. JB II.84 इदं वै रथन्तरमदो बृहत्.

5 C स्पृण-म्.

6 A B तस्मात्बृहद्रथन्तरे, C तस्मात्ब्रहद्रथन्तरे.

7 C पृष्ठ.

8 C तथा तथा.

9 The phrase अहस्तायते occurs in KB XXVI.7, besides JB II.278(283) ter, 280 (285), 281,(286) bis, III.135,316.

10 अविच्छिन्न 'undivided'.

11 A B वापवस्य व्यावृत्या, C वापवस्यसस्य व्यापृत्त्या. पापवस्यसस्य व्यावृत्त्यै 'for the prevention of confusion' occurs in JB II.183 (188), III.306, TB I.8.6.5, II.1.8.2, ŚBM XII.7.3.15.

12 B ए.

13 बृहत् neut. acc. sg. of बृहत् (sc. साम).

14 The topic is continued in the next section.

२.३६

—बार्हतो विषुवान्, बार्हतो वासाव् आदित्यः । बृहत्याम् एष[1] एतद् अध्यूढस्[2] तपाति । तस्माद्[3] बृहतीष्व् एव बृहत् पृष्ठं कार्यम् इति[4] ।

अथ हैके बृहतीष्व् एव दिवाकीर्त्यं[5] पृष्ठं कुर्वन्ति । बृहत्यायतनानि पृष्ठानि । इदं (MSS इयं) वा अन्तरिक्षं बृहती[6] । तस्याम् अयं वायुर् अन्तः पवते । तत् पृष्ठं[7], तस्या[8] उ एव यद् द्वादशाक्षरं पदं तेन[9], जगतीषु[10] कृतं भवति । एवं तृतीयसवनम अयातयाम[11] क्रियत इति । तद् उ होवाच शाट्यायनिर्[12] जागतो विषुवान्[13] । जागतम् एतत् साम । जागतो ऽसाव् आदित्यः । यदा[14] ह्य् एष उदेत्य् अथ जगद् एतस्यैव [15]प्रयाणम् अनु प्रैति[15] । तस्माज् जगतीष्व्[16] एव दिवाकीर्त्यं[17] पृष्ठं कार्यम् इति[18] । ततो यास् तिस्रो[19] जगत्यश् चतस्रस्[20] ता बृहत्यः[21] । तेन बृहतीषु कृतं भवाति । तास् संस्तुता अष्टाविंशातिर्[22] बृहत्यस् संपद्यन्ते । तेनो एव बृहत्य् अन्तरिता भवाति । अथो हैतत् प्राणस्यैव रेतो निर्मितं यद् दिवाकीर्त्यम् । प्रजननं[23] जगती । सो ऽसाव् आदित्यः । तद् यज् जगतीषु दिवाकीर्त्यं[24] पृष्ठं[25] कुर्वन्ति त[26] स्वेनैवैनं[27] तद् आयतनेन समृद्धयन्ति । तेनैभ्यस् समृद्धेन स्वायां जनतायाम् ऋधुकं[28] भवति ॥३६॥

1 C एषु.

2 C अध्यूढ.

3 A B C तस्मात्.

4 C इ. 'So on the bṛhatī (verses) the bṛhat (sāman) should be made the pṛṣṭha (stotra)'.

5 In PB IV.6.12 also the viṣuvat day has the divākīrtya sāman. The term divākīrtya comprises five ādityasya vrata śukriyāṇi: bhrāja, ābhrāja, vikarṇa, bhāsa and mahādivākīrtya. The bhrāja sāman (Ar. gāna VI.1.5) is composed on अग्न आयूंषि पवसे (Ār. ārc. V.1), the ābhrāja (Ar. gāna VI.1.6) on अग्निर्मूर्धा (Ār. ārc. I.27); the vikarṇa (Ar. gāna VI.1.7) on विभ्राड् बृहत् (Ār. ārc. V.2); the bhāsa (Ar. gāna VI.1.8) on प्रक्षस्य वृष्ण: (Ār. ārc. III.8), the mahādivākīrtya (Ar. gāna VI.1.9-18) on different stobhas and Ār. ārc. V.2 (विभ्राड् बृहत्).

बृहत्यायतन is not found in MW and Index Védique. It is quotable only from KB XVIII.2 बृहत्यायतनानि पृष्ठानि भवन्ति. The editor of VPK emends it to बृहदायतन on the basis of PB XIII.10.15 (which is the only place where बृहदायतन occurs). The emendation, unsupported by any MSS authority (see Lindner's edition), is unnecessary because in the agniṣṭoma it is always on the bṛhatī-verses that the pṛṣṭha-sāmans (excepting the second, maitrāvaruṇa, stotra which is always chanted on the gāyatrī) are chanted. The emendation is further weakened by the occurrence of बृहत्यायतन in the present passage and in JB II.48.

6 Mark the position of the subject, बृहती. Also cf. PB VII.3.9 अयं मध्यमो (sc. लोक: *i.e.* अन्तरिक्षं) बृहती.

7 C पृष्ठं.

8 तस्या: = बृहत्या:.

9 Note the pendent disjunctive construction.

10 C जागतीषु. A bṛhatī has four pādas (8+8+12+8), the third pāda having 12 syllables. 12 syllables is the mea-

sure of the jagatī pāda too. Hence the relationship. Cf. JB I.206 तासां (sc. बृहतीनां) यद्द्वादशाक्षराणि पदानि तेन जागतीभ्यो नयन्ति.

11 अयातयाम 'of unexhausted strength'.

12 A B C शाब्यायनिः.

13 C विषुवा.

14 C यद.

15 A प्रयणमनुप्रैति, C प्रायणमनुप्रैती.

16 A B C जागतीष्व्.

17 A C दिकीर्त्यं.

18 'Therefore on the jagatī (verses) the divākīrtya (sāman) should be made the pṛṣṭha (stotra)'.

19 C तस्रो.

20 A चतसृस्.

21 3 jagatīs = 3×48 = 144 syllables. 4 bṛhatīs = 4×36 = 144 syllables. Hence 3 jagatīs = 4 bṛhatīs.

22 A अष्टाविंशतिः.

23 C प्रजनन.

24 C दिवकीर्त्यं.

25 C पृष्ठा.

26 A B omit ते.

27 C स्वेनैनैवं.

28 A B ऋधुंक, C अधुंकं. See note 14 on JB II.13.

२.३७

तद् एतत् पृच्छन्ति किं तद् दिवाकीर्त्यं ऽहन्[१] क्रियते येन प्रजाः प्रजनयति येन च प्रजा दाधारयति[२] । स ब्रूयात् प्राणस्यैव रतो निर्मितं यद् दिवाकीर्त्यम् । प्रजननं जगती[३] । तेन प्रजाः प्रजनयाति । अथ यत् प्राणो[४] भूत्वा पराणि चावराणि चाहानि[५] दाधर्ति[६] तेनो एव प्रजा दाधारयति[७] । प्राण[८] एव दिवाकीर्त्यम्[९] । चक्षुषी भ्राजाभ्राजे[१०] । श्रोत्रं विकर्णम्[११] । वाग् दशस्तोभम्[१२] । त इमे प्राणा [१३]मध्यतो हिताः[१३] । तद् धै[त]द्[१४] एक उदित एवाज्यग्रहान्[१५] गृह्णन्ति । उदिते[१६] प्रातरनुवाकम् उपाकुर्वन्ति[१७] । दिवाकीर्त्यं वै नामैतद् अहः । तन् न राज्या संस्मजेयुर्[१८] इति । तद् उ होवाच शाट्यायनिस् सामभिर् वा [१९]अहान्य् अभिष्टुतान्य् ऋग्भी[१९] रात्रयः । सैषां रात्रिर् अनभिष्टुता[२०] शून्या[२१] भवति[२२] । अथो प्रजापतिर् एष यत् प्रातरनुवाकः[२३] । तम् आयतनाच् च्यावयन्ति[२४] । स य एनांस् तथा चक्रुषो[२५] ब्रूयाद् आयतनाद् वा च्योष्यन्ते ऽस्माद् वा लोकाद् इति, तथा हैव स्युः । तस्माद् यथैवेतरेषाम्[२६] अह्नां तथा कार्यम् ।

प्राणापानाव् उपांश्वन्तर्यामौ[२७] । उदिते ऽन्यं जुह्वत्य्[२८] अनुदिते ऽन्यम् । बहिर्[२९] वै सन्तं प्राणम् उपजीवन्त्य् अन्तस् सन्तम् अपानम् । तद् यद् उदिते ऽन्यं[३०] जुह्वत्य्[३१] अनुदिते ऽन्यं, बहिस् सन्तं प्राणम् उपजीवामान्तस् सन्तम् अपानम् इति । अथ य [३२]एताव् उदिते[३२] जुह्वति[३१], प्राणापानाव् उत्खिदन्ति[३३] । स य एनांस् तथा चक्रुषो[२५] ब्रूयात्[३४] प्राणापानाव् उदखात्सुर्[३५] मरिष्यन्तीति, तथा हैव स्युः । तस्माद् यथैवतरेषाम् अह्नां[३६] तथा कार्यम् ॥३७॥

1 The viṣuvat day is also called the divākīrtya day, *e.g.*, in PB XXIII.16.1 and XXIV.20.1 (scheme of gavāmayana).

2 दाधारयति 3 sg. causative of intensive of √धृ (Whitney, Grammar §1025).

3 Cf. JB II.36 अथो हैतत् *प्राणस्यैव रेतो निर्मितं यद्दिवाकीर्त्यम् । प्रजननं जगती.

4 C प्राणे.

5 Wh omits अहनि.

6 A B C दाधर्त्ती, Wh दाधर्त्ति. दाधर्ति

3 sg. intensive present of √धृ (Whitney, Grammar §1007a). See Over en uit het JB p.23.

7 C inserts स ब्रूयात् after it.

8 C प्राणा.

9 Divākīrtya corresponds to mahādivākīrtya in note 5 on JB II.36.

10 C भ्राजाभ्राजे.

11 On the vikarṇa sāman see note 5 on JB II.36.

12 Daśastobha is the bhāsa sāman: Sāyaṇa's comm. on PB IV.6.16 इदं भासं दशस्तोभं भवति । आद्यन्तयोः प्रयुज्यमाना हाउहावादयो भासान्ता दश स्तोभास्तैर्युक्तमेतत्. See note 5 on JB II.36.

13 B मध्यते हिताः, C मध्यने एनाः.

14 A omits धैतद्, Wh धै.

15 C एवाजग्राहान्.

16 The phrase (*an*)*udite sūrye* or *āditye* is many times abbreviated by the omission of the noun—ŚBM II.1.4.8,9,3.1.2, 5,9,12,3.9, III.2.2.26, IV.1.2.11, 12,14, AB (Aufrecht's ed.) V.29.3-8, 30.1,4, 15, 31.1-4, TB I.7.5 3, 10.5, III.8.16.4, KB II.9, XII.4, JB I.5,6,213,II.38,269.

17 The prātaḥsavana begins with the prātaranuvāka hymn. Cf. KB XXV.10 सप्रातरनुवाकमेतदहर्दिवाकीर्त्यं भवति.

18 संसृजेयुरिति or संसजेयुरिति ?

19 A अहान्यभिषुन.न्य्-, B अहान्यभिषुतोन्य्-, C अहन्यभिषूतानृग्भि.

20 A अभिष्टुता, B अनभिष्टुत, C अभिष्टुत.

21 A B न्या.

22 C भवन्ति.

23 Cf. KB XXV.10 प्रजापतिर्वै प्रातरनुवाकः.

24 C च्यवयन्ति.

25 C चक्रूषो.

26 B यथैवैतरेषाम्.

27 So also Caland, Auswahl §119. But all the MSS read प्राणापाना उपांश्वन्तर्यामौ. For the dropping of *-v* of *-āv* < *-au* see ŚBK, introd. III § 5 b and cf. AB II.21 प्राणापाना उपांश्वन्तर्यामौ. Here the *-v* is not dropped in uniformity with प्राणापानावुत्खिदन्ति (infra) and प्राणापानावुदखात्सुः (infra) where the *v* is found in all the MSS.

28 C जुह्वत्य्.

29 C बर्हि.

30 C त्रं.

31 C जुव-.

32 A B C एता उदिते, Wh एतावुदिते.

33 See note 37 on JB II.32 for parallel passages.

34 C ब्रूया.

35 A ऊदुःखांसुर्, B उदुःखवांसुर्, C उदक्स्वांसुर्, Auswahl §119 (note 1) उदक्स्वासुर्. Wackernagel, BSOS VIII p.826, has shown that it is not necessary to emend उदखात्सुः, an aorist corresponding to the present उत्खिदन्ति.

36 A अर्हि.

२.३८

तानि वा एतानि दीक्षमाणाद् उत्क्रामन्त्य्[1] अग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासौ चातुर्मास्यानि[2] पशुबन्धः पितृयज्ञो[3] गृहमेधो ब्रह्मौदनो[4] मिथुनम्[5] । तद् यद् दीक्षोपसत्सु स्वाहेति व्रतयति[6], तेनास्य[7] दीक्षोपसत्स्व् अनन्तरितम्[8] अग्निहोत्रं भवति । यद् [9]उपांश्वन्तर्यामाव् उदिते ऽन्यं[9] जुह्वत्य्[10] अनुदिते ऽन्यं, तेन सुत्यायाम् । यत् पुरोडाशस्[11] तेन पौर्णमासम् । य[द्] दधि[12] तेनामावास्यम्[13] । यत्[14] पयस्या[15] तेन चातुर्मास्यानि । यत् पशुम्[16] आलभन्ते तेन पशुबन्धः । यद् उपासनान्य् उपास्यन्ति[17] तेन पितृयज्ञः[3] । यद् धानाः करम्भो[18] भवति तेन गृहमेधः । यत् [19]सौम्यम् आहरन्ति[19] तेन ब्रह्मौदनः[20] । यत्

पत्नीस् संख्यापयन्ति[21] तेन मिथुनम्[22]।

तद् धैक आहुः प्राणेन त्वा संभवामनीत्य् एव प्रतिष्णाम्[23] अभिप्राण्यानीति । तद् उ होवाच शाट्यायनिर् अवकीर्णरूपम्[24] इवैतत् । एको वाव पुमान् प्राणावे विद्ययैवैतद् अनन्तरितम् अथो [25]यद् एव[25] यज्ञायज्ञीयस्य[26] स्तोत्रे संख्यापयन्ति[27] ॥३८॥

☞ Major part of this section has been edited in Auswahl.

1 C युत्क्रामन्त्य्.

2 Cāturmāsyas are the three sacrifices (*viz.* वैश्वदेवम्, वरुणप्रघासाः, साकमेधाः) performed at the beginning of the three seasons, each of four months duration.

3 All MSS पितुर्य्यज्ञो.

4 See Auswahl §120, note 2.

5 B C मिथुन.

6 A B ब्रयेति, C प्रनेति. Cf. CH §55.

7 B C तानास्य.

8 C आन्तरितम्.

9 A B उपांश्वन्तर्यामावुदितेन्य, C उपांश्वन्तर्यामावदितेन्य.

10 Cf. CH §§128,131.

11 Cf. CH §§143,186.

12 C दधिस्. Cf. CH §184.

13 A B तेनामावास्यां, C तेनेमावास्य.

14 B यत् यत्.

15 Cf. Karka's comm. on Kātyāyana Śrautasūtra I.2.15 कथमेषां चातुर्मास्यान्यन्तरितानि भवन्तीति । पयस्ययेति ब्रूयात्.

16 Cf. CH §141f.

17 A B C उपास्यति. Cf. CH §231 (with note 7).

18 Cf. CH §121.

19 A सौम्यामाहरन्ति, B सौम्यमाहति, C सोम्यामाहरन्ति. Cf. CH §237.

20 All the MSS have ब्रह्मौदनः (masc.) but Caland wrongly reads ब्रह्मौदनम् (Auswahl p.135, line 11). Correct 'ब्रह्मौदनम् JB 120' in VPK to ब्रह्मौदनः.

21 C Auswahl §120 संख्यापयति. Cf. CH §241d.

22 B C मिथुन. Cf. JB I.173 तां संख्यापयन्ति रेतोधेयाय.

23 प्रतिष्णा is not quotable from the other Brāhmaṇas. MW gives प्रतिष्णा (स्ना) from the suṣāmādigaṇa in the Kāśikā.

24 अवकीर्णरूप is not found in MW, VPK and Index Védique. अवकीर्ण 'who has spilt his semen virile, *i.e.* violated his vow of chastity, TĀr.' MW.

25 A B यवेत्र.

26 C यज्ञायाज्ञीयस्य.

27 C संख्यापयन्तीति. The text of this paragraph is uncertain.

२.३९

तद् आहुर् यद् अन्यैर् अन्यैः[1] सामभि स्तुवते ऽन्या अन्या[2] अनुशंसन्त्य्[3] अथ कस्मात् समाना[4] गृहा इति । स ब्रूयाद् अन्नं वै साम[5] । अन्नम् ऋक् । प्राणा गृहाः । अन्यद् अन्यद् वै प्राणेभ्यो ऽन्नम् आहरन्ति । तस्माद् अन्यैर् अन्यैः[1] सामभि स्तुवते ऽन्या अन्या अनुशंसन्ति समाना[6] एव गृहा इति ।

प्राणा एव साम[7] । तन् मूलम् । अथ यथा वृक्षस्य स्कन्धांसि वा शाखा वा[8] पलाशानि वैवम् अन्यानि सामानि[9] । स य एतद् एवं वेद सर्वाण्य् एवास्य सामानि विदितानि[10] भवन्ति ।

वाग् एवर्क्[11] । तन् मूलम् । अथ यथा वृक्षस्य स्कन्धांसि वा शाखा वा पलाशानि वैवम् अन्या ऋचः । स य एतद् एवं वेद सर्वा एवास्यर्चो विदिता भवन्ति ।

मन[12] एव यजुः[13] । तन् मूलम् । अथ यथा वृक्षस्य स्कन्धांसि वा शाखा वा पलाशानि वैवम्[14] अन्यानि यजूंषि[15] । स य[16] एतद् एवं वेद सर्वाण्य् एवास्य यजूंषि[15] विदितानि भवन्ति ॥३९॥

1 B C omit the visargas.

2 sc. ऋचः.

3 C अनुशंसत्य्.

4 A B C सामाना but see infra where समाना is the reading in all the MSS.

5 Cf. SVB I.1.3 तस्मादाहुः सामैवान्नमिति, JUB I.11.3 सोऽब्रवीदेकं वावेदमन्नाद्यमसृक्षि सामैव, PB VI.4.13 साम देवतानामन्नम्.

6 No v.l.

7 Cf. JUB I.25.10 स यः प्राणस्तत् साम, JUB III.1.18 तस्मात् प्राण एव साम, ŚBM XIV.8.14.3 प्राणो वै साम, ŚBM IX.1.2.32 प्राणा वै सामानि.

8 C शाखो for शाखा वा.

9 C omits सामानि.

10 C विदतानि.

11 Cf. JUB IV.23.4 वागृक्, JUB I.9.2 वागित्यृक्, JUB I.25.8 सा या सा वागृक् सा, ŚBM IV.6.7.5 वागेवर्चश्च सामानि च.

12 C मान.

13 Cf. ŚBM IV.6.7.5 मन एव यजूंषि, ŚBM VII.3.1.40 मनो वै यजुः, JUB I.25.9 अथ यन्मनो यजुष्टत्.

14 C वैम्.

15 A यजुंषि.

16 C omits य.

२.४०

तद् आहुः किं नातिष्टुवन्ति[1], किं नातिशंसन्ति, किं नातिगृह्णन्तीति[2] । स ब्रूयात् प्राणम् एव नातिष्टुवन्ति[1] । स्तुते[3] वै प्राण एव परिशिष्यते । वाचम् एव नातिशंसन्ति । शस्ते वै वाग् एव परिशिष्यते । मन एव नातिगृह्णन्ति । गृहीते[4] वै मन एव परिशिष्यते । नातिष्टुतं नातिशस्तं नातिगृहीतम् एवंविदस्[5] संपन्नम् एव भवति ।

अथ ह वै समृद्ध एव यज्ञ[6] उपासितव्यः । यद् अधीयन्न् अनुपहन्यमानः[7] करोति तत् स्वर्ग्यम् । स्वर्ग्यं[8] म एतत्, स्वर्गलोक एतेन भविष्यामीत्य् एव[9] तद् विद्यात् । अथ यद् दुरधीयन्न्[10] उपहन्यमानो विषिञ्चन्[11] करोति, पुष्टिस् सा प्रजननम् । पुष्टिर् म एषा प्रजननं, बहुर् भविष्यामि प्रजनिष्य इत्य् एव तद् विद्यात् ॥४०॥

1 All our MSS नातिष्टुवन्ति, Wh नातिस्तुवन्ति (cf. Wackernagel I, p.234, §204b).

2 C नातिगृह्णन्तीती, Wh नातिगृह्णन्ति.

3 For the omission of the noun, see Oertel, Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas §60 Ex. 189, p. 260.

4 B गृहीत.

5 B C एवंविद.

6 Cf. ŚBM XI.4.4.8f.

7 C अनुपनन्यमानः.

"The √*han*+*upa* (PW 'anstossen, stecken bleiben im Rezitieren') refers to the omission of a letter in the recitation; cf. the comm. to AB III.35.3 *adhīyann upahanyāt* which it glosses by *upaghātaṃ varṇalopaṃ kuryāt*. The passive voice is used in the same sense at TS VII.3.1.1 *sa yo vai daśame' hann avivākya upahanyate sa*

hiyate, 'He is left (=lost) who on the tenth day, *viz.* on the avivākya day, makes an error (through the omission of a letter)". Oertel, Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas §68 Ex. 2, p.299.

8 A स्वर्गम्, B C स्वर्गम.

9 C अव.

10 B C दूरधीयन्न्.

11 In the Brāhmaṇas विषिश्चन् occurs only in TB I.6.3.10.

२.४१

अथ ह वै त्रयः पूर्वे ऽग्नय[1] आसुर् भूपतिर् भुवनपतिर्[2] भूतानां पतिः । अयं वै लोको भूपतिर्, अन्तरिक्षं[3] भुवनपतिर्, असाव् एव लोको भूतानां पतिः। अथ[4] हायं भूतिर्[5] नाम। तेषां ह वषट्कारश् शीर्षाणि चिच्छेद । त[6] इमास् तिस्रः[7] पृथिवीः[8] प्रविविशुः । तस्माद् यद् अग्निहोत्रस्य वाज्यस्य[9] वावस्कन्देत्[10] तद् अभिमृशेद् भूपतये स्वाहा, भुवनपतये स्वाहा, भूतानां पतये स्वाहेति[11] । एतेषु हैवास्याग्निषु हुतम्[12] अस्कन्नं भवति[13] ।

अथ ह वै त्रयः पूर्वं ऋषय आसुश् शूर्पयवम् अध्वाना अन्तर्वान् कृषिस् सोल्वालाः[14] । ते ह यज्ञस्य कृन्तत्राणि[15] ददृशुः । तस्यैताः प्रायश्चित्तीर्[16] ददृशुः—शं च म, उप च म, आयुश् च मे, भूयश् च मे, यज्ञ[17] शिवो मे संतिष्ठस्व, यज्ञ स्विष्टो मे[18] संतिष्ठस्व, यज्ञारिष्टो[19] मे संतिष्ठस्वेति[20] । तस्माद् एता दर्शपूर्णमासाभ्यां वा चातुर्मास्यैर् वा पशुबन्धेन वा सौम्येन[21] वाध्वरेणेष्टोपरिष्टाज्[22] जपेत् । यद् एवात्र यज्ञस्य विधुरं भवति तद्[23] एव तेन शमयति ।

प्राण एवात्रिषुवतो व्यानो विषुवान्[24] अपानो यद् ऊर्ध्वं विषुवतः । अपानो वा इदं सर्वम् आहरति । तस्माद् वयं परस्ताद्[25] विषुवतो ऽर्वाचष्[26] षडहान् उपैमः ॥४१॥

☞ This section has been edited in Auswahl §§121-122 up to यदेवात्र यज्ञस्य विधुरं भवति तदेव तेन शमयति. Cf. KS XXV.7, ŚBM I.3.3.13f.

1 C ग्न.

2 A भुवनस्पतिर्.

3 C अन्तरिक्ष.

4 C अस.

5 A B भूपतिर्. KS XXV has भूतः.

6 A B C म.

7 C तिस्रः.

8 A B C पृथिवीं.

9 =वा+आज्यस्य.

10 =वा+अवस्कन्देत्.

11 It is not from JS. It occurs in TS II.6.6.2-3, MS III.8.6, KS XXV.7 (bis), XXXV.8, ĀŚS III.13.15, ĀpŚS IX.13.6,7, MŚS III.1.32.

12 For genitivus agentis with हुत, the p.p.p. form of √हु cf. JB I.6 (bis),8, 57, III.116, ŚBM I.3.3.17, I.8.1.39, I.9.2.20, III.2.2.13, III.2.2.18, IV.1.2.20, VI.3.3.22, IX.1.1.5, IX.3.1.17, IX.5.1.61, 68, XI.1.7.4, XI.5.3.4, XI.6.2.9,10, XII.4.3.10, XIV.2.1.20, TB II.1.5.9,10, II.1.6.5, II.1.10.1 (bis), 2 (ter), 3 (bis), III.7.3.1-4, AB V.29.5,7, V.31.3,4, GB I.3.11, KB II.8, VII.3, MS I.4.12, 13, I.8.7, III.6.5,6, KS XXI.7, XXIII.5, XXIV.9 (=Kap XXXVIII.2), TS III.4.10.3.

13 Cf. ŚBM I.3.3.13f., esp. 17 स स्कन्नमभिमृशति। भुवपतये स्वाहा भुवनपतये स्वाहा भूतानां पतये स्वाहेत्येतानि वै तेषामग्नीनां नामानि। यद्भुवपतिर्भुवनपतिर्भूतानां पतिस्तद्यथा वषट्कृतं हुतमेवमस्यैतेष्वग्निषु

अथ य एते विहरन्त्य् एतं देवयानं[27] पन्थानं विच्छिन्दन्ति[28] ते न किं चन व्यश्नुवते[29]। तस्मात् सहैवोपेत्ये इति ॥४२॥

1 A B C क्रतुजिज्.

2 A C व्यापिं, B व्यपिं.

3 C सौमापी. Here the MSS are corrupt. At JB I.281, 299 it is correctly read as श्यपि सौमाप (also see Auswahl, p. 299).

4 C स्वीनुदपानेनाग्रु.

5 C स ब्रूयात्, Auswahl p. 300 तद् ब्रूतात् (wrong Sandhi !).

6 The text is uncertain. C omits दिध्वंत्नमीय्यत...यं वावेतं.

7 B व.

8 A एतेतेके, B एतनके.

9 C अजामिति.

10 sc. अहनी.

11 C विवर्तते.

12 A B C यत्.

13 कतरेषामेते अह्नाम् 'of which days are these (*i.e.* the go- and āyus days the vivarta)'? To complete the sense supply उपयन्ति at both places.

14 B अपरेषाम्, C omits अवरेषाम्.

15 A C चापराणि.

16 A व्यहेणान्यम्, B C व्यहेणान्य.

17 A द्वहस्, B C द्वह.

18 C ऊर्ध्वां.

19 C अजामिति.

20 So all the MSS!

21 Auswahl, p. 310 *s.v.* Naimiśīya reads एवमुपयन्ति.

22 C प्राणापानास्तौ.

23 A B C यत्.

24 C गोआयुषि.

25 C अन्नवाने.

26 A B विछन्दन्ति.

27 C देवयान.

28 B विच्छन्दन्ति, C विछन्दन्ति.

29 C व्याश्नुवते.

२.४३

गोबलं ह वार्ष्णं[1] शाट्यायनिर् उवाच—पितृमान् असि[2] भगवः पितामहवान्[3]। संवत्सराय दीक्षिष्ये[4] ऽनु मा शाधीति। तथेति होवाच। अयनं ते वक्ष्यामि, यद् विद्वान् अनार्तस् संवत्सरस्योदृचं गच्छत्य्[5] उत्थायो योगक्षेमी[6] पणाय्यो[7] भवतीति। तान् वा एतान् द्वादश मासो यन्तीति होवाच। ततो[8] यांश् चतुरो मासो[9] यन्त्य् अग्नेर् एव[10] तान् अयनेन यन्ति। अग्निं चैव तेन देवतानाम् उपाप्नुवन्तीमं च[11] लोकम् इति। अथ यान् अपरांश्[12] चतुरो मासो यन्ति वायोर् एव तान् अयनेन यन्ति[13]। वायुं चैव देवतानाम् आप्नुवन्त्य् अन्तरिक्षलोकं[14] चेति। यान् अपरांश् चतुरो मासो यन्त्य् आदित्यस्यैव तान् अयनेन [15]यन्ति। आदित्यं[15] चैव तेन देवतानाम् उपाप्नुवन्त्य् अमुं च लोकम् इति ॥४३॥

1 B वार्ष्णं, C वार्ष्णिं. गोबल वार्ष्ण occurs as a teacher in TB III.11.9.3 and JUB I.6.1.

2 B C असी.

3 C Wh पितामहान्. पितामहवान् is not found in MW, VPK and Index Védique.

4 For the dative संवत्सराय with √दीक्ष्, cf. ŚBM VI.1.3.7, XII.1.1.1=GB I.4.1, ŚBM XII.2.1.1=GB I.5.2, ŚBM XII.2.1.9, XII.2.2.8, XII.3.3.1=GB I.5.10, ŚBM XII.3.5.3-10=GB I.5.9, TS VII.4.8.1, JB II.56, II.399 दीक्षन्ते...संवत्सराय, III.399

14 C विंशति.

15 B C अध.

16 C पञ्चविंशतीयम्. In the other Brāhmaṇas the word पञ्चविंशी occurs only in PB IV.10.7 (Sāyaṇa पञ्चविंशतिसंख्यापूरणी स्तोत्रीया). Cf. JB II.212(217) त उ वै पञ्च पञ्चविंशा भवन्ति। तत्रो या विंशतिर्विराट् सा। अथ याश् चतस्र इमा एव ताश्चतस्रो दिशोऽथ या पञ्चविंशीयमेव (*v. l.* पञ्च पञ्चविंशीयमेव) सोर्ध्वा दिक्.

17 B गायत्र.

18 A B समुदुदश्रयन्त.

19 C पञ्चविंशा-.

20 B ईप्सन्तीयन्.

21 C महावृतीयेनाथ.

22 A B -रुध्या, C -रूध्या.

23 B C स्तोत्र्यमिर्.

24 A B C अवरुन्धे.

25 A B C -रुध्या.

26 C यावतीरात्रै. The two atirātras (*i.e.* the prāyaṇīya and the udayanīya) are प्रतिष्ठा 'firm support'. Cf. JB II.186 (191) एषा वै कृत्स्ना प्रतिष्ठा यदतिरात्रः.

27 प्रयन्ति 'they commence' is contrasted with the following उद्यन्ति 'they arise'.

28 A C लोके.

29 B उदयनीयातिरात्रेण.

30 प्रति goes with तिष्ठन्ति.

२.४६

अथैषौदुम्बरी राजासन्दी। तां हैके प्राचीम् एव निदधाति[1]। उदीचीम् एव निदध्यात्। तस्या इमाव् अवान्तरदेशौ पूर्वौ पादाव इमाव अपरौ। तां हैके प्राचीम् एवाधिरोहन्ति। तद् उ होवाच शाट्यायनिर् उदञ्चो वै सामार्त्विज्यं कुर्वन्ति। उदीचीनदेवत्या[2] उद्गातारः[3]। उदीच्यैवारुह्यति[4]। तां हैके नमस्कारेणैवाधिरोहन्ति[5] नमस् तेऽस्तु भगवति विश्व त्वा मा नश् शिवैधीति[6]। तूष्णीं हैवैके[7] अधिरोहन्ति। मनो वै प्रजापतिः। प्राजापत्यम् एतद् अहर्[8] इति। ताम् अनेनाग्रेऽधिरोहेद्[9] अथानेनाथानेनाथानेनामृतं गमयेयम् इति।

अथास्मा आरूढाय वाणं[10] शततन्त्रिम्[11] आहरन्ति। तम् एतेन संतानेन संतनोति—

भूर् भुव स्वर्
वदा वदा वदा[12] वदी वदा वदोरुः[13]
पृथुस् सुगस् सुगन्तुः
कर्मः करणः करः करिष्यन्।
ऐन्द्रीं[14] वाचं बृहतीं[14] विश्वरूपाम्।
शतायुषं[15] प्रवद देव वाण॥

इति। अथैन्द्रणतया[16] चषीकया[17] वेतसशाखया[18] चोल्लिखति[19]—मनो ज्योतिर् इति, वाक् सत्यम् इति[20] मानो भद्र[21] इति। तं प्रयच्छति॥४५॥

INTRODUCTORY

In Auswahl §123 Caland has edited and translated अथास्मा आरूढाय ... भद्र इति.

Cf. JB II.418(425) आसन्दीमुद्गाताधिरोहति, प्रेङ्खं होता, कूर्चमध्वर्युः। कूर्चसद एवान्या होत्रा भवन्ति। तदाहुर्न दीक्षितेनासन्द्यधिरुह्येति। उत्थिता ह खलु वा एतदहरागच्छन्ति। यद्वावादो दशममहस्तदेवोक्थानि। इयमधिरुह्यैवोपेत्याहुः। अन्तरिक्षसाच्येव वै श्रीरेवं श्रिया उपास्तिरिति। वाणश्शतश्रीर्भवति (*v.l.* वाणश्शततमिश्रीं)—शतायुर्वै पुरुषश्शतेन्द्रियश्शतवीर्यः —तस्यैवेन्द्रियस्य वीर्य-

स्यावरुद्धयै ।......अथो अवभृथादेवोदेत्य कार्यः । एवं वाणश्शतश्रीवाच्चः (?) कृत्स्नत्वायेति । तस्यैष सन्तानो—भूर्भुव स्ववेदा वदा वदा वदी वदा वदोरुः पृथुस्सुगस्सुगन्तुः कर्मः करणः करः (om. in some MSS) करिष्यन्नैन्द्रीं वाचं बृहतीं विश्वरूपां शतायुषं प्रवद देव वाणेति । अथेन्द्रेणतया (so all MSS) चेषीकया वेतसशाखया चोल्लिखति मनो (*v.l.* मानो) ज्योतिरिति वाक् सत्यमिति मानो (*v.l.* मनो) भद्र इति. Also cf. DŚS XI.1.4.7 and ĀpŚS XXI.18.8-10.

1 A नीधति, B निदधाति, C निधति.

2 उदीचीनदेवत्य is not found elsewhere. It recurs in JB I.72 उदीचीनदेवत्या उद्गातारः.

3 A B उत्गातारः, C उत्ःगातारः.

4 A B उदि-, C उदिच्यैसारूह्येति.

5 C -रोहन्त्य.

6 नमस्ते...एधि is not found in Bloomfield's Vedic Concordance.

7 B हैवेके.

8 The mahāvrata is a prājāpatya day.

9 A B धिरोहोद्, C धीरोहोद्.

10 C वणं. On the description of the hundred-stringed vāṇa see Caland's note 1 on PB V.6.13.

11 So also in Auswahl §123. At JB II.404 Caland reads शततन्त्रीं without *v.l.*

12 A B C ववद.

13 C वदोरूः.

14 C वावं हहतीं.

15 Cf. PB V.6.13 शततन्त्रीको भवति । शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यः.

16 इन्द्रणत is not found in the other Brāhmaṇas. In the parallel JB II.418 (425) we have इन्द्रेणत which occurs in PB XV.5.20. See Auswahl §123 note 4 and PB XV.5.20 note 3. इन्द्रणत means 'naturally bent'. Cf. इन्द्रप्रस्थ 'naturally flat'. It is rendered by स्वयंवक्रा in DŚS XI.1.8, as दैवेन नता by Dhanvin, as स्वयंनता in ŚSS XVII.3.11.

17 A B C चैषीकया.

18 C वेतसनाखया.

19 उल्लिखति 'He grates, *i.e.* touches the strings with the plectrum (वेतसशाखया in JB, औदुम्बर्याः शाखया in Sāyaṇa on PB V.6.14)'. PB V.6.14 has different formulas प्राणाय त्वा, अपानाय त्वा, व्यानाय त्वा.

20 C इन्ति.

21 मनो ज्योतिः, वाक् सत्यम् and मानो भद्र occur in LŚS IV.1.7. See Over en uit het JB, p.42.

२.४६

अथैता अन्याः परिमादः कुरुते[1] । अथ स्तुते । अथ शीर्ष्णाग्रे स्तुते ऽथ दक्षिणेन पक्षेणा[2]थोत्तरेणाथ पुच्छेनात्मनोत्तमेन[3] । तत् सलोमाय ।

शीर्ष्णोद्गाता[4] प्रतिपद्यत आत्मना होता । यां ह्य् एव प्राह[5] तया प्रतिपद्यते । अथ यद् अन्यां प्राहान्यया प्रतिपद्यते, विलोम तत् ।

अथ हैक आत्मनैवाग्रे प्रतिपद्यन्ते । तद् उ होवाच शाट्यायनिर् यथान्धो द्वारम् ऋच्छेत् तादृक् तद्[6] इति ।

अथ हैके [7]स्तुत्वैत्रोपावरुह्यैतद्[7] अहश् शस्यमानम्[8] ईक्षमाणा आसते । तद् उ होवाच शाट्यायनिर् ईश्वरः पापीयान् भवितोर् यस् तथा करोति । क्षत्रं वै साम[9] । विद् छन्नम्[10] । [11]उपर्य् एवासीत[11] । राजानम् एवाह्रियमाणं[12] प्रत्यवरोहेत्[13] । तथास्य राजा प्रत्यवरूढो भवति । तस्यै[14] प्रत्यवरोहो—

मही द्यौः पृथिवी च न इमं यज्ञं मिमिक्षताम्[१५] ।
पिपृतां[१६] नो भरीमभिः[१७] ॥

इति । ताम् एताम् आसन्दीम् उत्तरतः पर्याहृत्य निदधाति[१८] ॥४६॥

1 Here JB reads अथैता अन्याः परिमादः कुरुते (Caland has क्रियन्ते PB V.6.11) after the description of the lute. Similar is the situation in JB II.404. But in PB V.6.11 the performance of the parimāds precedes the description of the lute. See note 1 on PB V.6.11.

2 B C -ण-.

3 उत्तमेन 'lastly' (opp. अग्रे in शीर्षाग्रे).

4 A B शीर्षेतगाता, C शीर्षगोतगाता.

5 A B आह. Cf. प्राह in the next sentence अथ यदन्यां प्राहान्यया प्रतिपद्यते.

6 C तत्.

7 C स्तुत्वैवोपावरूह्येतद्.

8 C शस्यमनानम्.

9 Cf. ŚBM XII.8.3.23, GB II.5.7.

10 A च्छस्त्रम्, B C च्छत्रम्. Cf. ṢB I.4 विट् शस्त्रम्.

11 C उपर्य्योवासीत.

12 B एवाहीयमाणं, C एवाहीयमाणं (!).

13 'He should descend from the seat in honour of the soma, that is being ushered in'.

14 C repeats प्रत्यवरूढो भवति तस्यै.

15 B C मिमिक्षता.

16 B विवृतां.

17 RV I.22.13. It is not found in JS.

18 C निदयति (ध and य are often confused in Grantha script).

२.४७

तद् आहुर् यद् विहृतम् एतद् अहश् शस्यते, विहृतासु स्तुध्वा[३][१] अविहृतासू[३] इति । विहृतास्व् इति ब्रूयात् । या एता राजन्यस्य देवतास् ताभिर् विहृतं भवति ।

तद् यद्[२] गायत्रीषु शिरो भवति, बृहतीषु च ककुप्सु च पक्षौ, द्विपदासु च पुच्छं, त्रिष्टुप्स्व् आत्मा, कथम् अतो विहृतं भवतीति । एतस्यात्मनः पञ्चविंशं[३] शतं[४] त्रिष्टुभो भवन्ति । ततो यच् छतम् आयुष् टत् । अथ याः पञ्चविंशतिः पुरुषस्स सः[५] । पञ्चेमाः पञ्चेमाः पञ्चेमाः पञ्चेमाश् चत्वारि प्राङ्गाणि[६] । आत्मा पञ्चविंशः[७] । स एष शतायुः[८] पुरुषः ।

तद् आहुर् यद् अन्यास् त्रिष्टुभस्य् संपूर्णाक्षरासु स्तुवत[९] इति । स ब्रूयात् त्रैष्टुभो[१०] वै पुरुषस् त्रिष्टुब्योनिः[११] । तानीमानि पुरुषस्यान्यूनानि । तस्माद् व्यूनाक्षराः[१२] । अथ यद् विषमेण समस् तेनो[१३] संपूर्णाक्षरा इति ।

तद् आहुर् यत् पञ्चविंशः पुरुषः पुरुषस्यैतत्[१४] स्तोत्रम् इत्य् आहुः[१५] । अथ कस्माद् एतानि विषमाणि सामानि[१६] क्रियन्ते[१७] [१८]पुरुषस्य सर्वतताया[१८] इति । स ब्रूयान्[१९] मनो वै प्रजापतिः । प्रजापतिः पुरुषः । तस्यैषो अन्तर् आत्मा यद् एताः पञ्चविंशति स्तोत्र्याः[२०] । अथो यथा पुरुषस्य केशा नखा लोमानि श्मश्रूणि तादृक् तत् । यद् एतानि विषमाणि[२१] सामानि क्रियन्ते पुरुषस्य सर्वतताया इति ॥४७॥

1 A स्तुद्ध्वा, B C स्तुर्द्ध्वा.

2 A B C यत्. The 'head' part of the mahāvrata stotra is chanted on gāyatrī verses. Cf. PB V.1.8 अर्कवतीषु गायत्रीषु शिरो भवति.

3 B पञ्चविंश.

4 पञ्चविंशं शतं means 125.

5 Cf. infra पञ्चविंश: पुरुषः......

6 प्रांग 'limb' is a new word. It recurs in JB III.349 पुरुषसंमितं ह खलु वा एतत् सत्त्रं यदेष पञ्चविंशतिरात्रः (no v.l.) । दश वै पुरुषस्य हस्त्या अंगुलयो दश पद्याश्चत्वारि प्रांगाण्यात्मा पञ्चविंशः and JB II.409 दश वै पुरुषस्य हस्त्या अंगुलयो दश पद्याश्चत्वारि प्रांगाण्यात्मा पञ्चविंशः. Cf. ŚBM VI.2.1.23 चतुर्विंशो वै पुरुषो दश हस्त्या अंगुलयो दश पाद्याश्चत्वार्यङ्गानि.

7 Cf. ŚBM X.1.2.8 स पञ्चविंश आत्मा and JB III.349 आत्मा पञ्चविंशः, आत्मैव पञ्चविंशः.

8 C दशतायुः.

9 C स्तुचत.

10 A B तृष्टुभो.

11 C -ब्ब्योनिः. त्रिष्टुब्योनि is not found in MW, VPK and Index Védique.

12 C यूनाक्षराः.

13 =नेन+उ.

14 C स्यैतत्.

15 C आहः.

16 C समानि. . But see below यदेतानि विषमाणि सामानि (no v.l.).

17 C क्रियन्त.

18 B C omits पुरुषस्य सर्वताया.

19 C ब्रूयात्.

20 So all MSS. All the three forms स्तोत्रिया, स्तोत्रीया and स्तोत्र्या are found in JB. Among these स्तोत्र्या is a new form. It has been emended to स्तोत्रिया in JB II.82 even by Caland! But it occurs in numerous places without any variant, *e.g.* at II.81, 90 (93), 103(106), 108(111), 111(114) bis, 124(126), 159(164), 184(189), 187(192) bis, 201(206), 235(240) bis, 252 (257) bis, III.321. Though there are cases where it has a v.l. स्तोत्र्या (v.l. स्तोत्रिया) II.119(123), 209(214), 233(238), स्तोत्र्या (v.l. स्तोत्रीया) II.316(321), the number of passages where it occurs without any variant is far greater. स्तोत्र्या is a genuine samprasāraṇa form and calls for no emendation.

21 A B C विषमानि.

२.४८

तद् आहुर् यद्[1] बृहत्यायतनानि[2] पृष्ठानि[3] कथम् अतो बृहतीषु कृतं भवतीति । एतस्यात्मनो द्वापञ्चाशं शतं बृहतयो[4] भवन्त्य्[5] एका च ककुप्[6] । तेन बृहतीषु कृतं भवति। तेनो एव ककुप्[7] पृष्ठेभ्यो न[7] च्यवत इति ।

तद् आहुः[8] किंछन्दाः[9] पञ्चविंश स्तोम इति । पंक्तिछन्दा[10] इति ब्रूयात् । एतद् ध वै प्रत्यक्षं पञ्चविंशस्य स्तोमस्य छन्दो यत् पंक्तिः[11] । एतस्यात्मनस् सप्तत्रिंशं शतं पंक्तयो[12] भवन्त्य् अर्धपंक्तिश्[13] च । तेन [14]पंक्तिश् छन्दाः[14] । ता उ एव द्वानवतिर्[15] अतिछन्दसः । अतिछन्दा वै सर्वाणि छन्दांस्य् अभिभवति । तद् वा अस्य तत् सर्वाण्य् एव छन्दांस्य्[16] उपेतानि भवन्ति ।

तद् आहुः कथम् एतत् सर्वम् अहः पञ्चविंशं[17] भवतीति । संपदेति ब्रूयात्[18] । कथं संपदेति । पद्येति[19] नव[20] शीर्ष्णो[21] गायत्र्यः[22] । तासां सप्तविंशतिः पदानि । षद् छतं[23] पक्षयोर् द्वाचत्वारिंशत् पुच्छस्य[24] । तद् यानीमानि सप्तविंशतिश् शीर्ष्णः पदानि ततो द्वे आदाय षद् छत[25] उपदधाति । अथ पञ्चविंशः[26] परिशिष्यते । ततो यच्[27] छतं

चत्वारस् ते पञ्चविंशाः[28] । अथ यान्य् अग्राव् अतिरिच्यन्ते तानि द्वाचत्वारिंशत्य्[29] उपदधाति । तौ द्वौ पञ्चविंशौ । पञ्चविंश एव पञ्चविंशम्[30] । सर्वं पञ्चविंशं भवतीति ॥४८॥

1 A B C यत्.

2 See note 5 on JB II.36.

3 C पृष्ठानि.

4 So all MSS.

5 B C भवत्य्.

6 The 'ātman' has 125 triṣṭubhs (JB II.47 एतस्यात्मनः पञ्चविंशं शतं त्रिष्टुभो भवन्ति), which are equal to 5500 syllables (a triṣṭubh = 44 syllables). The same number of syllables is made up by 152 bṛhatīs (36×152) and 1 kakubh (28).

7 C पृष्ठेस्मोत्तु.

8 A C आहु.

9 C किंछान्दाः.

10 A B C पङ्क्तिछन्दा.

11 C पङ्क्तिः.

12 C पङ्क्तयो.

13 C -पङ्क्तिश्. 137½ paṅktis = 137½ × 40 = 5500 syllables.

14 C पङ्क्तिछन्दाः.

15 C द्वारवतिर्. द्वानवति is not found in MW, VPK and Index Védique. Cf. Prākṛit *bānain*, Hindi *bānwe*, Nepali *bānabe*, Lahndi *bānave*, Gujarati *bāṇum*.

16 B C छन्दास्य्.

17 Cf. TB I.2.6.1 पञ्चविंशस्तोमो भवति and PB IV.10.5 note 1.

18 A C ब्रयत्. सम्पदेति ब्रयात् 'he ought to answer: one ought to look only to the total' (Haug, AB II.37). Following Sāyaṇa Keith (AB *ibid*) translates it as " 'by conversion' he should reply". The exact meaning is 'numeric concordance', cf. Prof. Minard, Trois Enigmes sur les Cent Chemins I (Paris, 1949) p.73 §201.

19 RV III.55.14.

20 C नच.

21 B शीर्ष्ण्यो, C शीर्ष्णो.

22 The 'head' of the mahāvrata-stotra is chanted in the gāyatra melody on nine verses.

23 A B च्छतं, C छ्छतं. The change of श् to छ after द् has its parallels in विपाट् छुतुद्रि RV (Macdonell, Vedic Grammar for Students §53a), विट् छस्त्रम् JB II.46.

24 C पक्षस्य.

25 C छ्छत. षट् छते 'in the 106 (pādas of the two 'wings' of the mahāvrata-stotra)'.

26 B C पञ्चविंशा.

27 C यछ्.

28 The hundred (pādas)=four pañcaviṃśas.

29 द्वाचत्वारिंशति loc. sg. 'in the 42 (pādas of the 'tail')'.

30 In the question कथमेतत् सर्वमहः पञ्चविंशं भवति the neut. form पञ्चविंशम् is used, while in the answers the masc. forms (पञ्चविंशः, पञ्चविंशाः and पञ्चविंशौ) are employed. Hence the remark पञ्चविंश एव पञ्चविंशम्.

२.४९

एष वाव यज्ञानां विषुवान् यद् अग्निष्टोमः । ते ये प्राञ्चो [1]हविर्यज्ञा औपवसथात्[1] ते ऽपियन्ति । अथ य उत्तरे यज्ञक्रतवस्[2] सुत्यायां ते ऽपियन्ति । यत्[3] त्रिवृद्[4] बहिष्पवमानं ये त्रिवृत स्तोमास् तेन ते ऽपियन्ति । यत् पञ्चदशान्य् आज्यानि[5] पञ्चदशो माध्यंदिनो ये पञ्चदशा स्तोमास् तेन ते ऽपियन्ति । यत्

सप्तदशानि पृष्ठानि सप्तदश आर्भवो[6] ये सप्तदशा स्तोमास् तेन ते ऽपियन्ति । यद् एकविंशम् अग्निष्टोमसाम य एकविंशा स्तोमास् तेन त ऽपियन्ति । यद् एकविंशं सर्वे स्तोमा अभिसंपद्यन्ते तेन सर्वे स्तोमा अपियन्ति ।

अयम् एवाग्निष्टोमो यो ऽयं पवते। ते[7] ये प्राञ्चो [8]यज्ञक्रतवो ऽग्निस् ते[8] निदानेन । अथ य उत्तरे यज्ञक्रतव[9] आदित्यस् ते निदानेन । यदा वा अग्निर् उद्वायति[10] वायुम् एवाप्येति । यद् आदित्यो ऽस्तम् एति वायुम्[11] एवाप्येति[12]। तस्य[13] वा एतस्य[14] तथैव[15] वाग्निष्टोमस्य चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि[16]। एवं[17] चतुर्विंशतिः पुरोवातो दक्षिणतोवातः[18] पश्चाद्वात उत्तरतोवात ऊर्ध्वोवात[19] इति । प्राण एवाग्निष्टोमस्तोमः । ते ये प्राञ्चो यज्ञक्रतवो[20] वाक्[21] ते निदानेन। अथ य उत्तरे यज्ञक्रतवश्[22] चक्षुस् ते निदानेन—॥४९॥

1 A हविर्यैज्ञा ओपवसथात्, B हविर्यज्ञाद्रौपवसथात्. The nom. pl. प्राञ्च: qualifies the nom. pl. हविर्यज्ञा:.

2 C यज्ञक्रतवस्.

3 A B यं.

4 A C तृवृत्, B त्रिवृत्.

5 Cf. JB II.131-132(133-134) पञ्चदशान्याज्यानि भवन्ति.

6 B आर्भवा.

7 C omits ते.

8 A C यज्ञक्रतवोग्निस्तेग्नी.

9 C यज्ञक्रतव.

10 C ऊद्वायति.

11 A B C वायुर्. For the emendation of वायुरेवाप्येति to वायुमेवाप्येति cf. JUB III.1.1-7 एका ह वाव कृत्स्ना देवतार्धदेवता एवान्याः । अयमेव योऽयं पवते। एष एव सर्वेषां देवानां ग्रहा: । स हैषोऽस्तं नाम । अस्तमिति हेह पश्चाद्ग्रहानाचक्षते । स यदादित्योऽस्तमगादिति ग्रहानगादिति हैतत्। तेन सोऽसर्वः ... अन्वग्निर्गच्छति [Mark JUB अनु√गम् 'to go out (as fire)' for JB उद्√वा] । तेन सोऽसर्वः । स एतमेवाप्येति (no v. l.).

12 C inserts यदादित्याप्येति after it.

13 B स्तस्य.

14 A B C एतस्या.

15 C तथैवन्.

16 There are twelve stotras and twelve śastras of the agniṣṭoma, each stotra (chanted by the udgātṛ) being followed by a śastra (recited by the hotṛ or one of his three assistants, the hotrakas—maitrāvaruṇa, brāhmaṇācchaṃsin and acchāvāka)—

prātaḥ-savana	
1 bahiṣpavamāna-stotra	1 ājya-śastra (hotṛ)
2 ājya-stotra	2 praüga-śastra (hotṛ)
3 ājya-stotra	3 ājya-śastra (maitrāvaruṇa)
4 ājya-stotra	4 ājya-śastra (brāhmaṇācchaṃsin)
5 ājya-stotra	5 ājya-śastra - (acchāvāka)
mādhyandina-savana	
6 mādhyandina-pavamāna-stotra	6 marutvatīya-śastra (hotṛ)
7 pṛṣṭha-stotra	7 niṣkevalya-śastra (hotṛ)
8 pṛṣṭha-stotra	8 niṣkevalya-śastra (maitrāvaruṇa)
9 pṛṣṭha-stotra	9 niṣkevalya-śastra (brāhmaṇācchaṃsin)
10 pṛṣṭha-stotra	10 niṣkevalya-śastra (acchāvāka)
tṛtīya-savana	
11 ārbhava (*or* tṛtīya) pavamāna	11 vaiśvadeva-śastra (hotṛ)
12 agniṣṭoma-sāman (yajñāyajñīya)	12 āgnimāruta-śastra (hotṛ)

17 C एव.

18 B -वातं.

19 C ऊद्ध्वोवात. पुरोवातः 'eastern wind', दक्षिणतोवातः 'southern wind', पश्चाद्वातः 'western wind', उत्तरतोवातः 'northern wind', ऊर्ध्वोवातः 'wind of the upper direction (ऊर्ध्वा दिक्)'. दक्षिणतोवातः, उत्तरतोवातः and ऊर्ध्वोवातः are new to MW, VPK and Index Védique.

20 C यज्ञक्रतवो.

21 A C वात् (त and क are confused in Grantha).

22 C यज्ञक्रतवश्.

२.५०

—यदा वै तूष्णीम् आस्ते प्राणम् एव वाग् अप्येति[1]। यदा स्वपिति प्राणम् एव चक्षुर् अप्येति[2]। तद् यद् एवंविद् वदति हविर्यज्ञैर् अस्य तद् इष्टं[3] भवति । यत् प्राणित्य् अग्निष्टोमेनास्य[4] तद् इष्टं भवति । यद् वीक्षत उत्तरैर् अस्य तद् यज्ञक्रतुभिर् इष्टं भवति । तद् यद् एवंविद् वदति यत् प्राणिति[5] यद् वीक्षत एतैर् हास्य[6] तत् सर्वैर् यज्ञक्रतुभिर् इष्टं भवति ।

स एष समानप्रायणस्[7] समानसंबन्धनस्[8] संवत्सरः । तस्य मन एव प्रायणं, वाक् संबन्धनम् । [9]स एष संवत्सरो ऽग्निष्टोमान् एवाभिसंपद्यते । षड् अतिरात्रस्यातियन्ति , त्रीण्य् उक्थानि त्रिदेवत्यस् सन्धिः । त्रीण्य् आरम्भणीयस्याह्नो[10] ऽतियन्ति । अथ यत्र [11]ह क[11] चाभिप्लवस् सप्त ते ऽग्निष्टोमाः । षट्कृत्वः पृष्ठ्यम् उपयन्ति[12] । द्वयोष् षड् अतियन्ति द्वयोष् षट् । सो ऽग्निष्टोमः[13] । द्वयोष् षट् । तद् अमूनि षड् उपदधाति । सो ऽग्निष्टोमः । अग्निष्टोमो ऽभिजित् । नव[14] स्वरसाम्नाम् अतियन्ति । तद् अमूनि त्रीण्य् उपदधाति । सो ऽग्निष्टोमः । अग्निष्टोमो विषुवान् । प्रतीचां स्वरसाम्नां नवातियन्ति । पञ्चकृत्वः पृष्ठ्यम् उपयन्ति । द्वयोष् षड् अतियन्ति[15] द्वयोष् षट् । सो ऽग्निष्टोमः । एकस्य त्रीणि । तान्य् एषु नवसूपदधाति । सो ऽग्निष्टोमः । अग्निष्टोमो विश्वजित् । गोआयुषोष् षड् अतियन्ति । द्वादशाग्निष्टोमा[16] दशरात्रः । अग्निष्टोमो महाव्रतीयम्[17] अहः । षड् अतिरात्रस्यातियन्ति । तद् अमूनि षड् उपदधाति । सो ऽग्निष्टोमः । द्वादशकृत्वष् षोडशिनम् उपयन्ति । [18]सो ऽग्निष्टोमः । यद्य् उ वा अतिरात्रे षोडशिनम्[19] उपयन्ति[18], मोहयन्त्य् अमूं विराजस्[20] संपदम् । अतीमाम्[21] अग्निष्टोमसंपदं[22] रिच्यते । स ह सो[23] ऽनिधानो वज्रो हिनस्ति । अथ वा अनिधानो वज्रः । स एष समानप्रायणस् समानसंबन्धनस् संवत्सरः । तस्य मन एव प्रायणं, वाक् संबन्धनम् । स एष संवत्सरो ऽग्निष्टोमान् एवाभिसंपद्यते । संपदा हाग्निष्टोमायनं[24] भवति । उपाप्तान्य् उ तान्य् अहानि भवन्ति यानि संवत्सरे च्रिश्रियाणि[25] । तेन हैतेनायनेनोभौ[26] कामाव् उपाप्नोति यश् चाग्निष्टोमायने यश् च मासि पृष्ठे ॥५०॥

॥ महाव्रतत्रयं[27] समाप्तम् ॥

1 Cf. JUB III.1.14 न वै स्वपन् वाचा वदति । सेयमेव प्राणमप्येति.

2 B आप्येति.

3 B C इष्ठ. For genitivus agentis with the p.p.p. of √यज (*i.e.* इष्ट) cf. JB I.4, 38,40,361, II.371 (Auswahl §161, p.207), TS II.6.1.5, II.6.9.3, ŚBM I.6.1.21, II.4.4, 17, V.2.3.9,10, V.5.4.14, V.5.5.11, XI.2.3.9,

XI.2.4.8,9, XI.2.5.5, XI.2.7.1-5, XI.4.4.7,12, XI.5.7.3, XIII.2.8.2, XIV.2.2.49, XIV.3.3.30, ṢB IV.1.14,16, IV.2.1, AB II.8.7-8, II.11.12-13, II.13.8-9, III.18.5, III.47.7, III.48.4, V.28.11, VI. 32.2 (=GB II.6.11), VI.33.11, KB V.2,4,7, XIX.6.

4 C अग्निस्तोमेनास्य.

5 A B C प्राणीति.

6 B ह्यास्य.

7 A C समानप्रायंण. समानप्रायण is not found in MW, VPK and Index Védique. It recurs in JB III.176 in contrast with समानोदयन.

8 B समानसंवन्धस्, C समानस्संबन्धनस्. समानसंबन्धन 'having a common connecting link' (Eggeling, ŚBM VII.5.2.62). MW's 'equally connected' is inappropriate here.

9 Hence onwards it is told how a year-long sacrifice becomes an agniṣṭomāyana on the basis of the totals (स एष संवत्सरो ऽग्निष्टोमानेवाभिसम्पद्यते । सम्पदा ह्यग्निष्टोमायनं भवति). The stotras and śastras of non-agniṣṭoma days which are over twelve (the usual number of stotras and śastras chanted on an agniṣṭoma day) are summed up and when a total of twelve or a number divisible by twelve is reached, they (*i.e.* the extra stotras and śastras) are said to constitute one agniṣṭoma or more as the case may be:

'This year (consisting of atirātras, agniṣṭomas, ukthyas and ṣoḍaśins) changes to agniṣṭomas. Six (stotra-śastras) of the (prāyaṇīya) atirātra are in excess[1] : three uktha(-stotra)s and the sandhi(-stotra) belonging to three deities (and hence counted as three stotras)[2]. Three (stotra-śastras) of the ārambhaṇīya day[3] are in excess. And wherever there is an abhiplava (ṣaḍaha) they are seven agniṣṭomas[4]. They perform the pṛṣṭhya (ṣaḍaha)s six times (during the first half of the year, once every month). Six (stotra-śastras) of the two (pṛṣṭhya-ṣaḍahas) are in excess, as also six (stotra-śastras) of the (other) two. That is an agniṣṭoma. Six (stotra-śastras) of the (last) two (pṛṣṭhya-ṣaḍahas, remaining from the six pṛṣṭhya-ṣaḍahas of the first half of the year, are in excess). Then he adds (उपदधाति) those six (stotra-śastras of the prāyaṇīya atirātra which were in excess). That is an agniṣṭoma.

1 ☞ The word 'excess' in the following lines denotes the number of stotra-śastras in excess of the twelve stotra-śastras of the agniṣṭoma.

2 AB IV.6 also makes three stotras out of the sandhi-stotra (Keith, Rigveda Brāhmaṇas Translated, p. 54). Also see Eggeling, ŚBM transl., pt.III p. xix, and p.12 note 5.

3 The ārambhaṇīya day has 15 stotras and 15 śastras according to PB IV.2.9 पंचदश स्तोत्राणि पंचदश शस्त्राणि.

4 Whilst the agniṣṭoma includes 12 stotras and 12 śastras, the ukthya sacrifice (see ŚBM transl. by Eggeling, pt.III p.xvi note 2) has three additional (uktha) stotras and śastras (see PB VIII.8.4 note 2) which in the four ukthya days of the abhiplava-ṣaḍaha make up 12 stotras and 12 śastras, *i.e.* one more agniṣṭoma. Cf. ŚBM XII.2.2.12 अभिप्लवः षडहः षड्ढ्यहानि भवन्ति...चतुर्णामुक्थ्यानां द्वादश स्तोत्राणि द्वादश शस्त्राणि अतियन्ति स सप्तमोऽग्निष्टोम एवमु सप्ताग्निष्टोमाः सम्पद्यन्ते 'it is a six-day's abhiplava, because it consists of six days...Twelve stotras and twelve śastras of the four ukthyas are in excess—they make

The abhijit (day) is an agniṣṭoma. Nine (stotra-śastras) of the (three) svarasāman (days preceding the viṣuvat day)[5] are in excess. Then he adds those three (stotra-śastras of the ārambhaṇīya day which were in excess). That is an agniṣṭoma. The viṣuvat (day) is an agniṣṭoma (cf. PB IV.5.19). Nine (stotra-śastras) of the posterior (three) svarasāman (day)s (which immediately follow the viṣuvat day) are in excess. They perform the pṛṣṭhya-(ṣaḍaha) five times (during the second half of the year, once in each of the seventh, eighth, ninth, tenth and eleventh months). Six (stotra-śastras) of the two (pṛṣṭhya-ṣaḍahas) are in excess (and) six (stotra-śastras) of the (other) two. That is an agniṣṭoma. Three (stotra-śastras) of the (last) one (pṛṣṭhya-ṣaḍaha are in excess). He adds these (three stotra-śastras) in those nine (stotra-śastras of the posterior svarasāman days which are in excess). That is an agniṣṭoma. The viśvajit (day) is an agniṣṭoma (cf. PB IV.5.19). Six (stotra-śastras) of the go- and āyuṣ (day)s[6] are in excess. The daśarātra (rite[7]) consists of twelve agniṣṭomas. The mahāvrata day is an agniṣṭoma. Six (stotra-śastras) of the (udayanīya) atirātra are in excess. Then he adds those six (stotra-śastras of the go- and āyuṣ days which are in excess). That is an agniṣṭoma. They perform the ṣoḍaśin twelve-times[8] (during the year). That is an agniṣṭoma'.

10 C -ष्टो.

11 A B कृ क, C कृ.

12 C मुपयन्ति.

13 All the MSS have the avagraha!

14 C inserts पञ्चस्सप्त तेग्निष्टोमा after नव.

15 A B अतियन्ति, C omits द्वयोष्षडतियन्ति.

16 C द्वादशाग्निष्टोमो. It inserts न्नवतियन्ति पञ्चकृत्वः पृष्ठ्यमुपयन्ति द्वयोष्षट् सोग्निष्टोम.

17 C महाव्रतीयम्.

18 B omits सोऽग्निष्टोमः ...... उपयन्ति.

19 A C षोडशीनम्.

20 C विराजिस्. For विराजस्संपदं see Auswahl §86 note 7 and cf. KB II.3 विराट्सम्पन्न. The ṣoḍaśins in a year-long sacrifice—of which gavāmayana is the prototype—are being enumerated. The 12 ṣoḍaśins in the 12 pṛṣṭhya-ṣaḍahas have been given above. Ancient authorities differ on the question whether the ṣoḍaśin is per-

a seventh agniṣṭoma and thus the agniṣṭomas amount to seven.'

5 It is noteworthy that PB IV.5.20 makes all the svarasāman days agniṣṭomas, while here all of them are taken to be ukthyas which is apparent from the excess of nine stotra-śastras in three svarasāmans. This difference is also noticed in ŚBM XII.2.1.6,7. While enumerating agniṣṭomas, ukthyas, ṣoḍaśins and ṣaḍahas in an year it gives two different calculations of agniṣṭomas and ukthyas, the basis of difference being the performance of the svarasāman days either as ukthyas or as agniṣṭomas. See note 7 on JB II.7.

6 Go- and āyuṣ days are ukthyas.

7 The daśarātra consists of a pṛṣṭhya-ṣaḍaha, three ukthya days called chandomas and an atyagniṣṭoma day termed avivākya.

8 Eleven ṣoḍaśins are included in eleven pṛṣṭhya-ṣaḍahas, one pṛṣṭhya-ṣaḍaha being performed every month except the last. The one remaining ṣoḍaśin occurs in the pṛṣṭhya-ṣaḍaha of the daśarātra in the twelfth month. Also see ŚBM XII.2.1.7.

formed during the atirātra or not. On it see Eggeling, ŚBM transl. pt.III pp.xviii-xix and Keith, Rigveda Brāhmaṇas Translated p.53. Here our Brāhmaṇa is not in favour of the performance of the ṣoḍaśins during an atirātra as is evident from its giving the evil consequences of doing so.

21 अति goes with रिच्यते.

22 अग्निष्टोमसम्पद् is new to MW. It occurs in JB I.237 only. See Caland, Auswahl §88 note 7 and Index Védique.

23 स ह स: occurs in JB I.243,312 passim, 313 passim, III.198. Also see note 17 on JB II.5. Verbally identical are the sentences occuring in the beginning of this paragraph.

24 अग्निष्टोमायन is new to MW and VPK. It occurs in BŚS XXVI.12 also.

25 C चित्रीयाणि.

26 B C -नोहौ.

27 C महालक्ष्म समाप्तम्. The compounds महालक्ष्म and महाव्रतत्रय are not to be found in MW, VPK and Index Védique. Cf. त्रिमहाव्रत in ŚBM XII.1.3.23 and GB I.4.13. महाव्रतत्रय refers to the three great rites—the ārambhaṇīya, the viṣuvat and the mahāvrata (mentioned in JB II.8 and ŚBM XII.1.3.23).

२.५१

द्वया[1] ह वै पूर्वे[2] ऋतव[3] आसुः —प्राणर्तवो[4] देवर्तवः[5] । अथेम एतर्ह्य्[6] ऋतव एव । प्राण एव वसन्त आस । वाग् ग्रीष्मः । चक्षुर्[7] वर्षाः । आर्द्रम्[8] इव वै चक्षुर्, आर्द्रा इव वर्षाः । श्रोत्रं शरत् । मनो हेमन्तः । या इमाः पुरुष आपस् स शिशिरः[9] । अथ देवर्तवः । वायुर् एव वसन्त आस । अग्निर् ग्रीष्मः[10] । पर्जन्यो वर्षाः । आदित्यश्[11] शरत् । चन्द्रमा हेमन्तः । या अमूर्[12] दिव्या आपस् स शिशिरः । स यस् स प्राणो[13] वसन्त आस, यो वायुर् वसन्तस्, सो ऽयम् एतर्हि वसन्तः । अथ या वाग्[14] ग्रीष्म[15] आस[16], यो ऽग्निर्[17] ग्रीष्मस्, सो[18] ऽयम् एतर्हि ग्रीष्मः । अथ यश् चक्षुर् वर्षा[19] आसुर्[20], याः पर्जन्यो वर्षास्, ता[21] इमा एतर्हि वर्षाः[19] । अथ[22] [23]यच् छ्रोत्रं[23] शरद् आस, य आदित्यश् शरत्, सयम् एतर्हि शरत् । अथ यन् मनो हेमन्त आस, यश् चन्द्रमा हेमन्तस्, सो[24] ऽयम् एतर्हि हेमन्तः । अथ या इमाः पुरुष आपश् शिशिर आसुर्[25], या अमूर् दिव्या [26]आपस् स[26] शिशिरस्, सो ऽयम् एतर्हि शिशिरः ॥५१॥

1 A B C द्वया. Mark the collective numeral.

2 पूर्वे 'in olden days'.

3 C ऋत.

4 C प्राणर्त्तवो. प्राणर्तु is new to MW, VPK and Index Védique. ChUp II.7.1 refers to the five organs of vitality or sensation, *viz.* प्राण, वाक्, चक्षुस्, श्रोत्र and मनस्, collectively as प्राणा: (pl.). Our text takes प्राणा: in the same sense.

5 C omits it. देवर्तु is not found in MW, VPK and Index Védique. On the interpretation of त्रियुगं पुरा in ŚBM VII.2.4.26 see Eggeling's note. Our text seems to go with the author of ŚBM in taking त्रियुगं पुरा as two independent adverbs.

6 अथ एतर्हि 'but now'.
7 A B C चक्षुः.
8 B C आर्दम्.
9 A सशिरः.
10 A ग्रीष्मं.
11 A B C आदित्य.
12 C अमू.
13 C प्राणे.
14 A B C वा.
15 C ग्रीष्मे.
16 A B C अस.
17 C मि.
18 C से.
19 C वषा.
20 C आसीद्.
21 C त.
22 C अव.
23 C यत्रोत्रं.
24 C से.
25 C आसूर्.
26 C omits आपस्स.

२.५२

त एते षड् ऋतवष्[1] षड् दिशः[2] । त एत ऋतवो[3] दिग्भिर् मिथुना—वसन्तेनेयं प्राची दिङ् मिथुना, ग्रीष्मेणेयं, वर्षाभिर् इयं, शारदेयं[4], हेमन्तेनासौ[5], शिशिरेणेयम् । तद् यथा पतिं[6] जाया अनिमेषम्[7] ईक्षेरन्न् एवम् एवैना एवंविदं दीक्षमाणम् ईक्षन्ते । तद् यद् दिग्भिर्[8] ईक्षितस्न् तस्माद्[9] दीक्षितः[10] । स दीक्षिष्यमाण[11] आदित्यम् उपतिष्ठत त्वं देवता दीक्षितासि[12] । सा दीक्षमाणस्य तेज इन्द्रियं वीर्यं यश [13]आदत्से । मा मे तेज इन्द्रियं वीर्यं यश[13] आदिथाः । तव दीक्षाम् अनु दीक्ष **इति**[14] ।

अथर्तून् अन्व् आरोहति ।

य ऋतव ऋतुभ्यो ऽध्य् आयन्
पुरा[15] सूर्याचन्द्रमसग्[16] च पूर्वे[17] ।
येभिः[18] प्रजानन्[19] प्रदिशो दिशश् च
तान् अन्व् आरोहामि तपसा ब्रह्मणा च ॥

इति प्राणर्तून्[20] अन्व् आरोहति ।

य ऋतवश् चन्द्रमसो ऽधि पूर्व
ऋचं वाचं ब्रह्माणम् आबभूवुः[21] ।

इत्य् एवंविद ह्य् आभवन्[22] ।

येभिः[23] प्रजानन् प्रदिशो दिशश् च
तान् अन्व् आरोहामि तपसा ब्रह्मणा च ॥

इति देवर्तून्[24] अन्व् आरोहति ।

य [25]एक ऋतुस् त्रय[25] ऋतवश् च
ये षट् [26]चतुर्विंशतिर् ऋतवो[26] ये
द्वादश सप्तदशान्य् उत विंशतिश् च
तान् अन्व् आरोहामि तपसा ब्रह्मणा च ।

इतीमान् ऋतून् अन्व् आरोहति । स एवम् एतैस् तैर्[27] ऋतुभिः परिगृहीतः । स यथा

तैर्[27] ऋतुभिः परिगृहीत एवम् एवानार्तस्[28] संवत्सरस्योदृचं[29] गच्छति । ऋतुर् ऋतुर् हैवंविदे[30] कल्पते ॥५२॥

1 C ऋतव.

2 Cf. GB II.6.12 ऋतवो वै दिशः प्रजननः.

3 A ऋतवे.

4 C omits it.

5 So in all MSS!

6 C पति.

7 C अग्निमेषम्.

8 A इग्भिर् (*lectio simplicior!*).

9 A B C तस्मा.

10 C दितः.

11 C द्रिक्षिष्यमाण.

12 Cf. AV XI.5.6 and GB I.2.1.

13 A haplologically omits it. आदत्से in all MSS. So also in JB II.64. Oertel, JBR p.35 wrongly reads आदः (MSS आदत्) and takes सा (MSS से, सो) with the next sentence.

14 This formula is to be added in the Vedic Concordance. C adds त after इति.

15 C पूरा.

16 Vedic Concordance सूर्याच् चन्द्रमसश्च.

17 'In ancient times (पूर्वे) before the existence of (पुरा) the sun and the moon'.

18 A B C एभि.

19 Vedic Concordance प्रजानम्, but see further.

20 A प्रतानर्त्तून्, B प्रातानर्त्तून्, C प्रतानश्चान्.

21 C आवभूव्यः. Vedic Concordance does not give the correct reading.

22 C आहवत्. Cf. आबभूवुः in the previous line.

23 A B C एभिः.

24 C देवआन्.

25 C omits एक ऋतुस्त्रय. Cf. ŚBM III. 4.4.17 and XI.5.4.11 त्रयो वा ऋतवः संवत्सरस्य.

26 C चतुर्विंशतिरुतवा.

27 A B C त्रैर्.

28 A C -नर्त्तस.

29 C -दृशचं.

30 A हेवंत्रिदे, C हैवाविदे.

२.५३

[1]केशी ह दार्भ्यो दर्भपर्णयोर् दिदीक्षे[2] । अथ ह सुत्वा याज्ञसेनो हंसो[3] हिरण्मयो भूत्वा यूप उपविवेश । तं[4] ह केशी शुनीति[5] नाम्नाभ्युवाद[6] । स ह चुक्रोध—स्थविरो ऽस्मि[7] पञ्चालानां[8] राजा । स उ वै दीक्षितो ऽस्मि । को नु [9]माहेन् नाम्नैवाभिवादितुम्[9] इति[10] । स होवाच—मा क्रुधः[11] । अभिवदिता ते तेनास्मि, यद् अहम् एतस्यै[12] विशस् त्वत्पूर्वो राजासम् । अभिवदितो[13] वाव[14] ते तेनासि, यद् दीक्षितो ऽसि । [15]इष्टापूर्तस्य त्वम् अक्षितिं वेत्थ[15] । दीक्षाम्[16] अहं वेद । संप्रब्रुवामहा[17] इति । स होवाच—अग्निर् दीक्षितः[18] पृथिवी दीक्षा, वायुर् दीक्षितो ऽन्तरिक्षं दीक्षा, आदित्यो दीक्षितो[19] द्यौर् दीक्षा, प्रजापतिर् दीक्षितो मनो दीक्षा[20] । स दीक्षेत—यया दीक्षयाग्निर् दीक्षितस् तया दीक्षया [21]दीक्षे, यया[21] दीक्षया वायुर् दीक्षितस् तया [22]दीक्षया दीक्षे, यया[22] दीक्षयादित्यो दीक्षितस् तया दीक्षया[22] दीक्षे, यया[23] दीक्षया प्रजापतिर् दीक्षितस्[24] तया दीक्षया दीक्ष[25] इति ॥५३॥

1 This section as well as a major part of the following has been edited

by Caland in Auswahl §124. Cf. KB VII. 4, Over en uit het JB, p.40.

2 B ददीक्षे.

3 C ह्रासो.

4 C ता.

5 B C निति.

6 B C -भ्युपाद.

7 C deletes ऽस्मि.

8 B पान्चालानां.

9 A मारुहेयन्नाग्नेवाभि- , B मान्नाग्नेवाभि- , C मारिहेयन्नाग्नैवाभि-. अर्हेत् from √अर्ह्. Caland wrongly emends it to मेयंनाग्नैवाभिवदितुम्.

10 A अति, C अर्हति. Caland's अर्हति has to be corrected.

11 C क्रुधः.

12 C एतव्यै.

13 =अभिवदिता+उ.

14 C वाप.

15 C इष्टापूर्तस्यावमक्षितिमवेत्थ. A B अवेत्थ for वेत्थ.

16 C inserts आर्त्तस्यत्व after दीक्षाम्.

17 So all MSS. Analogous cases are cited by Prof. Renou, Monographie Sanskrites I p.6 §9, in the studies on the subjunctive.

The verbal compound सं प्र √स्रु is new to MW. This compound is known only from the Jaiminīyas : Auswahl §95, §115, JUB IV.11.3.

18 After it C inserts तया दीक्षया.

19 A दीक्षितर्.

20 After it C inserts आत्तस्यत्वमक्षिति-मवेत्थ.

21 C दीक्षयेया.

22 C omits it.

23 After it C inserts दीक्षय.

24 C दीदितस्.

25 C दीक्षत. For these formulae see ĀpŚS X.10.6 and HirŚS X.10 (p.1037).

२.५४

अथ हेतर[1] उवाच। ब्रह्मणे ददद्[2] ब्रूयाद्[2] ब्रह्मन्[3] मनस् ते ददानि, तद् अनेन निष्क्रीणानि[4], ब्रह्मन्न् इदं ददानीति—यद् दास्यन् स्यात्[5]। स यन् मनो ददाति—चन्द्रमा वै मनश्[6]—चन्द्रमसम् एवास्मै तद् ददाति। तद् यावच् चन्द्रमा न क्षीयते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते।

होत्रे ददद्[2] ब्रूयाद् धोतर् वाचं ते ददानि, ताम् अनेन निष्क्रीणानि[7], होतर् इदम् ददानीति—यद् दास्यन् स्यात्। स यद्[8] वाचं ददात्य्—अग्निर् वै वाग्[9]—अग्निम् एवास्मै तद् ददाति। तद् यावद् अग्निर् न[10] क्षीयते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते।

अध्वर्यवे[11] ददद्[2] ब्रूयाद् अध्वर्यो प्राणं ते ददानि, तम् अनेन निष्क्रीणान्य्[12], अध्वर्यो इदं ददानीति[13]—यद् दास्यन् स्यात्। स यत् प्राणं ददाति—वायुर् वै प्राणो—वायुम् एवास्मै तद् ददाति[14]। तद् यावद् वायुर्[15] न क्षीयते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते।

उद्गात्रे[16] ददद्[2] ब्रूयाद् उद्गातश्[16] चक्षुस् ते ददानि, तद् अनेन निष्क्रीणान्य्, उद्गातर्[16] इदं ददानीति—यद् दास्यन् स्यात्। स [17]यच् चक्षुर्[17] ददात्य्—आदित्यो वै चक्षुर्—आदित्यम् एवास्मै तद् ददाति। तद् यावद् आदित्यो न क्षीयते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते।

सदस्याय ददद्[18] ब्रूयात् सदस्यात्मानं ते ददानि, तम् अनेन निष्क्रीणानि, सदस्येदं ददानीति—[19]यद् दास्यन्[19] स्यात्। स यद् आत्मानं[20] ददात्य्—आकाशो वा आत्मा—आकाशम् एवास्मै तद्[21] ददाति। तद् यावद् आकाशो न क्षीयते, तावद्[22] अस्य तद् दत्तं न क्षीयते।

होत्रकेभ्यो ददद्[2] ब्रूयाद् धोत्रका[23] श्रोत्रं वो[24] ददानि, तद् अनेन निष्क्रीणानि[25], होत्रका इदं ददानीति—यद् दास्यन् स्यात्। स यच् छ्रोत्रं ददाति—दिशो वै श्रोत्रं—दिश एवैभ्यस् तद् ददाति। तद् यावद्[26] दिशो न क्षीयन्ते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते।

प्रसर्पकेभ्यो ददद्[2] ब्रूयात् प्रसर्पका लोमानि वो[27] ददानि, तान्य् अनेन निष्क्रीणानि, प्रसर्पका इदं ददानीति—यद्[28] दास्यन् स्यात्। स यल् लोमानि ददात्य्[29]—ओषधिवनस्पतयो वै लोमान्य्—ओषधिवनस्पतीन्[30] एवैभ्यस् तद् ददाति। तद् यावद् ओषधिवनस्पतयो[31] न क्षीयन्ते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते।

सैषेष्टापूर्तस्याक्षितिः[32]। स य एवम् एताम् इष्टापूर्तस्याक्षितिं वेद, न हास्येष्टापूर्तं क्षीयते।

तद् उ वा आहुर् [33]वाग् वाव[33] दीक्षितो, वाग्[34] दीक्षा, वाग्[35] इदं सर्वं क्षियति[36]। वाचि वावेदं सर्वं क्षितम् इति वाव तौ तत् संप्रोचाते[37]।

तद् उ होवाच शाट्यायनी[38] रथन्तरेण दीक्षे, वामदेव्येन[39] दीक्षे, बृहता दीक्ष इत्य् [40]एव दीक्षेत[40]। अथ विमुञ्चेत बृहता विमुञ्चे, वामदेव्येन विमुञ्चे, रथन्तरेण विमुञ्च इति। सषौ दीक्षायै युक्तिश् च विमुक्तिश् च। स य एवम् [41]एतां दीक्षायै[41] युक्तिं च विमुक्तिं च वेद, वसीयान् एव भवति ॥५४॥

1 C हैतन.
2 A B C -त्.
3 C मह्मन्न.
4 C निष्क्रीणामि.
5 C स्यान्.
6 C मनु.
7 C निष्क्रीणाति.
8 C यत्.
9 C वा.
10 A B C म्न.
11 C ध्वर्य्युवे.
12 A B निष्कृणान्य्, C रिष्कृणान्य्.
13 After it C inserts निष्क्रीणान्युत्गातरिदन्ददानीति.
14 C ददाती.
15 B C वायुन्.
16 A B C उत्- .
17 A यश्छक्षुर्.
18 A B C द्त्.
19 B यददास्यन् (द्द is confused with दद in the Grantha script).
20 A C आत्मानंन, B आत्मानंन्.
21 C त.
22 A C तवद्.
23 A B धोतृका.
24 A C वे.
25 C निष्क्रीणाति.
26 C यवद्.
27 C वे.
28 B यद.
29 A ददान्य्.
30 C -वानस्पतीन्.
31 A B ओषधी-, C ओषधीपनस्पतयो.
32 A सैषो-, C -स्याक्षीति.
33 A वाग्वा, C वार्श्वाव.
34 C वग्.
35 C वान्.
36 A B क्षीयति, C क्षायति.

37 A संप्रोचते. Auswahl §124 ends here.

38 A B C शाट्यायनि.

39 A B C वामदैव्येन.

40 C एवन्दीक्षत.

41 C एताभीक्षायै.

२.५५

हृत्स्वाशया[1] आल्लकेयो[2] दन्तालस्य धौम्यस्यान्तेवास्य्[3] आस । अथ ह दन्तालो[4] धौम्यस्[5] त्रयं वेदम् आप्रपदं[6] विदां चकार । तस्माद् ध सामवेदम् अनूच्य व्याजहार—संवत्सराय दीक्षिष्य इति । अथ ह स्म ततः पुरो विपृच्छमानाश्[7] [8]चरन्ति—संवत्सराय[8] दीक्षिष्यामह[9] इति । अथो ह स्म[10] समवसायान्योऽन्यस्य वरणम् आक्रोशमाना[11] निभृत्यम् अनुपृच्छन्त[12] आसते[13] । त ह स्म यावन्तस् संपादयन्ति, त ह स्म दीक्षन्ते । शश्वद् धैषा तद् आशीर् एव । तत् सत्त्रं भवति, यत् तम् एव ब्राह्मणं कृत्वोत्तिष्ठन्ति येनाब्राह्मणोक्तेन[14] सह दीक्षन्ते । तस्माद् अब्राह्मणोक्तेन सह[15] दीक्षेत[16] । तस्य ह स्मास्य राजन्यबन्धोश्[17] शार्दूलाजिनं[18] मणिं हिरण्यम् उपावहितं भवति । तद् ध स्म श्रोत्रियायोपप्रहित्याह—संवत्सराय[19] दीक्षिष्ये[20], ऽनु मा शाधीति । तस्मै ह स्म[1] राजन्यबन्धवे वक्तव्यं मन्यन्ते ॥५५॥

☞ This section and a part of the next has been edited in Auswahl §125.

1 A हृत्स्वाशका.

2 He is mentioned as a king in JB I.234 (Auswahl §87) and JUB III.40.2 (in a vaṃśa-list).

3 A B धौम्म्यस्या-, C सौम्यस्या-. In the next line, however, all the MSS have धौम्य-.

4 A B C तन्दालो.

5 A धौम्म्यस्.

6 आप्रपदं is not found elsewhere in any Brāhmaṇa. Cf. AĀ II.1.4 with Keith's note on प्रपद.

7 A B C वपृच्छमानाश्. अव√प्रछ् is new to MW, VPK and Index Védique. Following Caland, विपृच्छमानाः (*lectio simplicior*) has been retained in the text. वि√प्रछ् is not found in the other Brāhmaṇas, though it occurs as early as the RV.

8 A चरन्त्यसंवत्सराय.

9 C दीक्षस्यामह.

10 C स्मा.

11 A B आक्रोशनमा, C आक्रोशमा.

12 C अनुप्रच्छन्त.

13 Cf. BŚS XVI.13 (quoted in Auswahl §125) तद्ध स्मैतत् पूर्वे संवत्सरं समवसायासतेऽन्योऽन्यस्यानूक्तं च मानुषं च विजिज्ञासमानाः.

14 C येनाब्राह्मणानाक्तेन.

15 C सतह.

16 C दीक्षत.

17 C राजन्यबन्धो.

18 C शामूलाजिनं. Caland reads शामूलाजिनं which occurs twice in the Karmāntasūtra of Baudhāyana XVIII.25. शामूलाजिन is new to MW and is not found elsewhere in any Brāhmaṇa. शार्दूलाजिन is also new to MW, VPK and Index Védique. शार्दूलाजिन may be a *lectio simplicior*, suggested by the tigerskin (शार्दूलचर्मन्) used in the sacrifice. But it is supported by our best MSS.

19 A B संवत्साराय, C समवत्सराय.

20 C दीक्षिष्यो.

२.५६

स ह तथैव पल्ययमानस्[1] सोमशुष्मं[2] सात्ययज्ञिम्[3] आजगाम । तं होवाच—प्राचीनयोग्य, संवत्सराय दीक्षिष्ये । भगवो[4] ऽनु नश्[5] शाधीति । तथेति[6] तं ह वदन्न् अभिराधयां चकार । तं होपेयाय । तस्मै यदेमां क्लृप्तिं प्रोवाचाभ्यूहम् अनुजगौ प्रस्तावप्रतिहारान् विदधाव्[7] अथ हैनम् अनुशशास । अयं[8] वाव संवत्सर इति होवाच । तस्यायम् एव देवयानः पन्था, इमे वर्तन्याव्, इयं गतिर् इति । स यद् एतद्[9] एवं वेद, अनार्त एवं संवत्सरस्योदृचं गच्छति[10] । पुरुषो वै प्रजापतिः । प्रजापतिस् संवत्सरः[11] । स यो ह पुरुषो, य एवायम् अन्तरिक्ष आकाश, एष एव स पुरुषः । तद् [12]यद् दृश्वद्[12] अन्तरिक्षे न रमते पूर्णत्वैतन्[13] न रमते । अथो यद् अस्मिन् सर्वस्मिन् अन्तर् ईक्षते[14] तस्माद् अन्तरिक्षम् । अथो यद् इदं सर्वं युते तस्माद् वायुः । अथो यद् इदं सर्वं वाति[15] तस्माद् वातः । तस्यैतस्याकाशस्यात्मा[16] दसुमूढो[17] यद् असाव् आदित्यः । स एष[18] आदित्य पुरुषः । अथ[19] यत् ततः[20] पर आकाशस् तस्यैष आत्मा समुमूढो[21] यच् चन्द्रमाः । स एष चन्द्रमसि पुरुषः । स न नाना मन्तव्य इति ह स्माह शाट्यायनिः[22] । य एवायं चक्षुषि पुरुष, एष[23] एवादित्य, एष चन्द्रमसीति । तम् अनयैव पुरुषविधयाप्नोति ॥५६॥

1 A पल्यायमानस्.

2 B सोमशूष्मं.

3 A सात्ययज्ञम्, C सत्ययज्ञिम्. He is mentioned as the teacher of Hṛtsvāśaya Āllakeya in JUB III.40.2.

4 C भगो. Caland inadvertently takes भगवो with the previous sentence.

5 A नाश्.

6 तथेति is not found in Caland's text.

7 A B C विदथाव्.

8 C अयम.

9 C omits it.

10 A B C गच्छन्ति. Here ends Auswahl §125.

11 Cf. GB I.5.3 पुरुषो वाव संवत्सरः.

Hence onwards the various parts of the human body are correlated to the year-long sacrifice. It may be noted that while our Brāhmaṇa indulges in digressions, GB I.5.3 and ŚBM XII.2.4.10f take up the subject-matter of §57 (end) and §58.

12 A तद्यदृशद्, B तद्यदृश्वद्, C तद्यदृश्यद्.

13 So all MSS. The reading is dubious. Cf. PB XV.12.5 अन्तरिक्षेणेदं सर्वं पूर्णं.

14 All MSS have इक्षते, which may be the original reading. For other etymologies cf. JUB I.20.4 तद्यदस्मिन्निदं सर्वमन्तस्तस्मादन्तर्यक्षम् । अन्तर्यक्षं ह वै नामैतत् । तदन्तरिक्षमिति परोक्षमाचक्षते, PB XX.14.2 अन्तरेव वा इदमिति तदन्तरिक्षस्यान्तरिक्षत्वम्, ŚBM VII.1.2.23 सह हैवेमावग्रे लोकावासतुः । तयोर्वियतोर्योऽन्तरेणाकाश आसीत् तदन्तरिक्षमभवत् । ईक्षं हैतन्नाम । ततः पुरान्तरा वा इदमीक्षमभूदिति तस्मादन्तरिक्षम्.

15 A B C वातेति.

16 C तस्यैषस्या-.

17 A दममूढो. Is it असंमूढो (from √मुह्)?

18 C एत्र.

19 C य for (ऽ)थ.

20 B C तः.

21 A B समुमूढो, C समासुमूढो. Is it संमूढो? Cf. note 17.

22 A शाट्यायनि.

23 A ए.

२.५७

प्राण एव प्रायणीयो ऽतिरात्रः[1] । प्राणो हीदं सर्वं [2]प्राणेत । तद्[2] यत् प्राणेत तस्मात् प्राणः । वाग् एवारम्भणीयम्[3] अहः । वाचा हि[4] सर्वस्[5] संवत्सरम् सर्वे यज्ञक्रतव आरब्धाः । तस्माद् आरम्भणीये ऽहन् सर्वाणि रूपाणि क्रियन्ते । सर्वाणि ह[6] रूपाणि वाचि । अयम् एको ऽभिप्लवो ऽयम् एको [7]ऽयम् एको[7] ऽयम् एकः । तस्यास्याभिप्लवस्येदं[8] प्रथमम् अहः । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्, इदं [9]माध्यंदिनं सवनम्, इदं तृतीयसवनम् । इदम् एव द्वितीयम् अहः । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्, इदं माध्यंदिनं सवनम्, इदं तृतीयसवनम् । इदम् एव वैरूपं तृतीयम् अहः । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्, इदं [10]माध्यंदिनं सवनम्, इदं तृतीयसवनम्[10] । इदम् एव वैराजं चतुर्थम् अहः । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्, इदं[11] [12]माध्यंदिनं[13] सवनम्, इदं तृतीयसवनम्[12] । इदम् एव शाक्करं पञ्चमम् अहः । तस्माद् अनेनोपसंगृह्य[14] शक्नोति[15] । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्[16], इदं माध्यंदिनं सवनम्, इदं तृतीयसवनम् । इदम् एव रैवतं षष्ठम् अहः । तस्माद् [17]अनया प्राश्नाति[17] । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्, इदं माध्यंदिनं सवनम्, इदं[16] तृतीयसवनम् । एवम् अस्याभिप्लवस्यैवम् अस्यैवम्[18] अस्य । अयम् एवात्मा पृष्ठ्यः । इम एव नव[19] प्राणाः । त्रिवृत्[20] प्रायणीयम् अहर्, यत् प्राणा इदं सर्वं प्राणेत[21] । तद् यत् प्राणेत[21] [22]तस्माद् अप्य् एतत्[22] प्रायणीयम् अहः । इमा एव ग्रीवाः[23] पञ्चदशम् [24]अहः । ओजो[24] वै वीर्यम् । ग्रीवा ओजः[25] । वीर्यं पञ्चदशः । तस्मात् पशवो ग्रीवाभिर् भारं वहन्ति[26] । अष्टाव् इमे जत्रवो, ऽष्टाव्[27] इम, ऊर्ध्वो जत्रुस्[28] सप्तदशः[29] । तद् एव सप्तदशम् अहः । इदम् एवोदरम् एकविंशम् अहः । सर्वे वै स्तोमा एकविंशम् अभिसंपन्नाः । सर्वम् अन्नाद्यम् उदरे[30] प्रतिष्ठितम् ॥५७॥

1 Cf. AB I.7 प्राणो वै प्रायणीयः. Oertel, JBR p.3, suggests a connection of प्राण with प्र√नी, in which case प्राणेत may be emended to प्रणेता. For the connection of प्र√नी with प्राण add the following references to those already given by Oertel—ŚBM XII.9.1.14 यद्वै प्राणेनान्नमात्मन् प्रणयते तत् प्राणस्य प्राणत्वम्, ŚBM X.5.2.14 एष उ एव प्राणः । एष हीमाः सर्वाः प्रजाः प्रणयति.

2 C प्राणेतःद्.

3 C एतवारम्भणीयम्.

4 A omits it.

5 C एष.

6 C हि.

7 Omitted in C.

8 C -दा.

9 C omits up to तृतीयसवनम्[12].

10 A leaves out ध्यंदिनं सवनमिदं तृतीयसवनम्.

11 A इद.

12 A omits माध्यंदिनं सवनमिदं तृतीयसवन.

13 B माध्यंदिन.

14 C -संग्राह्य.

15 C शक्नोमि. See note 18 on JB II.1.

16 C omits -स्सवनम्...इदं.

17 A अनेनोपसंगृह्य शक्नोति (dittography).

18 C omits अस्यैवम्.

19 C inserts तमिदमेव रैवतं षष्ठमहस्तस्मादनेनोपसंगृह्य.

20 A B C त्रृवृत्. त्रिवृत् 'ninefold' and hence connected with the nine prāṇas.

21 A B प्रायणत, Oertel (JBR p.3) प्राणेत.

22 C तस्माद्यप्येतत्.

23 C श्रीत्रः.

Cf. ŚBM XII.2.4.10-12 ग्रीवाः पञ्चदशः। चतुर्दश वा एतासां करूकराणि, वीर्यं पञ्चदशम्। तस्मादेताभिरण्वीभिः सतीभिर्गुरुं भारं हरति। तस्माद् ग्रीवाः पञ्चदशः॥ उरः सप्तदशः। अष्टावन्ये जत्रवोऽष्टावन्य उरः सप्तदशम्। तस्मादुरः सप्तदशः॥ उदरमेकविंशः। विंशतिर्वा अन्तरुदरे कुन्तापान्युदरमेकविंशम्। तस्मादुदरमेकविंशः.

24 C अहरोरोजो.

25 C आजः.

26 C विहन्ति.

27 A B अष्टाव्.

28 C जतृस्.

29 A ससः.

30 C उदारे.

२.५८

त्रयोदशेमाः[1] परिशवस्[2], त्रयोदशेमा, अण्डपरिशुस्[3] सप्तविंशी। तद् एव त्रिणवम् अहः। त्रयस्त्रिंशद् इमानि पृष्टिकाण्डानि[4] सह किकालुकाभिः[5]। तद् एव त्रयस्त्रिंशम् अहः। अयम् अभिजिद् अयं विश्वजिच् छुक्लं कृष्णं कनीनिका। त इमे त्रय स्वरसामान, इमे त्रयो[6], ऽयं विषुवान्। [7]प्राणापानाव् एव[7] गोआयुषी। इम एव दश प्राणा दशरात्रः। मन एव महाव्रतीयम्[8] अहः। उदान[9] एवोदयनीयो ऽतिरात्रः।

त एते दश प्राणा[10] दश स्तोमा, दश छन्दांसि। इमे ह सप्त मुख्याः प्राणा, द्वाव् अवाञ्चौ, नाभ्यां दशमः। इमे ह पृष्ठ्यस्य षडहस्य स्तोमाः[11]। छन्दोमाः पञ्चविंशाः[12]। चतुर्धा[13] इमान्य् उ ह सप्त चतुरुत्तराणि छन्दांसि सद्विपदाविराडतिच्छन्दाः[14]। प्राण एव गायत्री, चक्षुषी उष्णिक्ककुभौ, श्रोत्रं जगती, वाग् अनुष्टुब्[15], मनो बृहत्य्, आत्मा पंक्तिर्, बलं त्रिष्टुप्। प्रतिष्ठा[16] द्विपदा, मांसानि विराट्, शरीराण्य् अतिच्छन्दाः। तेषाम् एषां सप्तानां चतुरुत्तराणां छन्दसां[17] द्वादशैकविंशास्[18] संपद्यन्ते ॥५८॥

1 C -मां.

2 A B पशवस्. परिशु is a doublet of पर्शु with the svarabhakti vowel *-i*, and need not be emended. Cf. svarabhakti in अण्डपरिशु. परिशु is new to MW, VPK and Index Védique.

3 No v.l. अण्डपरिशु or its doublet *अण्डपर्शु are not found in MW, VPK and Index Védique. See GB I.5.3 and cf. ŚBM XII.2.4.13f पार्श्वे त्रिणवः। त्रयोदशान्याः पर्शवस्त्रयोदशान्याः पार्श्वे त्रिणवे, तस्मात् पार्श्वे त्रिणवः॥ अनूकं त्रयस्त्रिंशः। द्वात्रिंशद्वा एतस्य करूकराण्यनूकं त्रयस्त्रिंशम्। तस्मादनूकं त्रयस्त्रिंशः॥ अयमेव दक्षिणः कर्णोऽभिजित् (henceafter the passage differs greatly from our text) ....उदान एवोदयनीयोऽतिरात्र उदानेन ह्युद्यन्ति. In this passage the word अण्डपर्शु of our text is replaced by पार्श्वे. पार्श्व might well be a malapropism for पर्शु, which was collaterally used for पृष्टि. In strict anatomical phraseology, पृष्टि and पर्शु must have been distinguished. Eggeling points out (ŚBM transl. pt.V p. 164 note 2) that the term पृष्टि seems to be invariably used with the रेतःसिच् bricks. From this we might infer that पृष्टि is equivalent to our अण्डपर्शु, अण्ड being used to denote 'testicles' as well as 'semen virile' (रेतः).

4 A B पृष्टिकाण्डानि, C पृष्टिकान्धानि. पृष्टिकाण्ड is not found in MW, VPK and Index

Védique. Cf. पृष्टीकुण्डीलानि in the parallel GB I.5.3 (पृष्टिकुण्डलानि ?).

5 C किंकालकामिः. किंकालु(ल)का is new to MW, VPK and Index Védique. Does it correspond to अनूक 'spine' in the parallel GB I.5.3? Compare कंकाल 'skeleton'. It may refer to the vertebrae.

6 These are the three posterior svarasāman days.

7 C प्राणापानावैव.

8 C महाप्रतीयम्.

9 C ऊदान.

10 C प्रा.

11 C स्तोमाच्.

12 B C पञ्चविंश.

13 A B C चतुर्थी. For the four items see note 15.

14 C omits स-.

Together with the dvipadā, virāj and aticchandas the seven caturuttara metres constitute four items.

15 C अनुष्टुम्.

16 C पृष्ठा.

17 C छन्दासां.

18 12×21=24 (gāyatrī)+28 (uṣṇih, kakubh)+48 (jagatī) +32 (anuṣṭubh), 36 (bṛhatī) +40 (paṅkti) +44 (triṣṭubh).

२.५९

गायत्र्या उष्णिहो ऽनुष्टुभिश् चतुरशीतिर् अक्षराणि । ते चत्वार एकविंशाः । पंक्तेश् च त्रिष्टुभश्[1] च चतुरशीतिर् अक्षराणि । ते चत्वार एकविंशाः । बृहत्यै च जगत्यै च चतुरशीतिर् अक्षराणि । ते चत्वार एकविंशाः । अथ [2]त्रयाणां छन्दसां[2] दशशतम्[3] अक्षराणि । विंशत्यक्षरा द्विपदा । त्रिंशदक्षरा विराद् । षष्ट्यक्षरातिच्छन्दाः[4] । तानि दशशतम् अक्षराणि संपद्यन्ते । ततो द्वे आदत्त । अथ द्वादश[5] त्रिवृतस् संपद्यन्ते । तान् इमान्[6] द्वादश त्रिवृतो द्वादशस्यैकविंशेषूपदधाति[7] । त[8] द्वादश सत्रिंशिनो मासास् संपद्यन्ते । तद् एतच्[9] छन्दांसि त्रिवृतं चैव स्तोमम् अभिसंपद्यन्ते ॥५९॥

1 B त्रिष्टुभिश्.

2 C त्रयाणा छन्दसा.

3 दशशतम् '110'.

4 C षष्ठ्यक्षातिछान्दाः.

5 A B C द्वादशे.

6 A B C इमां.

7 A B C द्वादशस्येक-. Twelve trivṛts (12×9=108) are added to 12×21 giving a total of 360, *i.e.* twelve months of 30 days each.

8 C स.

9 A B C एतश्.

२.६०

एकविंशं च वा पञ्च प्राणं चाग्नीश् चादित्यं च । अथ ये द्वे अक्षरे ते बृहद्रथन्तरे, ते अहोरात्रे[1] । सो ऽर्धमासस्[2] स मासस्[3], स [4]ऋतुस्, स[4] संवत्सरः[5] । तद् आहुर् यत् प्राणाश्[6] छन्दांसि[7] छन्दांसि स्तोमा[8] इत्य् आहुः, कथं[9] यजमानः[10] प्राणैश्[11] छन्दांस्य्

अप्येति । छन्दोभि स्तोमान्, स्तोमैर् बृहद्रथन्तरे, बृहद्रथन्तराभ्याम् अहोरात्रे[12], अहोरात्राभ्याम्[13] अर्धमासम्[14], अर्धमासेन मासं[15], मासेनर्तुम्[16], ऋतुना संवत्सरम् । कुतस् संवत्सरो[17] जायते, क्व प्रतिष्ठित[18] इति । स विद्याद्—अहम् एव संवत्सरो ऽस्मि, मयि प्रतिष्ठित इति । एवंविदो ह वाव[19] संवत्सरो जायत, एवंविदि प्रतिष्ठितः ।

अथो आहुर्—आदित्य एव संवत्सरः । एतं हि सर्वा श्रीस्[20] सर्वं यशस् सर्वे देवास्[21] समेतास्[22], तस्माद् आदित्य[23] एव संवत्सर[24] इति । तस्य यद्[25] भाति तत् संवद्[26], यन्[27] मध्ये कृष्णं मण्डलं[28] तत् सर इत्य् अधिदेवतम्[29] । अथाध्यात्मम्[30] । अयम् एव संवत्सरो यो ऽयं चक्षुषि पुरुषः । तस्य यच् छुक्लं तत् संवद्[31], यन्[27] मध्ये कृष्णं मण्डलं तत् सरः । अथो आहुर्—आदित्य एव संवच्, चन्द्रमास् सरः । तम् एष सरति । तं[32] पौर्णमास्याम् आप्नोतीति । तद् उ वा आहुः—प्राण एव संवद्[33], वाक्[34] सरः । एताभ्यां हि समश्नुत इति ।

तस्य वा एतस्य संवत्सरस्याग्निष्टोमसामान्य् एव देवयानः[35] पन्थाः—॥६०॥

1 C अहोरात्र.
2 C र्यमासास्.
3 A B C मसस्.
4 A B C ऋतु.
5 A B C संवत्संवत्सरस्.
6 A B C प्राणा.
7 A omits it.
8 C तोमा.
9 C कं.
10 A यजमा, B C यजमान.
11 A B प्राणैच्, C प्राणै.
12 C अहोरात्रो.
13 C -भ्यम्.
14 A B C अर्धमास्.
15 C मास.
16 C मासेनकक्तुम्.
17 A B संवत्सरे. Cf. further एवंविदो ह वाव संवत्सरो जायते.
18 A B C पतिष्ठित.
19 C वा.
20 A श्रीदस्, C ग्रीस्.
21 A C देवा.
22 Cf. JB II.29 तां हि सर्वे देवास्संवान्ताः (with note).
23 A आदित्यं.
24 After it C adds एतं हि सर्वा शी सर्वे यशस्सर्वे देवास्समेतास्तस्मादादित्य एव संवत्सर.
25 A B C यत्.
26 A B C संपद्.
27 A B C यम्.
28 C मण्डं.
29 A अधिदैवतम्. अधिदेवतम् is of greater frequency than अधिदैवतम्. Cf. JB II.28.
30 A अथा-, C अथध्यातम्मम्.
31 A सम्पद्.
32 C रं.
33 A संविद्.
34 C वान्.
35 C देवयानम.

२.६१

—तानि वा एतानि रौहिणकानि[1] नाम[2] । एतैर् वै देवा स्वर्गं लोकम् आरोहन्[3] । यद् अरोहंस्[4] तस्माद् रौहिणकानि[5] । तस्माद् वयम् अन्वहम् एवाग्निष्टोमसामानि कुर्मः ।

अथ वर्तन्यौ बृहद्रथन्तरे[6] । एताभ्यां[7] ह वा एष एतद्[8] वर्तते । तस्माद् वयम्

अतिरात्र उभे बृहद्रथन्तरे कुर्मः—कृत्स्नं नस्[9] साम युक्तं यज्ञं वहत्[10], कृत्स्नेन साम्नोदृचम् अश्नवामहा[11] इति । अथ गतिः । [12]यश् चैवासाव् आदित्ये[12] पुरुषो यश् चायम् अध्यात्मन् तद् एतत् प्रजापत्ययनम्[13] इत्य् एवोपासितव्यम् । एतेन वा अयनेन प्रजापतिर् इमाम् ऋद्धिम् आर्ध्नोद्[14] इमां व्यष्टिं[15] व्याश्नुत । तद् याम् एव प्रजापतिर्[16] ऋद्धिम् आर्ध्नोद् यां व्यष्टिं[15] व्याश्नुत, ताम् एवर्द्धिम् ऋध्नोति तां व्यष्टिं[15] व्यश्नुते य एवं वेद ॥६१॥

1 C राहिणकानि.
2 C राम.
3 No v.l. but अरोहन् in the next sentence.
4 C अरोहन्. See note 3.
5 Cf. the parallel JB II.14.
6 A बृहद्रथन्तरेण.
7 A ताभ्यां.
8 C एत.
9 A C न.
10 So all MSS. For similar forms see Prof. Renou, Monographies Sanskrites I p.5 (bottom) on the subjunctive, and Caland, ŚBK introd. I p.44.
11 C अन्नवामहा.
12 A यश्चैवासावावादित्ये, B यश्चैवासावावादित्यो, C यचैवासावावादित्ये.
13 प्रजापत्ययन is new to MW, VPK and Index Védique. BŚS (index) has प्रजापतेरयनम्.
14 C -त्.
15 A B C व्युष्टिं.
16 A C प्रजापति, B प्रजापतिः.

२.६२

एष वाव दीक्षितो य एष तपति । स एष इन्द्रियं[1] ज्यैष्ठ्यं[2] श्रैष्ठ्यम् अभि दीक्षितः । तस्य ये ऽर्वाञ्चो रश्मयस् तानि श्मश्रूणि[3], य ऊर्ध्वास् ते केशाः । अहोरात्रे एव कृष्णाजिनस्य रूपम् । अहर् एव शुक्लस्य रूपं, रात्रिः कृष्णस्य । अथ यद् एतन् मण्डलं[4] ता आपस् तद् अन्नं तद् अमृतम् । तस्मिन्न् एतस्मिन्[5] मण्डले तेजोमयश्[6] छन्दोमयः[7] पुरुषः । स[8] प्राणस्, स इन्द्रस्, स प्रजापतिस्[9], स दीक्षितः । तद् एतद् दीक्षयैव संगृहीतम् । तत आभ्यः प्रजाभ्यो ऽन्नाद्यं विसृजते । तस्येमा एव दिशः पत्नय आसन् । तं हेमास्[10] तिस्रो दिशो ऽतिचेरुः[11] । इयं हैवास्यानुव्रततमास[12] येयं[13] दक्षिणा दिक् । तस्माद् एष एताम् एवाभ्युपावर्तते[14] । यद्य् अप्य् उत्तरत उदेत्य् अथैताम् एवाभ्युपावर्तते[15] । तस्माद् यास्य प्रिया जाया[16] स्यात् तां दक्षिणार्ध्यां[17] कुर्यात् ॥६२॥

1 C इन्द्रयं.
2 A B C ज्येष्ठ्यं.
3 C श्मश्रुणि.
4 B C मण्डल.
5 A B omit it.
6 A C तेजोमय, B तेजोमयः.
7 A B C छन्दोमणयः.
8 B सः (note the absence of sandhi).
9 A C प्रजापति, B प्रजापतिः.
10 C होमोस्. The four wives are mentioned in ŚBM XIII.4.1.8.
11 C तिचेरूः.
अति + √चर् is not found in any other

11 C तिचेरू:.

अति+√ चर् is not found in any other Brāhmaṇa. It means 'be unfaithful to'.

12 The superlative अनुव्रततमा is new to MW, VPK and Index Védique. The positive अनुव्रता is found in ŚBM III.7.1.22, TB III.3.3.2, JUB I.17.2.6.

13 C एव.

14 C एवात्सु-.

15 C एवासु-.

16 C जाय.

17 C दक्षिणार्द्ध्या.

२.६३

प्रथमां संनह्यति, प्रथमां वाचयति, प्रथमां पूर्णपात्र आगच्छत्य्, अनन्तरिताः पत्नय[1] स्थ। उदग् उ यज्ञीयं कर्म संतिष्ठते। इति न्व् अधिदेवतम्[2]।

अथाध्यात्मम्[3]। अयम् एव दीक्षितो यो ऽयं चक्षुषि पुरुषः। तस्य यान्य् अर्वाञ्चि[4] पक्ष्माणि तानि श्मश्रूणि, यान्य् ऊर्ध्वानि ते केशाः[5]। यद् एव शुक्लं च कृष्णं च तत् कृष्णाजिनस्य[6] रूपम्। शुक्लम् एव शुक्लस्य रूपं, कृष्णं कृष्णस्य। अथ यद्[7] एतन्[8] मण्डलं ता आपस् तद् अन्नं[9] तद् अमृतम्। तस्मिन्न् एतस्मिन् मण्डले तेजोमयश्[10] छन्दोमयः[11] पुरुषः। स प्राणस्, स इन्द्रस्[12], स प्रजापतिस्[13], स दीक्षितः। स[14] हैवंविद् दीक्षमाणो, यथैवैष एतद् इन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं[15] श्रैष्ठ्यम् अभि दीक्षित, एवम् एवेन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं[16] श्रैष्ठ्यम् अभि दीक्षितो भवति। तस्माद् उ हैवंविदि[17] दीक्षित ईश्वरो राष्ट्राणि[18] समुत्कम्पितोः[19] क्षामरन्ध्र[20] इव हि[21] समाभवति[22]। एवं ह्य् एतद् इन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं[23] श्रैष्ठ्यम्[24] अभि दीक्षितो भवति। तस्माद् उ सर्वम् एवाभिवदत्य्—आचार्यं, पितरं, क्षत्रियम्[25]। एवं ह्य् एतद् इन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं[23] श्रैष्ठ्यम् अभि दीक्षितो भवति[26] ॥६३॥

1 So all MSS.

2 A अधिदैवतम्.

3 Cf. JB II.62 (beginning).

4 C अर्वाञ्चि.

5 C कोशा.

6 C कृष्णंजिनस्य.

7 A B C याद्.

8 C एत.

9 B C अन्न.

10 C तेजोमय.

11 A छन्दोमयं.

12 C न्द्रस्.

13 B C प्रजापति.

14 After it C inserts दीक्षितेथ.

15 A B C जैष्ठ्यं.

16 B ज्यैष्ठ्य, C जैष्ठ्य.

17 C हैवंविद्.

18 A C राष्ट्रानु, B राष्ट्रानि.

19 A C समुत्कम्पितो. सम्+उत्+√कम्प् is not found in the other Brāhmaṇas. Prof. Renou also does not record it in his Index Védique. MW quotes समुत्कम्पिन् from the Jātakamālā of Āryaśūra. Cf. उत्कम्पयति in ŚBM XIV.2.2.17.

On समुत्कम्पितोः (*-toḥ* infinitive) see JBR p.11. ईश्वरो राष्ट्राणि समुत्कम्पितोः means 'he who can make kingdoms tremble' (see Macdonell, Vedic Grammar for Students, §211, 3b, p.338). For the idiom cf. हूणैर्यस्य समागतस्य समरे दोर्भ्यां धरा कम्पिता in Bhitari Stone Pillar Inscription of Skandagupta (Bhandarkar, List of the Inscriptions of Northern India, no 1549) line 15.

20 No v.l. क्षामरन्ध्र is new to MW, VPK and Index Védique. So also रन्ध्र. क्षामरन्ध्र connotes 'a meek and submissive

person'. क्षाम in the sense of 'meek' is not found in earlier literature, including the Brāhmaṇas. With रन्भ्र cf. रभ्र 'pliant, obedient' in the Ṛgveda (√रध् and √रन्ध् are doublets).

21 C भि.

22 सम्+आ+√भू is new to MW, VPK and Index Védique. Here सम् seems to have been added to the usual आ+√भू to make it correspond to सम् in समुत्कम्पिनो: (where it is prefixed for emphasis)—a वाक्यालंकार ? Note the loc. (एवंविदि दीक्षिते) with सम्+आ+√भू.

23 C जैष्ठ्यं.

24 A B ज्यैष्ठ्यम्. Can ज्यैष्ठ be a genuine form ?

25 See Dr. B. Ghosh, Collection of the Fragments of Lost Brāhmaṇas, Frag. LX, p.100.

26 C भवन्ति.

२.६४

[1]विचक्षणवतीं[2] वाचं[3] वदाति । अन्नं वै विचक्षणम् । अन्नवतीम् एव तद् वाचं वदाति । विचक्षणवतीं वाचं वदाति । सोमो वै विचक्षणः । अन्नम् उ वै सोमः । अन्नवतीम् एव तद् वाचं वदाति । विचक्षणवतीं वाचं[3] वदाति । प्राणो वै विचक्षणः । तस्य वाग् एव मिथुनम् । मिथुनवतीम् एव तद् वाचं वदाति । विचक्षणवतीं वाचं वदाति । अन्नं वै विचक्षणम् । अन्नेन हीमाः[4] प्रजा विपश्यन्ति । तत आभ्यः प्रजाभ्यो ऽन्नाद्यं प्रयच्छति । स यदास्मै व्रतं[5] प्रयच्छेत्, सर्वम् एव व्रतयेत्[6]—सर्वस्यान्नाद्यस्यावरुद्ध्यै[7] । यद्य् उ परिशिंष्याद्[8], व्रतप्रदं[9] ब्रूयाद्—अशान वा पिब वेति । यद्य् उ व्रतप्रदो[10] ऽनुच्छिष्टाशी[11] वा स्यात् परि वा शिंष्यात्, तद् अद्भिर्[12] अभ्युक्ष्य छायायां निषेक्तवै[13] ब्रूयात् । तद् ओषधीभिर् अभिसंछादयितवै[14] ब्रूयात् । तद् ओषधीनां मूलान्य् उपसिञ्चति[15] । वर्षुकः[16] पर्जन्यो भवति यत्रैवंविद्वान् दीक्षते[17] । दीक्षिता उदशुश्रूषन्न्[18] इतीहाहुः[19] । स यदा दीक्षणीयेष्टिस् संतिष्ठेत[20] । यदैनम् अध्वर्युर्[21] अभ्यञ्जयेद् यदा संपवयेद् अथैतम् आदित्यम् उपतिष्ठेत त्वं देवता दीक्षितासि । सा दीक्षमाणस्येन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्यं यश आदत्से । मा म इन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं[22] श्रैष्ठ्यं यश आदिथाः[23] । तव दीक्षाम् अनु दीक्ष[24] इति । तस्यैषा देवता दीक्षमाणस्येन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं[22] श्रैष्ठ्यं[25] यशो नादत्ते ॥६४॥

1 This section has been partly edited in Auswahl §126. Cf. AB I.6. 8-9, CH §19, §22 and KB VII.3.

2 C विचक्षणावतीं. See Keith, Rigveda Brāhmaṇas Translated p.111, note 2.

3 It is omitted by C.

4 C ह्रिमां.

5 C वृतं.

6 A व्रतयत्, B व्रतंयत्, C वृतयत्.

7 C -रुद्धै. Caland has अन्नस्य for अन्नाद्यस्य.

8 A परिशिंष्या, C परिशिष्या.

9 A B C व्रतपदं.

10 A व्रतवृदो, B व्रतेवृदो.

11 C -शि.

12 A B C अत्भिर्.

13 A B C निषेक्तवै. See Oertel, JBR p.13.

14 C अभिसछादयितवै.

15 B उपसिञ्चति.

16 C वर्षकः.

17 C दीक्षिते.

18 A उदशुशुषन्, B उदशुशुषन्. उद्+√शु is new to MW, VPK and Index Védique. See Oertel, JBR p.95.

19 C इति ह्याहुः.

20 C सन्तिष्ठत.

21 C अध्वार्य्युर्.

22 C जैष्ठ्यं.

23 C आदिताः.

24 C दीक्षित. A similar formula occurs in II.52.

25 Omitted in C.

२.६५

तम् अध्वर्युर् अभ्यज्य प्रपाद्यौदुग्रहणानि[1] **जुहोति । यदौदुग्रहणानि**[2] **जुहोति यद्**[3] **अस्मा औदुम्बरदण्डं**[4] **प्रयच्छत्य्**[5] **अथैतम् आहवनीयम् उपतिष्ठेत** वाचा मे वाग् दीक्षताम्[6] अग्नये[7] समष्टवा उ, प्राणेन मे प्राणो दीक्षतां वायवे समष्टवा उ, चक्षुषा मे चक्षुर् दीक्षतां सूर्याय समष्टवा उ, मनसा मे मनो दीक्षतां[8] प्रजापतये समष्टवा व्[9] **इति । तद् एताभिर् अनार्ताभिर् देवताभिर् इमा स्वा देवता दीक्षयाति । अथाह** अग्निर् दीक्षितः[10], पृथिवी दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तया दीक्षया दीक्षे । वायुर् दीक्षितो[11], ऽन्तरिक्षं दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तया दीक्षया दीक्षे । आदित्यो दीक्षितो, द्यौर् दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत[12], तया दीक्षया दीक्षे । प्रजापतिर् दीक्षितो, मनो दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तया दीक्षया[13] दीक्षे[14] । वाचं[15] म ऋचो ऽनु दीक्षन्तां[16], मनो[17] यजूंषि, प्राणं सामानि । श्रद्धां मे सोमो राजानु दीक्षताम् । ऋचा दीक्षे, यजुषा दीक्षे, साम्ना दीक्षे, पृथिव्या दीक्षे, ऽन्तरिक्षेण दीक्षे, दिवा दीक्षे[18] **इत्य् अत्र कृत्स्नो दीक्षितः । अथ यस्यादीक्षिता इमे लोका अदीक्षितानि छन्दांस्य् अदीक्षितस् सोमो राजा—॥६५॥**

☞For this section see the parallel KB VII.4 and TB III.7.7.4f.

1 A प्रपाद्यौत्गृण्हानि, B C प्रपाद्यौत्गृहणानि.

2 A B C यदौत्गृहणानि. See Index Védique *s.v.* औद्ग्रहण.

3 C यदा.

4 औदुम्बरदण्ड is new to MW, VPK and Index Védique.

5 A B C प्रायच्छत्य्.

6 C दीक्षिताम्.

7 B C अग्नु.

8 C दीक्षतं.

9 व्=उ.

These formulae occur in ĀpŚS X.10.6, and similar ones in ĀpŚS X.8.7, KB VII.4 and ŚSS V.4.1.

10 A दीक्षित.

11 A दीक्षो.

12 C दीक्षा.

13 After it A inserts दीक्षेया दीक्षया, and B C insert दी या दीक्षया. Can we read दीक्षे दीक्षया instead of the readings of A and B C? In that case the text would have दीक्षया दीक्षे दीक्षया दीक्षे. The parallel ĀpŚS X.10.6 has दीक्षा only once.

14 These four formulae occur in ĀpŚS X.10.6 with दीक्षयतु for दीक्षेत..

15 A C वाचम.

16 Cf. TB III.7.7.8, ĀpŚS X.11.1 ऋचस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्.

17 C ममनो.

18 For similar formulae see TB III 7.7.4f.

२.६६

—तं सकामम्[1] अभ्यश्नुवीत[2]। अथ हैवंविद् दीक्षमाण एव[3] सर्वान् कामान् उपाप्नोति[4] । तस्माद्[5] दीक्षासु न राजानं परिवेविष्यात्[6] । यद्व्रतो[7] [8]ह्य् एवैष[8] भवति तद्व्रता इमे लोकास् तद्व्रतानि[9] छन्दांसि तद्व्रतस्[10] सोमो राजा। अथाह भूर् भुव स्वस् सुपोषः पोषैस्[11] सुवीरो वीरैस् सुप्रजः प्रजयासम्[12] इति । तद् एताम् अपरिमिताम् आशिषम् अन्त[13] आशास्ते तपो मे[14] प्रतिष्ठेति[15] । तत् तपः प्रतिष्ठां कुरुते। श्रद्धा मेऽक्षितिर्[16] इति तच् छ्रद्धाम् अक्षितिं[17] कुरुते। [18]सत्यं मे[18] गृहपतिर्[19] इत्य् एष वै सत्यम्। सत्यं य एष तपति । सैषानार्ता देवता । [20]तद् एताम्[20] अनार्तां देवतां गृहपतिं कुरुते। स वा एष सुव्रतः[21] । यद् ध्य् एषा[22] खला[23] स्यात् सर्वम् इदं प्रदहेत । तस्माद्[24] गृहपतिस् सुव्रत[25] स्यात् । स यद् व् अदीक्षितव्रतं[26] चरेद् अपापवद्यं[27] वा पापं वदेन् मिथुनं वा चरेद् अन्यद् वा मिथ्याकुर्याद्[28] एतम् एवादित्यम् [29]एतैस् सर्वैर्[29] जपैर्[30] उपतिष्ठत । ततो हैव दीक्षितः । स वा एष एतर्ह्य्[31] अदीक्षितः। यद् व् एवास्मिन् दीक्षिते[32] यश आसीत् तद् व् एवास्मिन्न् अप्य् एतर्हि[33] यशः । तद् आहुस्[34]—स वाद्य[35] दीक्षेत [36]स वान्यं[36] दीक्षयेद्, य एतस्य दीक्षितयशसस्य[37] व्यवच्छित्तिं[38] विद्याद् इति। कृष्णाजिनं वाव दीक्षितयशसम् । एतद् धि[39] सर्वेषां वेदानां रूपम्। यानि शुक्लानि तानि साम्नां रूपं, यानि कृष्णानि तान्य् ऋचाम् । यदि वेतरथा[40] । यान्य् एव बभ्रूणीव[41] हरीणि तानि यजुषाम्। तस्माद् यद्य् अप्य् एनद्द्रुक्तो[42] वस्ते दिदृक्षन्त एवैनम् । एतद् ध्य् अस्मिन् दीक्षितयशसं[43] भवति ॥ ६६ [44]॥

1 The adverb सकामं 'with a desire' is not found in the other Brāhmaṇas (TB II.5.3.2 has सकामः). MW also does not register it in this sense.

2 C अभ्यश्नुपीत.

3 'while undergoing consecration'.

4 C अवाप्नोति.

5 C तस्मा.

6 C परिवेष्ट्यात्.

7 A B यद्वृतो, C यस्यद्वृतो.

8 C ह्यैवै.

9 C तद्वृतानि.

10 C तद्वृतस्.

11 A पेषैस्.

12 A प्रजयाम्, Vedic Concordance प्रजया स्याम्.

13 C अन्ततः.

14 C मो.

15 This formula also occurs in TB III.7.7.10.

16 It occurs in TB III.7.7.9 and ĀpŚS X.3.8.

17 B C अक्षतिं.

18 A सत्यमेम.

19 ĀpŚS X.10.6.

20 C omits तदेता.

21 C सतः.

22 A एषो.

23 A B C खल. Cf. खला देवता in JUB I.5.1,4.

24 A B C तस्मात्.

25 C सुव्रहत.

26 C अदीक्षितप्रतश्र्. अदीक्षितव्रत is not registered in MW, VPK and Index Védique.

दीक्षितव्रत occurs in KB IV.4 and AB VII.23.

27 =अप+अपवद्यं. अप goes with वदेत्. अपवद्य is not given by MW.

28 C मिथ्याआर्य्याद्.

29 C ऐतैर्वैर्.

30 C जपैद्.

31 A B C एतह्य्.

32 A दीक्षते.

33 A एतर्हि, B एतर्ह्हीं.

34 A B C आ.

35 C एवाद्य.

36 A स्वान्यं, B C स्वान्य.

37 A C -यशस्स्या.

38 MW, VPK and Index Védique do not record व्यवच्छित्ति. व्यवच्छित्ति means 'distinction'.

39 C हिं.

40 A C वेतरसा.

41 A B C बभ्रूणिव. Cf. ŚBM I.1.4.1-2 अथ कृष्णाजिनमादत्ते...तस्य यानि शुक्लानि च कृष्णानि च लोमानि तान्यृचां च साम्नां च रूपम्। यानि शुक्लानि तानि साम्नां रूपं यानि कृष्णानि तान्यृचाम्। यदि वेतरथा यान्येव कृष्णानि तानि साम्नां रूपं यानि शुक्लानि तान्यृचां यान्येव बभ्रूणीव हरीणि तानि यजुषां रूपम्. Eggeling translates बभ्रूणीव हरीणि as 'the brown and the yellow ones'. It would be better to take बभ्रूणीव as 'brownish'.

42 A एनदद्दृक्तो, B एनद्द्रुक्तो, C एनदद्रान्तो

43 C दीक्षिताम्यशसं.

44 A C omit ॥६६॥.

२.६७

ते[1] ये सकृष्णाजिना[2] अपो ऽभ्यवयन्ति, य एतस्माद् दीक्षितयशसाद्[3] अवच्छिद्यन्ते[4], ते सर्वम् आत्मानं प्रप्लाव्य पाप्मना[5] सहोदायन्ति । स यदावभृथेष्टिस्[6] संतिष्ठेताथोन्मुच्य कृष्णाजिनम् अद्भिर् अभ्युक्षेद्[7] इन्द्रियाज्[8] ज्यैष्ठ्याच् छ्रैष्ठ्यान् मा योषम्[9] इति । अथ [10]यम् अरातिं[10] मन्यते, तस्मै प्रयच्छति । अथाप आचामति भक्षस्यावभृथो ऽसि, भक्षणस्यावभृथो[11] ऽसि, भक्षितस्यावभृथो[12] ऽसीति[13] । स [14]यद् एवात्रर्जीषे[14] किं चित् सक्तं भवति, तस्यैव भक्षः[15] । अथापः प्रविशति । न्यञ्चनं वा एतत् प्रपदनं यद् आपः[16] । न्यञ्चनम् एवैतत् [17]प्रपदनं प्रपद्यते[17] पाप्मनो ऽनन्ववायाय[18] । यद्य्[19] आप[20] स्यन्देरन्, प्रतिस्रोतं गाहेत पाप्मानं[21] मे निर्वहान् इति । सर्वा उ ह त्वा[22] आप[20] स्यन्दन्ते । या[23] उ ह स्थावरा[24], अवाचीस् ता स्यन्दन्ते, ऽवाञ्चम्[25] एवास्य ताः पाप्मानं निर्वहन्ति[26] ।

अन्यो ऽन्यस्य जायापती पृष्ठं[27] प्रधावतः[28] । वज्रो वा आपः । वज्रेणैव तत् सर्वं पाप्मानम् अपहनाते[29] । अथो द्वन्द्वम्[30] एव तन् मिथुनं प्रजननं कुर्वाते, प्रजात्यै । स्नात्वा [31]क्षिप्र उदेयात्[31], क्षिप्रे पाप्मनो व्यावृत्त्या[32] इति ॥६७॥

☞ §§67 and 68 have been edited and translated by Prof. Caland in Auswahl §127. Cf. CH §254 *f*, *g*, *i*, *k*, *l* and ŚBM IV.4.5.

1 C दे.

2 C कृष्णाजिना.

3 See Auswahl §127 note 8. Cf. JB II.66 and ŚBM I.1.4.2.

4 C अवछिछ्यते.

5 A B C पाप्माना.

6 A B यदावभृथेष्टि, C दावभृथेष्टि. Cf CH §254d (Auswahl §127 note 9).

7 A अद्भ्युक्षेद्.

8 C इन्द्रिया.

9 According to the Vedic Concordance it does not occur elsewhere.

10 C यं रातिन्. Caland wrongly reads यं रातिं. Our two best MSS show यमरातिं and it would not be proper to give to a friend a black antelope skin which takes away the glory of consecration and perpetuates sin (ते ये सकृष्णाजिना अपो ऽभ्यवयन्ति य एतस्माद् दीक्षितयशसादवच्छिद्यन्ते ते सर्वमात्मानं प्रप्लाव्य पाप्मना सहोदायन्ति). Cf. CH §254f, ĀpŚS XIII.19.9, MŚS II.5.4.33, Hir X.18, and see Auswahl §127 note 10.

11 A B C -भृतो.

12 A B C -भृथे.

13 Cf. ĀŚS VI.13.9 भक्षस्यावभृथोऽसि भक्षितस्यावभृथोऽसि भक्षंकृतस्यावभृथोऽसि.

14 A देवोत्रज्ञीषे, B देवात्रज्ञीषे, C एवोत्रजिषे.

15 All MSS भक्तः.

16 A B C आप्रः.

17 C प्रपद्य प्रतिपद्यते.

18 C नन्ववावाय.

19 C याद्.

20 So all MSS (without the visargas).

21 C पाप्मानुम्.

22 C omits त्वा.

23 C य.

24 C स्थवर.

25 After it C repeats वाञ्चमे.

26 Cf. ŚBM IV.4.5.10.

27 C पृष्ठंम.

28 Cf. ŚBM IV.4.5.23 (Auswahl §127 note 11).

29 C अपहना.

30 A द्रज्वम् (Auswahl §127 note 2 द्रजम्), C द्रञ्चम्.

31 C क्षिप्रं देयात्. क्षिप्रे is of common occurrence in ŚBM, besides KB I.1, TB III.9.1.3, JUB I.4.7.

32 A B व्यावर्त्ता, C व्यावृत्ता.

२.६८

उन्नेतर् उन् मा नयेत्य्[1] आह । विष्णुर् वा उन्नेता । यज्ञो वै विष्णुः । यज्ञ एवैनं तत् सर्वस्मात् पाप्मनो विमुच्योन्नयाति[2] ।

उद् वयं तमसस् परि सुवः पश्यन्तो ज्योतिर् उत्तरम् ।

देवं देवत्रा सूर्यम् अगन्म ज्योतिर् उत्तमम्[3] ॥

इत्य् एतां जपन्न् उदैति । एतद् वै[4] ज्योतिर् उत्तमं य एष तपाति । सैषानार्ता[5] देवता । तद् [6]एताम् अनार्ता[6] देवताम् आरभ्योदैति । औदुम्बरीर् आर्द्रास् सपलाशास् समिधः कुर्वत एधो[7] ऽस्य् एधिषीमहीति[8] । गत्वाहवनीये समिधम् अभ्यादधाति समिद् असि, तेजो ऽसि, तेजो मयि धेहि, स्वाहेति[8] । अभ्याधायोपातिष्ठते

अपो[9] ऽन्व् अचार्षं[10] रसेन समसृक्ष्महि ।

पयस्वं[11] अग्न आगमं तं[12] मा संसृज वर्चसा ॥

इति । एवम् एव पत्नी[13] गार्हपत्ये ऽभ्याधायोपातिष्ठेत[14] । आज्यस्थालीं[15] सस्रुवाम्[16] आदायोत्तरेणाग्नीध्रं[17] च सदश् च परीत्यापरेण[18] [19]गार्हपत्यम् उपाविश्योपस्थे[19] कृष्णाजिनम् आधाय[20] चतुर्गृहीतम्[21] आज्यं गृहीत्वा जुहोति मयीन्द्रियं[22] ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्यम् अग्निर् दधातु स्वाहेति[23] । स यद् एवास्मिन् दीक्षिते यशो[24] भवति, तद् अस्मिन्न् उत्थिते यशो भवति । तत् कृष्णाजिनं नातिपादयेत्[25], स्रुगवधानं वैनत् कुर्वीत, हविषो वाधिपेषणं[26], पुनर्दीक्षायै[27] वैनन्[28] [29]निदधीत । एषा[29] वै कैशिनी[30] दीक्षा । एतां ह केशी[31] दार्भ्यो दीक्षाम् उपनिषसाद ॥६८॥

☞ Cf. ŚBM XII.9.2.

1 Vedic Concordance does not register it. Cf. ĀŚS VI.13.14 (उन्नेतरुन्नो नय...), MS I.3.39, KS IV.13, ĀpŚS XIII.21.3.

2 A B C -नयति.

3 RV I.50.10 (for other references see Vedic Concordance). It is not found in JS.

4 So all our MSS, but ध (=ह) in Auswahl.

5 C सैषानर्त्ता.

6 C एतान्नामर्त्ता (metathesis), Auswahl (MSS) एतान् अमार्ताम्.

7 C एधे.

8 VS XX.23, XXXVIII.25 (for other references see Vedic Concordance).

9 A adds अद्य after it. ŚBM XII.9.2.9, VS XX.22, MS I.3.39, KS IV.13, XXIX.3, XXXVIII.5, LŚS II.12.13, MŚS I.7.4.47, MG I.1.17, 11.25, II.2.26, ĀpMB II.6.6, ĀpG IV.11.22, KŚS XIX.5.18 have अद्य. TS I.4.45.3, 46.2, TB II.6.6.5, ĀpŚS VII.27.16, VIII.8.18, 18.10, XIII.22.6 do not have अद्य like our text.

10 See Vedic Variants II §754 for the *i* form of the aorist of √चर्.

11 C पयस्वा. See Auswahl §127 note 4.

12 C तम.

13 C पक्ति.

14 A C अभ्यधा-.

15 A C आज्यस्थाली.

16 A स्नुवाम्, C सुस्नुवाम्.

17 C -स्रौधं.

18 C परि-.

19 A गार्हपत्योप-.

20 A आदाय.

21 A चतुर्ग्रहीतम्.

22 A मयीन्द्रिय, C मैन्द्रिय.

23 According to the Vedic Concordance it occurs only here.

24 A C दीक्षितयशो, Auswahl records the variant दीक्षतेयशो. Caland and Oertel (Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas §57 Ex.3) adopt दीक्षितयशो, which word is found nowhere else. The topic begun in the previous section is completed here. It is clearly brought out by दीक्षिते यशः (the reading adopted here), which also supplies us the correlative of उत्थिते यशः. Correct the translation of Oertel (*ibid.*) to: 'so what glory there is in the consecrated (sacrificer), that glory remains in him after he has arisen'.

25 Cf. Hir X.18 (quoted in Auswahl §127 note 12).

26 A B वातिपेषणं (अतिपेषण is not found in MW, VPK and Index Védique), C वाधिपेषण. Cf. ĀpŚS XIII.19.8, MŚS II.5.4.33, Hir X.18 (quoted in Auswahl §127 note 13). अधिपेषण occurs in ŚBM I.1.4.3 and ŚBK II.1.3.8.

27 A B पुनर्दीक्षाया, C पुनर्दीक्षा.

28 A पैनन्. वैनन्=वा+एनत्. Cf. स्रगत्रधानं वैनत् कुर्वीत (above). ĀpŚS, MŚS and Hir (quoted in Auswahl) also have एनत्. Caland inadvertently reads एनं in the text.

29 A निदिधीतेषा.

30 A B C कैषिनी.

31 A B C केषी.

२.६९

मृत्युप्रजापती[1] यद् अयजेतां[2], तौ यज्ञाभ्याम् एवास्पर्धेताम्[3] । अथ ह तर्हि [4]यज्ञायुधान्य् आसुर्[4] [5]यथेमान्य् एतर्हीष्टीष्व् आयुधानि[5] । तद् यद् यज्ञे स्तूयते यच्[6] छस्यते

यत् प्रचर्यते[७], सा प्रजापतेस् सेनास । अथ यद् वीणायां गीयते यन् नृत्यते[८] यद् वृथाचर्यते, सा मृत्योस्[९] सेनास[१०] । तयोर् ह समावत्याव[११] एव सेने आसतुर्[१२]—यावत्य्[१३] एवेतरस्य तावतीतरस्य[१४] । तौ ह ज्योग् एवाविजयमानौ[१५] चेरतुर्[१६] बह्वन्य् एव वर्षाणि । स प्रजापतिर् अकामयत—जयेयं[१७] मृत्युम् इति । स एतां यज्ञे संपदम् अपश्यद् एतत् संख्यानम्[१८] । तेन मृत्युम् अजयत् । तस्य पराजितस्य[१९] राजाशुच्यत्[२०] । स प्रत्यङ् पतित्वा पत्नीशालां प्रापद्यत । तस्मात् [२१]पत्नीभ्य हय च यस् संपदासुत[२१] इत्य् असुत इति हैतन्, न हि सो ऽसूयत[२२] । तस्य यानि[२३] स्तुतशस्त्राण्य् [२४]आसन् यद्[२४] एवैतद् [२५]वीणायां गीयते यन् नृत्यते यद् वृथाचर्यते[२६], तान्य् एव तानि[२५]—॥६९॥

☞ §§69 and 70 have been edited in Auswahl §128.

1 A B C -पति. मृत्युप्रजापति is not recorded in MW, VPK and Index Védique.

2 A अजयेतां.

3 C -स्पर्वेताम्.

4 A -सूर्, C यज्ञायुधान्यौसूर्. The *yajña-yudhas* are mentioned in AB VII.19 and TB III.2.5.9. In the latter passage the asuras were defeated by them.

5 A यथेमान्येतर्हिष्वायुधानि, B यथेमान्येतर्हीष्वायुधानि, C यथेमान्नेतर्हिष्वायुधार्नी.

6 C य.

7 C प्रचार्य्यंते.

8 C मृत्यथे.

9 C मृत्यो.

10 C सेनास्.

11 A B समावत्योव्, C समापत्योव्.

12 A आस्तुर्.

13 A यात्य्.

14 A omits तावतीतरस्य.

15 A B C -मनौ.

16 C चरतुर्.

17 C यजेयम्.

18 Cf. JB II.73 तदेतदनन्तं यत् संख्यानम् तदेतदमृतं यत्संख्यानम्...सा हैषा देवानां सेना यत् संख्यानम्...(See Auswahl §128 note 7).

19 A पराजित्य.

20 A C राजाशुच्यत्. See note 18 of the next section.

21 B C Auswahl (*text*) पत्नी सहचयस् स यदासुत. The text is unsettled.

22 A आयत. Ātmanepada is rare.

23 C यान.

24 C आसह्यद्.

25 C omits वीणायां गीयते... तान्येव तानि

26 A B वृधा-.

२.७०

—[१]अथ[२] यो यूप आसीद्, य एवैष वीणायै दण्डस्, स एव सः । अथ या रशना आसन्, यान्य् एवैतानि[१] वीणाया उपवाणानि[३], ता एव ताः । अथ[२] यो द्रोणकलश आसीद्, यैवैषा वीणायै सूना, स एव सः । अथ यद् अधिषवणं[४] चर्मासीद्[५], यद् एवैतद् वीणायै चर्म[६], तद् एव तत् । अथ य उपरवा आसन्, य एवैते वीणाया [७]आकाशास्, त एव[७] ते । अथ ये[८] ग्रावाण आसन्, यान्य्[९] एवैतानि वीणायै वादनानि, त एव ते । अथ यानि सप्त चतुरुत्तराणि [१०]छन्दांस्य् आसन्[१०], या एवैतास्[११] सप्त वीणायै तन्त्र्यस्[१२], तान्य्[१३] एव तानि । अथ ये [१४]दशरात्रे स्तोमा[१४] आसन्, या एवैता दशाङ्गुलयस्[१५] त

एव ते । तद् आहुर्—नेतर्हि संसवो[16] ऽस्ति[17] । यो हि द्वितीयो यज्ञ आसीद्, अशुच्यत्[18] सः । एक एव यज्ञः । प्रजापतिर्[19] यज्ञ एवेति ॥७०॥

1 C omits अथ यो यूप... यान्येवैतानि.

2 Caland अथो. But all our MSS read अथ. And so also the other parallels in this section—अथ या रशना आसन्, अथ यदधिषवणं चर्मासीत्, अथ य उपरवा आसन्, अथ ये ग्रावाण आसन्, अथ यानि सप्त चतुरुत्तराणि छन्दांस्यासन्, अथ ये दशरात्रे स्तोमा आसन्.

3 उपवाण is new to MW and it is not found elsewhere. It might refer to the strings of the lute. Cf. वाण the 100-stringed musical instrument, so called on account of the large number of its strings.

4 C अधिष्वणं.

5 C चमासीद्.

6 See Auswahl §128 note 10.

7 C आकाशानव.

8 C य.

9 C यान्न्.

10 A छन्दास्यन्, B C छन्दास्यासन्.

11 A एवैता.

12 C तन्व्यास्.

13 C तान्न्.

14 A B C दशरात्रस्तोमा.

15 C दशांगुलायस्.

16 संसव is referred to in AB I.3, GB I.3.19 and JUB I.9.3. On AB *ibid* Sāyaṇa explains संसव as द्वयोर्वा बहूनां वा यजमानानां संभूय सोमाभिषवः संसवः । स च महान् दोषस्तस्मिन्नेव देशे तस्मिन्नेव काले मत्सरग्रस्तैर्यजमानैः प्रवर्तितत्वात् । नद्या वा पर्वतेन वा व्यवधानरहितयोः समीपवर्तिनोः परस्परमन्त्रध्वनिश्रवणयोग्ययोर्देशयोः स्पर्धमानाभ्यां यजमानाभ्यां प्रवर्तितौ यौ सोमयागौ तयोरयं संसवाख्यो दोषः । तथा च सूत्रकार आह—संसवोऽनन्तर्हितेषु नद्या वा पर्वतेन वा इति (also see Keith's note on it).

17 Now (एतर्हि) it is *not a saṃsava* (see the previous note), because the weapons of mṛtyu and Prajāpati are equivalent and Prajāpati *no longer vies* (न हि सोऽसृयत).

18 A C अशुच्यत, B अशुच्यत. √शुच् 'decline, wane'. 'The other sacrifice (of mṛtyu) waned'. Cf. संशुच्यति in ŚBM VI. 4.4.20. Also see Auswahl §128 note 4. In the preceding section अशुच्यत् means 'he languished'.

19 B C प्रजापति.

२.७१

अथ [1]वा अतस्[1] संख्यानस्यैव । तस्य वा एतस्य संवत्सरस्य सप्त विंशतिशतान्य्[2] अहोरात्राणां भवन्ति । ता नवाशीतयः । अथास्य[3] सवनानाम् अशीतिश् च सहस्रं च त्रीणि च । तावन्तः पवमानाः । तद् एतच्[4] छ्लोकेनाभिगीतम्[5]—

अष्टाव् एता नवतयो भवन्त्य् अहोरात्राणां परिवत्सरस्य ।
अशीतिर् अस्मिन् सवनानि त्रीणि च सहस्रं च, पवमानाश् च सर्वे ॥

इति ।

अथास्य स्तुतशस्त्राणां षष्टिशते[6] च[7] द्वे[8] दश च सहस्राणि । अथास्मिन् [9]धिष्णिया य[9] अग्नयो विह्रियन्ते[10] दश चैव सहस्राण्य् अष्टौ[11] च शतानि त्रिंशतं च । [12]तद् एतच् छ्लोकेनाभिगीतम्[12]—

षष्टिशते[13] द्वे मासि पृष्ठे स्तुतशस्त्राणाम् आ शतं चा शतानि[14] ।
दश सहस्राणि शतान्य् अष्टौ संवत्सरे धिष्णियास्[15] त्रिंशतं च ॥
इति ॥७१॥

☞ For this and the following section cf. the closely parallel GB I.5.23.

1 A मात्रतः.

2 सप्त विंशतिशतानि '720'. Cf. ŚBM XII. 3.5.12, VII.3.1.43, X.4.2.2, GB I.5.5,6, KB XI.7, ŚĀ II.10.

3 C अथस्य.

4 C एत.

5 C छो-.

6 C पष्टिशते.

7 A omits च.

8 C त्वे.

9 A C धिष्ण्या, B त्रिष्णय य. Cf. धिष्णियाः in the following stanza.

10 A B C विह्वयन्ते.

11 B अष्टं.

12 C तदेवाताइलोकेनाभिगीतं. But compare the line preceding the first stanza.

13 A B C षष्टिशते.

14 आ शतं चा (=च+आ) शतानि = 10,000 (100×100). Note the multiplicative use of आ.

15 A C धिष्ण्यास्.

२.७२

तावन्ति तारकनक्षत्राणि[1] तावन्ति ज्योतींषि तावन्तो ऽर्काः । आप्नोति ह वा एतानि तारकनक्षत्राण्य् आप्नोति ज्योतींष्य्[2] आप्नोत्य् अर्कान् य एवं वेद । अथास्य स्तोत्र्याणां[3] नवतिश्[4] च सहस्राणि त्रीणि च शतानि षण्णवतिश् च । तद् एतच् छ्लोकेनाभिगीतम्[5]—

[6]स्तोत्र्या अस्य[6] नवतिस् सहस्रा त्री[7] च शता नवतिश् चोप षट् च ।
ताभिस् संस्तुतो विवसान एति[8] भूतं भविष्यद्[9] भुवनं[10] प्रजापतिः ॥
इति ।

अथास्य पदानां चत्वारि च [11]सहस्रा त्रिंशं चायुतानि[11] सप्त शतानि[12] पञ्चाशतं पदानि । तद् एतच् छ्लोकेनाभिगीतम्[13]—

चत्वारि [14]सहस्रा त्रिंशं चायुतानि[14] सप्त शतानि पञ्चाशतं पदानि ।
संवत्सरस्य कविभि स्तुतस्यैतावती मध्यमा देवमात्रा[15] ॥
इति ॥७२॥

1 C तारकानक्षत्राणि. This compound is new to MW, VPK and Index Védique.

2 C ज्योतींष्.

3 A स्तोत्राणां.

4 C भवतिश्.

5 A छ्लोकेन सामाभिगीतम्.

6 A B C स्तोत्र्यास्य.

7 A त्रि, C त्री.

8 C ति.

9 A B C भविष्यत्.

10 C विचनं.

11 A C सहस्राण्ययुतानि त्रिंशतं.

12 A दशानि.

13 C -गीत.

14 A सहस्राणि त्रिंशतं चायुतानि (so also in B in the dittography in the next section, note 8), C सहस्राणि सप्त सहस्राणि त्रिंशतं चायुतानि.

15 Cf. GB I.5.23 संवत्सरस्य कविभिर्मितस्यैतावती मध्यमा देवमात्रा.

२.७३

अथास्याक्षराणाम् अयुतम् एकं[1] प्रयुतानि षष्टिर् नियुते द्वे नव चाक्षराणि सप्त सहस्राणि [2]दशतो दश[2] । तद् एतच्[3] छ्लोकेनाभिगीतम्—

अयुतम् एकं[4] प्रयुतानि षष्टिर्[5] नियुते द्वे नव चाक्षराणि ।
सप्त सहस्राणि[6] दशतो दशैतावान् आत्मा परमः प्रजापतेः ॥

इति । [7]तद् एतद् अनन्तं यत् संख्यानम् । तद् एतद् अमृतं यत् संख्यानम् । स एष सुकृतस्[8] सो यत् संख्यानम्[9] । अथ यद् [10]असंख्यानं मर्त्यं[10] तत् । तस्माद् उ सम् एव चक्षीत । सा हैषा देवानां सेना यत् संख्यानम् । मनुष्यसेनया[11] वाव नु तं स्तृणुते[12] यं तिस्तीर्षते[7] । तादृग् इह तं स्तृणवा तं यं देवसेनया[13] तिस्तीर्षाता[14] इति । अथैते त्रयः पन्थानस् सुकृता देवयाना अक्षय्यः[15] पद्यक्म्यश्[16] च । ते विद्वांसो ऽभिवहन्ति ब्राह्मणं यत्र मृत्युर् भवत्य् अन्नम् अस्य । तद् एतच् छ्लोकेनाभिगीतम्[17]—

त्रयः पन्थानस् सुकृता देवयाना अक्षय्यः[18] पद्यक्म्यश्[19] च[20] ।
ते विद्वांसो ऽभिवहन्ति [21]ब्राह्मणं यत्र[21] मृत्युर् भवत्य् अन्नम् अस्य ॥

इति ।

अक्षरशः पच्छो ऽमृतं लिह्यानाः[22] ॥७३॥

1 C एक.

2 C omits it.

3 C एत.

4 B एकतं.

5 A B C षष्ठिर्.

6 A B C सहाणि.

7 It is edited up to तिस्तीर्षते in Auswahl §128 note 7.

8 A सुकृत, B सुकृतेतर, C सुकृततेन. After it B inserts प्रजापतित्यथास्य पदानां चत्वारि च शतान्ययुतानि त्रिंशतं सप्त शतानि पञ्चाशतं पदानि तेदतत् श्लोकेनाभिगीतं चत्वारि सहस्राणि त्रिंशतं चायुतानि सप्त शतानि पञ्चाशतं पदानि संवत्सरस्य कविभिः स्तुतस्यैता प्रजापतिरित्यथायिनन्वळितल......... (illegible).

9 B संख्यानाम्. Caland omits this sentence.

10 A B असंख्यातममर्त्यं.

11 मनुष्यसेना is not recorded in VPK, MW and Index Védique. सेना 'missile'.

12 See Oertel, JBR p.106.

13 देवसेना occurs in KB II.9 only. Keith translates it as 'missile of the god'. MW does not give this meaning.

14 C -त.

15 A अक्षय्यं. Cf. ŚBM XI.1.2.11-12 ...त्रीणि च वै शतानि षष्टिश्च संवत्सरस्याहानि तदहान्याप्नोति तद्वेव संवत्सरमाप्नोति ॥ मर्त्या ह वा अग्रे देवा आसुः । स यदैव ते संवत्सरमापुरथामृता आसुः । सर्वं वै संवत्सरः । सर्वं वा अक्षय्यमेतेनो हास्याक्षय्यं सुकृतं भवत्यक्षय्यो लोकः.

16 A पद्यक्मिश् (sg.), C पद्यक्ष्मिश्.

17 A -गीत.

18 A B -य्यं.

19 A पद्यक्मिश्, B पद्यक्रक्म्यश्, C पद्यत्मिश् (त् and क् are confused in the Grantha script).

20 After it C inserts ते विद्वांसोभिवहन्ति

ब्राह्मणं यत्र मृत्युर्भवत्यन्नमस्य तदेतच्छ्लोकेनाभिगीतं त्रयः पन्थानस्सुकृति देवयाना अक्षय्यः पद्यतिमश्च.

21 A C ब्राह्मणो यत्र, B ब्राह्मगय्यत्र. Cf. ब्राह्मणम् supra.

22 Vedic Concordance wrongly leaves out this quarter. B लिशानाः, C लालिशानाः. The reading is uncertain.

२.७४

[अक्षरशः पच्छो ऽमृतं लिहानाः][1]
[2] सुवर् आयन् देवता देवसत्रात्[3] ।
तपसा कर्म कवयो ऽनुगत्य
आह्नाय[4] मृत्युम् अति मेधयायन् ॥
विजानन्तो दहन्तो[5] यन्ति शोकम्
मनीषिणो [6]यद् अपक्षाः[6] पतन्ति ।
यत्रामृतं विद्यते नोत मृत्युस्
तत्र विद्वांसः कवयः क्षियन्ति[7] ॥

एवंविद्वांसो यजमानम् ऋत्विजो[8] लोकान् पशून् अभि[9] कामान् वहन्ति । स यज्ञेषु स्तुतशस्त्रम् अश्नुते ऽक्षय्या यस्य [10]भवन्त्य् ऋत्विजो[10] ऽध्वर्युर् होतोत सामगः[11] । तस्मै छन्दांसि मधुधाराः क्षरन्ति । स यज्ञेषु स्तुतशस्त्रम् अश्नुते ऽक्षय्या यस्य [12]भवन्त्य् ऋत्विजो[12] ऽध्वर्युर् होतोत[13] सामगः[11] । तस्मै छन्दांस्य्[14] अमृतकुल्या अभिवहन्ति[15] ऊर्मिणी[16] स्तोत्रशस्त्रैर् इति ॥७४॥

1 This line is quoted here from the preceding section to maintain the unity of the stanzas.

2 Vedic Concordance wrongly begins the stanza from this quarter and ends it with विजानन्तो दहन्तो यन्ति. The mistake in the end is due to the haplological insertion of यज्ञेषु स्तुतशस्त्रमश्नुते क्षय्या यस्य भवन्त्वृत्विजोऽध्वर्युर्होतोत सामक in C, after यन्ति (in line 5).

3 देवसत्र is not found in MW, VPK and Index Védique.

4 C आन्हाय (न्ह is due to its frequent confusion with ह्व). Vedic Concordance wrongly reads *an(u)hāya*. आह्नाय 'for a succession of days' (Eggeling) occurs in ŚBM VI.6.4.3 and in Pāṇini (MW).

5 All MSS दहतो.

6 C यदपक्षाः. Vedic Concordance (*s.v.* मनीषिणो) वद पक्षाः.

7 A क्षीयन्ति. These stanzas do not occur in JS. Vedic Concordance erroneously continues the line up to एवंविद्वांसो यजमानमृत्विजो (incorrectly reading the last part as यजमान मृत्युः).

8 C ऋत्युद्विजो.

9 अभि goes with वहन्ति.

10 C भवन्तार्वित्विजो.

11 A B C सामकः.

12 C भवन्त्रर्त्विजे.

13 C होतो.

14 C छन्दांस्.

15 A भिभवन्ति, B C भिवहन्ति. A C end the section here.

16 A ऊर्मणि, C ऊर्मीणी.

२.७५

एकैकम् उ ह वा एतेषाम् अक्षराणां यावतीयं पृथिवी तावत्। ऊर्जो ऽन्नाद्यस्य[1] मधुनो ऽमृतस्य कामस्य-कामस्य पूर्णं[2] पिब्दमानं[3] तिष्ठति। तद् धैवंविद्वान् ब्राह्मणस् सहस्रं-सहस्रं देवयुगान्य्[4] उपजीवति। तद् यद् आप्यते ऽथेतरद् उपसंक्रामत्य्[5] अथेतरत्[6] पुनर् आख्यायते। तस्माद् उ हैवंविदे ब्राह्मणाय दित्सन्त्य्[7] अस्योर्जो ऽन्नाद्यस्य मधुनो ऽमृतस्य कामस्य-कामस्य लिप्सामहा इति। यथा ह वा इदं क्षेत्रपादं[8] वा क्षेत्ररज्जुं[8] वावक्रियासत[9] एवम्[10] एवैवंविदो ब्राह्मणाल्[11] लोकम् अवक्रीणते। स यथा क्रय पर्यवेते क्षेत्रिणम्[12] एव क्षेत्राण्य् अपियन्त्य्[13] एवं लोकिनम्[14] एव लोका अपियन्ति। स यद् [15]ध वा[15] अप्य् एवंविद्वान् ब्राह्मणः पूर्णां पृथिवीं प्रतिगृह्णीयाद्, एकम् एव तस्याक्षरं ज्यायः। तस्माद् उ हैवंविद्वान् ब्राह्मणो दद्याच् चैव प्रतिगृह्णीयात्॥७५॥

1 A न्नाद्य.

2 A पूर्ण.

3 C पिब्द्‌मान. Oertel, JBR p.45, quotes this passage up to उपजीवति. See Eggeling's note on ŚBM I.8.1.7 (the only place in the Brāhmaṇas where पिब्दमान occurs), Wackernagel I §69, p. 76, Oldenberg, Rigveda Noten II,p.157.

4 The word देवयुग is not found in any other Brāhmaṇa. MW gives its earliest usage in the Mahābhārata.

5 C उपसंक्रामन्य्.

6 C अथेतनत्.

7 A B C दिक्सन्त् (क and त are confused in the Grantha script).

8 The compounds क्षेत्रपाद and क्षेत्ररज्जु are new to MW, VPK and Index Védique. पाद and रज्जु are two measures. पाद as a measure = 12 aṅgulas. MW gives रज्जु, as a measure of 8 hastas or 192 inches, from the lexicons only.

9 C वाक्रियास्ति. वा + अवक्रियासते (= अवक्रीय + आसते?). अव √क्री is not used in the other Brāhmaṇas.

10 C एवतस्मादु हैवंविदेम् for एवम्.

11 A ब्राह्मगात्, B ब्राह्मगल, C ब्राह्मण.

12 A क्षेत्रगम्, C क्षत्रिणम्.

13 C अप-.

14 लोकिन् occurs in ŚBM XI.8.4.5.

15 A ध्वा, C द्ध्वा.

२.७६

जनको ह वैदेहो बहुदक्षिणेन यज्ञेनेजे। ते[1] तद् उ ह कुरुपञ्चालानां ब्राह्मणा अभिसमाजग्मुः[2]। स ह सहस्रं गवाम् अवरुन्धान[3] उवाच—ब्राह्मणा एता वो, यो ब्रह्मिष्ठस् स उदजताम् इति[4]। स होवाच वाजसनेयो[5], ऽर्वाचीर् एतास् सोम्येति[6]। तं [7]होचुस् त्वं नु[7] नो ब्रह्मिष्ठो [8]ऽसी३ इति[8]। स होवाच नमो वो ब्रह्मिष्ठायास्तु। गोकामा एव वयं स्म इति। ते होचुः को न इमं प्रक्ष्यतीति। स होवाच विदग्धश्[9] शाकल्यो ऽहम् इति। तं ह पुरस्कृत्येयुः। तं ह प्रतिख्यायायन्तम् उवाच त्वां[10] स्विच् छाकल्य ब्राह्मणा उल्मुकावक्षयणम्[11] अक्रता३ इति। स होवाच—

यदि तेनोल्मुकावक्षयणं स्मः प्रक्ष्यामो न्वै त्वाम् इति । तं ह पप्रच्छ कति देवा याज्ञवल्क्येति । स होवाच त्रयश् च त्रिंशच् च[12], त्रयश् च त्री च शता, त्रयश् च त्री च सहस्रा, यावन्तो निविदाभ्याहूता[13] इति । ओम् इति होवाच ॥७६॥

☞ §§76, 77 have been edited and translated by Oertel in JAOS XV pp.238f (referred to as Oertel in this and the next section). This story occurs in ŚBM XI.6.3 with some variations (mostly verbal). Cf. ŚBM XIV.6.1.1f, XIV.6.9.1f, BṛĀrUp III.9. The manuscript variants have been recorded by Oertel; so they have been left out unless of importance.

1 C तं. Oertel reads तं, but our MSS-testimony is in favour of ते.

2 After this ŚBM XIV.6.1.1 clarifies: तस्य ह जनकस्य वैदेहस्य विजिज्ञासा बभूव कः स्विदेषां ब्राह्मणानामनूचानतम इति.

3 C अवरुन्धंन. The parallel ŚBM XI.6.3.1 has अवरुन्धन्, the only place of its occurrence. Oertel is wrong in emending अवरुन्धान to अवरुन्धन्. अवरुन्धान occurs in KB XII.8, AB IV.16.

4 After a similar sentence ŚBM XIV.6.1.2,3 clarifies: ते ह ब्राह्मणा न दधृषुः ॥ अथ ह याज्ञवल्क्यः स्वमेव ब्रह्मचारिणमुवाचैताः सौम्योदज सामश्रवा३ इति । ता होदाचकार । ते ह ब्राह्मणाश्चक्रुधुः कथं नु नो ब्रह्मिष्ठो ब्रुवीतेति.

5 Hence onwards it is replaced by the synonymous याज्ञवल्क्य.

6 ŚBM XIV.6.1.3 has सौम्य. See Oertel's note 4.

7 B होचुस्त्वत्नु, C होचुः स्वनु. Cf. ŚBM XI. 6.3.2 स्वित् for त्वं नु, and ŚBM XIV.6.1.3 (quoted in note 4).

8 A B C सीति. Oertel also misses ३. ŚBM XI.6.3.2 has ३.

9 Oertel takes it as a part of the name but Eggeling (ŚBM XI.6.3.3) does better in translating it as 'shrewd', qualifying शाकल्य.

10 A B त्वं.

11 उल्मुकावक्षयणं here and ŚBM XI. 6. 3.3 = अंगारावक्षयणम् ŚBM XIV.6.9.19. It is strange that उल्मुकावक्षयण is not noted in MW and Index Védique. All MSS here and subsequently show उन्मुका- (with *n*). Can it be a genuine form? Cf. Vedic Variants II§878 p. 411 for the interchange of *n* : *l*.

12 Oertel has misunderstood this passage. His translation should be corrected to 'who are the thirty-three, the hundred and three, the three thousand and three...' (see ŚBM XI.6.3.4). It is on account of this mistake that he adds at the end of the section: कत्येव देवा इति । त्रयस्त्रिंशदिति । ओमिति होवाच (which now delete).

13 A नुविदेभ्योहुता, B नुविदोभ्याहूता, C नुविदोभ्यहूता.

२.७७

कत्य् एव देवा इति । त्रय इति । ओम् इति होवाच । कत्य् एव देवा इति । द्वाव् इति । ओम् इति होवाच । कत्य् एव देवा इति । एक इति । [[1]ओम् इति होवाच ।

कतमे त्रयश् च त्रिंशच् च, त्रयश् च त्री च शता, त्रयश् च त्री च सहस्रेति[1]] । महिमान एवैषां त इति होवाच । त्रयस्त्रिंशद् त्वावेति[2] । कतमे त्रय-

स्त्रिंशद् इति । अष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्या इन्द्रश् चैव प्रजापतिश् च त्रय स्त्रिंशाव् इति[3] ।

कतमे[4] वसव इति । अग्निश् च पृथिवी च वायुश् चान्तरिक्षं चादित्यश् च द्यौश् च चन्द्रमाश् च नक्षत्राणि चैते वसवः[5] । एतेषु हीदं[6] सर्वं वसु[7] हितम् इति । तस्माद् वसव इति ।

कतमे रुद्रा इति । दश[8] पुरुषे प्राणा इति होवाच । आत्मैकादशः । ते यदोत्क्रामन्तो[9] यन्त्य् अथ रोदयन्ति । तस्माद् रुद्रा इति[10] ।

कतम आदित्या इति । द्वादश मासास् संवत्सर[11] इति होवाच[12] । एत आदित्याः । एते हीदं सर्वम् आददाना[13] यन्ति । तस्माद् आदित्या इति ।

कतमे त्रय इति । इम एव लोका इति ।

कतमौ द्वाव् इति । अहोरात्राव् इति ।

[14]कतम इन्द्रः, कतमः प्रजापतिर् इति । वाग् एवेन्द्रो, मनः प्रजापतिर् इति[14] ।

कतमैका देवतेति । प्राण इति । स होवाचानतिप्रश्न्यां वै मा देवताम् अत्यप्राक्षीः, पुरैतावतिथ्या[15] मर्तासि । न ते शरीराणि[16] चन गृहान् प्राप्स्यन्तीति[17] । तद् ध तथैवास । स ह तथैव ममार । तस्य हापहारिणो[18] ऽनन्तरेण[19] शरीराण्य्[16] अपजह्रुर् अन्यन्[20] मन्यमानाः । तस्माद् उ ह नोपवदेत्[21] । अपि ह्य एवंवित् परो[22] भवतीति ॥७७॥

1 Omitted in all MSS.

2 वाव = त्वेव ŚBM XI.6.3.5.

3 Cf. ŚBM XI.6.3.5, XIV.6.9.3 with prolepsis (See Oertel, Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas, §9 Ex.14, p.14).

4 Dr. B. Ghosh, Collection of the Fragments of Lost Brāhmaṇas, Frag. XXIII, p.62-63, quotes a corresponding Śāṭyāyana passage from Veṅkaṭamādhava's introduction to RV X.19.

5 Quoted in Oertel, Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas, §9 Ex.13, p.14.

6 Omitted by Ghosh *ibid.*

7 ŚBM XI.6.3.6 gives a different etymology. Cf. JUB IV.2.3 प्राणा वै वसवः। प्राणा हीदं सर्वं वस्वाददते.

8 दशेमे in Śāṭyāyana *ibid* and ŚBM XI.6.3.7.

9 A यदोत्क्रामत्य्, B यदोत्क्रामन्ते यन्त्य्, C यदोत्क्रामन्तो यन्त्य्. Śāṭyāyana *ibid* and ŚBM *ibid* read उत्क्रामन्ति instead of उत्क्रामन्तो यन्ति.

10 Cf. ŚBM VI.1.3.10 यदरोदीत्तस्माद्रुद्रः, IX.1.1.6 तद्यदुदितात् समभवंस्तस्माद्रुद्राः, XI.6.3.7 तद्यद्रोदयन्ति तस्माद्रुद्रा इति, JUB IV.2.6 प्राणा वै रुद्राः। प्राणा हीदं सर्वं रोदयन्ति.

11 Following ŚBM Oertel reads द्वादश मासास्संवत्सरस्य for द्वादश मासास्संवत्सरः against the testimony of all the MSS. Śāṭyāyana Brāhmaṇa *ibid* reads द्वादश मासाः संवत्सरः. See Oertel, The Expressions for 'The Year consists of twelve months' and the like in Vedic Prose, BSOS VIII. 685f. esp. p. 692 note 2.

12 Here ends the Śāṭyāyana fragment.

13 See note 29 on JB II.26.

14 As in ŚBM XI.6.3.8-10, this passage should precede the two previous paragraphs (कतमे त्रय इति......अहोरात्राविति), as it is connected with the enumeration of the thirty-three gods. We have retained the text as in the MSS.

15 A पुरोतावतित्थ्या, C पुरेतावतिथ्या. Oertel wrongly emends it to पुरस् तावतिथ्या. पुरैताव-तिथ्या=पुरा+एतावतिथ्या(:). Cf. ŚBM XI.6.3.11 पुरेतिथ्यै (पुरा+इतिथ्यै) मरिष्यसि. एतावति-थी occurs in DŚS, Sch (MW). For *-tha* (fem. *-thī*) forms see Whitney, Sanskrit Grammar, §1242e, p.478.

16 शरीराणि is wrongly translated by Oertel as 'body'. शरीर *pl.* means 'the bones', *e.g.* in AB VII.2 (where it is correctly translated by Keith). It is confirmed by the corresponding ŚBM XI.6.3.11 न ते ऽस्थीनि चन गृहान् प्राप्स्यन्तीति.

17 For the collection of bones, see Eggeling's note 3 on ŚBM XI.6.3.11 (ĀśvalGṛS IV.5.1f, KŚS XXI.3.7f, Muir's Original Sanskrit Texts V, p.316).

18 अपहारिणः=परिमोषिण: ŚBM. अपहारिन् has not been used in any other Brāhmaṇa. MW gives this word without any reference.

19 So emended by Oertel. MSS न्तरेण.

20 MSS अन्यम्. But ŚBM XI.6.3.11 अन्यत्. See Eggeling's note 4 on it.

21 See Eggeling, ŚBM XI.6.3.11 note 5.

22 See Eggeling, *ibid* note 6 for the various translations of परो भवति. Eggeling's rendering is better than that of Oertel.

२.७८

ब्रह्म च ह वै सुब्रह्म चैषु लोकेष्व् आसतुर् अस्मिन् भुवने[1] । ततस्[2] सुब्रह्मोच्चक्राम । असौ वा आदित्यो[3] ब्रह्माथो वाग् एव सुब्रह्म । ते देवा इहैव वेद्या अन्तर्वेदि[4] यज्ञेन ब्रह्म पर्यगृह्णन् । तद् इदम् अप्य् एतर्हि वेद्या अन्तर्वेदि यज्ञेन ब्रह्म परिगृहीतम् ।

[5]तद् आहुर् यद् अन्या होत्रा अन्तर्वेदि कुर्वन्त्य् अथ कथं सुब्रह्मण्यो[6] बहिर्वेदि करोतीति । स ब्रूयाद् एष वेद्या आत्मा यद् उत्कर, एतन् प्रत्यक्षं ब्रह्म यत् सुब्रह्मण्या । यद् उत्करम् आस्थाय सुब्रह्मण्याम् आह्वयति तेनास्यान्तर्वेदि कृतं भवतीति ।

सुब्रह्मण्यों सुब्रह्मण्यों सुब्रह्मण्योम्[7] इति त्रिर् आह[8] । वाग् वै सुब्रह्मण्या ।[9] तद् एतां वाचं प्रथमत आरभते । अथो ब्रह्म वाग्, रस ओंकारः । ताम् एतां वाचं रसेन प्रीणाति । तद् धैतद् एक ओं सुब्रह्मण्येत्य्[10] आह्वयन्ति—॥७८॥

☞ §§78-80, dealing with the subrahmaṇyā, have been edited by Oertel in JAOS XVIII, pp. 35f. For the subrahmaṇyā see ṢB I.1.1f, ŚBM III.3.4.17f, AB VI.3, TĀ I.12.3,4, LŚS I.3.1-14, ĀpŚS X.28.5, VaitXV.4, CH §49. Excepting new and important variants, others have been left out as they are already given by Oertel.

1 Gloss?

2 AB नत, C तता.

3 A B आदित्ये.

4 वेद्या अन्तर्वेदि (tautology), but बहिर्वेदि without वेद्या.

5 Cf. AB VI.3.

6 =सुब्रह्मण्या+उ.

7 ṢB I.1.8, ŚBM III.3.4.17, TĀ I.12.3, Vait XXXIV.5, LŚS I.2.20, 3.1, KŚS VII.9.20. Add JB reference in the Vedic Concordance.

8 Cf. ŚBM III.3.4.17.

9 Oertel misses the punctuation mark.

10 Not in Vedic Concordance.

२.७९

—प्राणो ह्य् अग्रे ऽथ वाग् इति। तद् ध तन् न तथा। यथा मध्व् आसिच्य लाजान् आवपेत्, तद् अन्यथेव[1] स्यात्, तादृक् तत्[2]। तस्मात् सुब्रह्मण्योम् इत्य् व्याहरेत्।

इन्द्रागच्छेति[3]। इन्द्रम् एव तद् यज्ञ आह्वयति।

हरिव आगच्छेति[3]। हरिभ्याम् आयाहीति[4] वावैनं तद् आह। प्राणापानौ [5]वा अस्य[5] हरी।[6] तौ हीदं सर्वं हर्तारौ हरतः।[6] अथो[7] अहोरात्रौ [5]वा अस्य[5] हरी।[6] तौ हीदं सर्वं हर्तारौ हरतः।

[8]मेधातिथेर् मेषेति[3]। मेधातिथेर् ह मेषो[9] भूत्वा राजानं पपौ[10]।

[11]वृषणश्वस्य मेन[3] इति। वृषणश्वस्य ह मेना भूत्वा मघवा कुल उवास[11]।

गौरावस्कन्दिन्न्[3] इति। ततो हैव गौरो भूत्वार्णवम् अवचस्कन्द।

[12]अहल्यायै जारेति[3]। अहल्यायै ह मैत्रेय्यै जार आस[13]।

कौशिक[14] ब्राह्मण कौशिक ब्रुवाणेति[15]। यद् ध वा असुरैर् महासंग्रामं संयते तद् ध वेदान् निराचकार। तान् ह विश्वामित्राद् अधिजगे। ततो हैव कौशिक ऊचे।[6]

अथ ह वा एके कौशिक ब्राह्मण गौतम[16] ब्रुवाणेत्य्[3] आह्वयन्ति— ॥७९॥

1 =अन्यथा+इव. So A B, but Oertel and C अन्यथैव. अन्यथैव appears to be a *lectio simplicior*. Cf. RV विश्वथा, SV विश्वथा (Vedic Variants II §73, p.43).

2 For the simile see JAOS XVIII p.37 note 1, and JUB I.8.11.

3 For references see Vedic Concordance.

4 Not in Vedic Concordance. Cf. mantras beginning with हरिभ्यां याहि.

5 All MSS वास्य.

6 Oertel misses the punctuation mark.

7 C अथोथो.

8 See Indische Studien I p.38.

9 C मेषा.

10 Cf. JB III.233 (quoted in JAOS XVIII p.38), PB XV.10.10f and see Oertel, JAOS *ibid*, Eggeling, ŚBM part II, p.81 note 1.

11 The corresponding Śāṭyāyana passage, from Sāyaṇa on RV I.51.13, is quoted by Oertel. See Eggeling *ibid* note 2.

12 See Eggeling *ibid* note 3.

13 ŚBM III.3.4.18 accounts for these epithets thus: हरिव आगच्छ...अहल्यायै जारेति तद्यान्येवास्य चरणानि तैरेवैनमेतत् प्रमुमोदयिषति.

14 See Eggeling, ŚBM part II, p.82 note 1.

15 Not in Vedic Concordance.

16 See Eggeling *ibid* note 2. Also compare the previous view.

२.८०

—तद् उ ह वा आरुणिनैव[1] यशस्विनोपज्ञातम्[2]। तस्माद् उ तस्याशां नेयात्।

तस्मात् कौशिक ब्राह्मण कौशिक ब्रुवाणेत्य् एवाह्वयेत् ।

देवा ब्रह्माण आगच्छतागच्छतेति[3] देवांश् चैव तद् ब्रह्माणश्[४] च समामन्त्रयन्ते । ते हास्मै समामन्त्रितास् सुमतिम् इच्छन्ते ।[५] तस्माद् उ ह समामन्त्र्य [६]मापराध्नुयान्, नेन्मोपवदान् इति[६] ।

तद् आहुः—किंछन्दस् सुब्रह्मण्येति । त्रिष्टुब् इति ब्रूयात् । ऐन्द्री हि त्रिष्टुब् इति ।

तद् आहुः—किंदेवत्या सुब्रह्मण्येति । ऐन्द्रीति ब्रूयात् ।[५] इन्द्रं ह्य् एनयाह्वयतीति । अथो ह ब्रूयाद् वैश्वदेवीति ।[५] विश्वान् ह्य् एनया देवान् आह्वयतीति ।

तद् आहुर्—यद् अन्या होत्रा स्तोत्रवत्यश् शस्त्रवत्यो ऽथ क्व सुब्रह्मण्यायै स्तोत्रं क्व शस्त्रम् इति । स ब्रूयाद् एतस्याम् एवैतत् सर्वं यद् ऋक् साम यजुः । तेनास्य सुब्रह्मण्या स्तोत्रवती शस्त्रवती भवतीति ।

तद् आहुः—किम् इव स्वित् सुब्रह्मण्यर्ग् इव स्वी३त् सामवा३ उताहो[७] यजुर् इवा३ इति । स ब्रूयान् नैवैषर्ङ् न यजुर् न साम । सर्वम् इवैव । सर्वम् इव ह्य् एव ब्रह्मेति ।

[८]अथ यां क्रीते राजनि सुब्रह्मण्याम् आह्वयति याम् एतां दक्षिणासु नीयमानासूत्करे तिष्ठन् सुब्रह्मण्याम् आह्वयति सैवेयम् । अथो यत् प्रायणं[९] तद् उदयनम् असद् इति । अथो आगत एवेन्द्रस्, तं मा निर्वोचामेति । एषा ह वै धेनुः पञ्चवत्सा पञ्चपदा[१०] । [११]यद् ध वा[११] इदम् आहुः पांक्ताः पशव इत्य् एतद् ध तत्[१२] ।

[१३]तां ह वा एके यथादेवताम्[१४] आह्वयन्ति । सर्वाग्नेयीम् अग्निष्टुत, ऐन्द्रीम् इन्द्रस्तोमस्य, वैश्वदेवीं वैश्वदेवस्य, अनिरुक्ताम् अनिरुक्तस्य । [१५]तद् उ ह शश्वन् न तथा । नो हि ब्रह्मणो व्यापादो[१६] ऽस्ति ।[१५] यथानिपतितम्[१६] एवाह्वयेद्[१५] यथानिपतितम् एवाह्वयेत् ॥८०॥[१७]

1 According to both ŚBM and ŚBK it was devised by Āruṇi. ŚBM makes it optional, but as to this nothing is said in the Kāṇva recension (Eggeling).

2 Oertel takes यशस्विन् as a part of the name. It will be better to translate it as an adj. 'illustrious, celebrated'. Cf. ŚBM III.3.4.19 where the word आरुणि occurs without any adjective or noun in apposition.

3 See Eggeling, ŚBM part II, p. 82 note 4.

4 All our MSS ब्राह्मणांश्, but ब्रह्माणः in the formula.

5 Oertel misses the stop.

6 A मापरध्नुयान्नेमेन्मोपवदानीति, C मुपारध्नुयान्नेनिन्मोपवदानि. Correct Oertel's text and translation.

7 So all our and Oertel's MSS. Oertel's emendation उतो ह is unnecessary.

8 See Oertel, Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas, §60 Ex. 50 p. 207, and §62 Ex. 25 p. 284.

9 C प्राणत्. Correct Oertel's text. This sentence sums up the previous statement : 'so that the commencement (*viz.* the calling of the subrahmaṇyā when King Soma has been bought) and the end (*viz.* the calling of the subrahmaṇyā when the sacrificial gifts are being led) may be the

same', in order not to drive away Indra, who hath already come.

10 C पञ्चपादा. Correct Oertel's text. Cf. AB VI.3.

11 C यध्वा.

12 This sentence is to be corrected in Oertel's text. Oertel misconstrues एतद्ध तद् with the next one. Cf. B. Ghosh, Fragments of the Lost Brāhmaṇas, p.90.

13 Ghosh *ibid* gives a similar Śāṭyāyana passage from the Upagranthasūtra VIII.2.

14 C -देवतम्. Ghosh *ibid* -दैवतम्, Oertel (without v.l.) -देवतम्.

15 Oertel translates it as: 'That is probably not so. For there is no end of the *brahman*. As upon something indestructible he should call upon it'. I think it is better to translate it as: 'That is not always so. There is no end of the *brahman*. (So) he should call (the subrahmaṇyā) according to the occasion'.

16 व्यापाद 'end', and यथानिपतितम् are new to MW, VPK and Index Védique.

17 *Colophon*: A B हरि: ॐ श्रीगुरुभ्यो नमः, C हरि: ॐ शुभमस्तु ॐ.

* * *